

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ PROGRAMI

BİLGİSİZCE FETVÂ VERİLMESİ İLE
İLGİLİ HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS

SAIDMASRAB ABDIEV

İSTANBUL, 2021

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ PROGRAMI

BİLGİSİZCE FETVÂ VERİLMESİ İLE
İLGİLİ HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS

SAIDMASRAB ABDIEV
(190111102)

DANIŞMAN
(Doç. Dr. Halil İbrahim Kutlay)

DÜZELTİLMİŞ TEZ

İSTANBUL, 2021

30/09/2021

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda 190111102 numaralı Saıdmashrab ABDIEV'in hazırladığı "Bilgisizce Fetva Verilmesi ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi" konulu Temel İslam Bilimleri Tezli Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 30/09/2021 Perşembe günü saat 15:00'da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** karar verilmiştir.

Düzeltilme verilmesi halinde:

Adı geçen öğrencinin Tez Savunma Sınavı .../.../20... tarihinde, saat ..... da yapılacaktır.

Tez Adı Değişikliği Yapılması Halinde: Tez adının .....

..... şeklinde değiştirilmesi uygundur.

Jüri Üyesi	Tarih	İmza
(Danışman) Doç. Dr. Halil İbrahim KUTLAY	30/09/2021	KABUL
Dr. Öğr. Üyesi Mesut ÇAKIR	30/09/2021	KABUL
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TIRABZON	30/09/2021	KABUL
(İkinci Danışman) *	.../ .../20...	.....
*	.../ .../20...	.....

*2. Danışman varsa doldurulacak

BEYÂN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyân ederim.

SAIDMASHRAB ABDIEV

DÜZELTME METNİ

Tezde Yapılan Değişiklikler

1. Girişte araştırma yöntemleri ilave edildi.
2. Konuların başlarında ve ara cümlelerde düzeltmeler yapıldı.
3. Türkçe metinlerde imlâ ve dil üslûbu düzeltildi.
4. Arapça metinler harekelendi.
5. Bazı konular kısaltıldı ve bazı konular çıkarıldı.
6. Dipnotlar tekrar gözden geçirildi, yanlışlar düzeltildi.
7. Yazarların vefat tarihleri ve kitapların basım tarihleri düzeltildi.
8. Yeni kaynaklar eklendi.
9. İki hadis ilave edildi.
10. Hadislerin rivâyet farklılıklarına değinildi.
11. Bazı hadislerin şerh ve değerlendirmelerinde eklemeler yapıldı.
12. Sonuç tamamıyla değiştirildi.

TEŐEKKÜR

Çalıőma konusunun belirlenmesi, hazırlanması ve sonuçlanması sürecinde büyük ilgi ve desteklerini esirgemeyip, kendi yoğunluğuna rağmen, bana dâimâ yol gösteren danıőmanım Doç. Dr. Halil İbrahim KUTLAY'a en kalbî duygularımı ve Őükrânlarımı arz ederim. İlmî tavsiyeleri ve kendi tecrübelerini benimle paylaőıp yolumu aydınlatan Prof. Dr. Ahmet Turan ARSLAN, Dr. Ahmet EFE ve diğer değerli hocalarıma teőekkür ederim. Ayrıca çalıőmamı okuma ve düzeltme, gerektiğinde kitapları, ilmî katkı ve yardımlarıyla lütfunda bulunan değerli hocalarım İsmail Fakirullah YILDIZ, Enes DEMİR, Adnan KALAY, Dr. Abdullah ÇELİK, Can Murat SUNAR, Abdüssamet KOÇAK, Mahmut Esat AKBAYRAK ve Talha Furkan GEYİN ve bu süreçte maddî-manevî emeği geçen herkese teőekkürlerimi sunuyorum. Özellikle bana ve aileme kendi evlatları gibi başlangıçtan beri destek olan ve bizi kendi misafiri olarak bilen Mustafa AÇIKYILDIZ amca ve ailesine, benim çilelerime sabredip benim yanımda duran ve ilim yolunda çektiğim bütün zorlukları benimle paylaőan değerli eőim ve çocuklarıma teőekkürlerimi sunmayı bir görev bilirim.

Saidmashrab ABDIEV

BİLGİSİZCE FETVÂ VERİLMESİ İLE İLGİLİ HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

SAIDMASHRAB ABDIEV

ÖZET

İslâm toplumunun geleceğini inşâ etmek için günümüzde en çok ihtiyaç duyulan konuların başında dini bilgilerin insanlara doğru bir şekilde aktarılması gelmektedir.

Bu çalışmada fetvâ vermenin sorumluluğu ve ehil olmadan fetvâ vermeye kalkmanın vebâlinin büyüklüğü açıklanmaktadır.

Konunun öneminin vurgulanması için Kur'ân'dan sonra İslâm'ın ikinci kaynağı olan Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadisleri ve sahâbe sözleri ile fetvâ uygulamaları değerlendirilmektedir.

Tezin birinci bölümünde Fetvâ ve Kavramsal Çerçevesi, ikinci bölümünde Tarihte ve Günümüzde Fetvâ, üçüncü bölümünde ise Bilgisizce Fetvâ Verilmesi İle İlgili Hadisler incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Fetvâ, Müftî, Müstefî, Kazâ, Hüküm.

EVALUATION OF THE HADITHS
ABOUT ISSUING FATWA BENIGHTEDLY
BY SAIDMASHRAB ABDIEV

ABSTRACT

For building the future of the Islamic community, one of the most needed issue today is to convey religious knowledge to the people properly. In this study, how much responsibility it takes to issue a fatwa and how big sin is to issue a fatwa without being competent are reminded. For a better understanding of the importance of the subject, the hadiths of Prophet Muhammad (peace be upon him) which is the second source of Islam after the Qur'an and the words of his companions along with their religious practices are evaluated. In the first section of the thesis, Fatwa and Its Conceptual Framework, in the second section, Fatwa in History and Today, and in the third section Hadiths Related to Issuing a Fatwa Benightedly are examined.

Keywords: Fatwa, Mufti, Those who require fatwa from a Mufti, Jurisdiction, Judgment.

ÖNSÖZ

Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın adıyla...

Fetvâ, İslâm hukuk tarihinde önemli bir kurumdur. İslâm'ın ilk dönemlerden itibaren toplum hayatında etkin rol oynamış ve İslâm hukukunun uygulandığı her devlette, sosyal yaşamın hemen her alanında yer alan fetvâ kurumu, yaygın şekilde uygulama alanı bulmuştur. Dolayısıyla bu kurumun hukukî açıdan düzenlenmesi de kaçınılmaz olmuştur.

İletişim ve teknolojinin yaygın olduğu yaşadığımız çağda modernleşmenin toplumun tüm kurumlarını, özellikle dini hayatı derinden etkilediği görülmektedir. Teknolojinin, basın ve modern hayattaki diğer sosyal değişim araçlarının getirdiği yeni bakış açılarıyla müslümanın dinî inançları, ibâdetleri, gelenekleri ve değer yargıları da bu etkileşimden payını almıştır.

İslâm toplumu, dinin talep ettiği hayat tarzı ile modern hayat tarzının baskı kurduğu alanlarda çelişkiler yaşamaktadır. Dolayısıyla bu değişim karşısında bireyler dinî bilgilere sahip kişi ve kuruluşlara sorular sorarak ortaya çıkan yeni sorunlara çözüm aramaya yönelmişlerdir. Bu sebeple fetvâ veren kişi ve kuruluşların fetvâ usûllerine uygun olarak bu vazifeyi icrâ etmeleri günümüzde daha çok önem kazanmıştır.

Bu çalışmanın asıl amacı, Rasûlullah (s.a.v) ile sahâbe sözlerindeki fetvâ hususuna dair uyarılar ve bu konuda gösterilen titizliğin tedkik edilerek fetvâ vermeye yönelecek kişilerin duyarlı olmaları gerektiğini ortaya koymaktır. Zira medya ve internet aracılığıyla hızla yayılan yanlış fetvâlar toplumda telâfisi mümkün olmayan yaralar açmaktadır. Diğer taraftan fetvâ isteyen kişinin de sorumluluğu büyüktür. Fetvâ soran kişi, doğru ve ehil mercilerden fetvâ sorması gerektiğini bilmeli, aksi halde kendisinin de sorumlu olacağını unutmamalıdır.

Fetvâ konu çok hassas, ciddî ve önemlidir. Her konuda İslâmî duyarlılık gerekli ise de fetvâ konusunda azamî duyarlılık istenmektedir. Rabbim huzurunda mahcup ve mahrum eylemesin.

Saidmashrab ABDIEV

Eylül, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
ÖNSÖZ	Vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	Xii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
FETVÂ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	6
1.1. FETVÂ VE İLGİLİ KAVRAMLARIN TANIMI	6
1.1.1. Fetvâ.....	6
1.1.2. İstiftâ.	9
1.1.3. Müftî.....	11
1.1.4. Müsteftî	17
1.1.5. Müftâ bih	19
1.2. FETVÂNIN HÜKÜM, İCTİHAD VE KAZÂ İLE İLİŞKİSİ.....	21
1.2.1. Hüküm Kavramı ve Fetvâ ile İlişkisi.....	21
1.2.2. İctihâd Kavramı ve Fetvâ ile İlişkisi	23
1.2.3. Kazâ Kavramı ve Fetvâ ile İlişkisi.....	26
1.3. FETVÂ İLE İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR.....	31
1.3.1. Fetvâ ve Maslahat	31
1.3.2. Fetvâ ve Mezhep.....	33
1.3.3. Fetvâ ve Taklid	34
1.3.4. Fetvâ ve Telfik	37
İKİNCİ BÖLÜM.....	38
TARİHTE VE GÜNÜMÜZDE FETVÂ	38
2.1. TARİHTE FETVÂ.....	38
2.1.1. Asr-ı Saâdette Fetvâ.....	38
2.1.2. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Fetvâ	39
2.1.3. Emevîler Döneminde Fetvâ	41
2.1.4. Abbâsiler Döneminde Fetvâ.....	43

2.1.5. Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Fetvâ	46
2.1.6. Günümüzde Fetvâ	49
2.2. ÇAĞIMIZDA FETVÂ SORUNLARI	51
2.2.1. Fetvâda İlmî Yeterlilik.....	51
2.2.2. Hadis Rivâyetlerine Dayanarak Fetvâ vermek	54
2.2.3. İletişim Araçlarıyla Fetvâ Verilmesi	57
2.2.4. Fetvâ Kurullarının Verdikleri Fetvâların Bağlayıcılığı	58
2.2.5. Fetvâ ve Siyasî Otorite	60
2.2.6. Zamanın, Mekânın, Örflerin ve İhtiyaçların Değişmesiyle Fetvâ ..	62
2.2.7. Fetvâda Cür'et.....	67
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	70
BİLGİSİZCE FETVÂ VERİLMESİ İLE İLGİLİ HADİSLER.....	70
3.1. BİRİNCİ HADİS (BİLGİSİZCE FETVÂ VERMENİN SONUÇLARI).....	70
3.1.1. Metni.	70
3.1.2. Tercüme ve Tahrîci.....	70
3.1.3. Ricâli.....	71
3.1.4. Derecesi	73
3.1.5. Şerh ve Değerlendirme	74
3.2. İKİNCİ HADİS (İLMİN EHLİNE SORULMAMASI İLE İLGİLİ HADİS).....	76
3.2.1. Metni.	76
3.2.2. Tercüme ve Tahrîci.....	76
3.2.3. Ricâli.....	77
3.2.4. Derecesi	78
3.2.5. Şerh ve Değerlendirme	79
3.3. ÜÇÜNCÜ HADİS (FETVÂDA CÜR'ET İLE İLGİLİ HADİS).....	81
3.3.1. Metni.	81
3.3.2. Tercüme ve Tahrîci.....	81
3.3.3. Ricâli.....	81
3.3.4. Derecesi	82
3.3.5. Şerh ve Değerlendirme	83
3.4. DÖRDÜNCÜ HADİS (CÂHİL SUSMALI AMA ÂLİM SUSMAMALIDIR)	84
3.4.1. Metni.	85

3.4.2. Tercüme ve Tahrîci.....	85
3.4.3. Ricâli.....	85
3.4.4. Derecesi	87
3.4.5. Şerh ve Değerlendirme	87
3.5. BEŞİNCİ HADİS (BİLGİSİZCE FETVÂ VERENİN GÜNAHI).....	88
3.5.1. Metni.	88
3.5.2. Tercüme ve Tahrîci.....	88
3.5.3. Ricâli.....	88
3.5.4. Derecesi	90
3.5.5. Şerh ve Değerlendirme	91
3.6. ALTINCI HADİS (İSPATSIZ FETVÂ VERENİN GÜNAHI)	91
3.6.1. Metni.	91
3.6.2. Tercüme ve Tahrîci.....	91
3.6.3. Ricâli.....	92
3.6.3. Derecesi	93
3.6.4. Şerh ve Değerlendirme	93
3.7. YEDİNCİ HADİS (BİLGİSİZCE FETVÂ VERENE MELEKLER LANET EDERLER).....	94
3.7.1. Metni.	95
3.7.2. Tercümesi ve Tahrîci	95
3.7.3. Ricâli.....	95
3.7.4. Derecesi	98
3.7.5. Şerh ve Değerlendirme	98
3.8. SEKİZİNCİ HADİS (BİLGİSİZCE FETVÂ VERMENİN KIYAMETTEKİ AZÂBI)	99
3.8.1. Metni.	99
3.8.2. Tercüme ve Tahîci.....	99
3.8.3. Ricâli.....	99
3.8.4. Derecesi	102
3.8.5. Şerh ve Değerlendirme	102
3.9. DOKUZUNCU HADİS (FETVÂ VE KAZÂDA HZ. EBÛ BEKR'İN DAVRANIŞI)	103
3.9.1. Metni.	103
3.9.2. Tercüme ve Tahrîci.....	104
3.9.3. Ricâli.....	104

3.9.4. Derecesi	106
3.9.5. Şerh ve Değerlendirme	106
3.10. ONUNCU HADİS (SAHÂBENİN FETVÂDAN KAÇINMASI).....	107
3.10.1. Metni	107
3.10.2. Tercüme ve Tahrîci.....	107
3.10.3. Ricâli.....	108
3.10.4. Derecesi	109
3.10.5. Şerh ve Değerlendirme	109
3.11. ON BİRİNCİ HADİS (SAHÂBE FETVÂDA BŞAKSINI KENDİNE TERCİH EDERDİ)	109
3.11.1. Metni	109
3.11.2. Tercüme ve Tahrîci.....	109
3.11.3. Ricâli.....	110
3.11.4. Derecesi	111
3.11.5. Şerh ve Değerlendirme	111
3.12. ON İKİNCİ HADİS (GÜNAH GETİREN FETVÂ).....	112
3.12.1. Metni	112
3.12.2. Tercümesi ve Tahrîci	112
3.12.3. Ricâli.....	112
3.12.4. Derecesi	113
3.12.5. Şerh ve Değerlendirme	114
3.13. ON ÜÇÜNCÜ HADİS (HER MESELEDE FETVÂ VEREN DELLİDİR).....	115
3.13.1. Metni	115
3.13.2. Tercümesi ve Tahrîci	115
3.13.3. Ricâli.....	115
3.13.4. Derecesi	116
3.13.5. Şerh ve Değerlendirme	117
SONUÇ	118
KAYNAKÇA	120

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser/yer
a.g.e.	Adı geçen eser
a.mlf	Aynı müelîf
a.y.	Yazara ait son zikredilen yer
b.a.	Eserin bütününe atıf
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
d.	doğum
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
haz.	Yayına hazırlayan
Hz.	Hazret
karş.	Karşılaştırmız
r.a.	Radıyallâhü anhü/anhâ/anhüm/anhünne
s.	Sayfa/sayfalar
s.a.v.	sallallahü aleyhi ve sellem
thk.	tahkik
t.y.	Basım tarihi yok
v.b.	ve benzeri
v.d.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
y.y.	Basımcı yok
y.y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

Fetvâ, sahibine büyük mesuliyet yükleyen çok hassas bir vazifedir. Allah Teâlâ'nın Kur'an-ı Kerim'de fetvâyı kendisine nispet etmiş olması, fetvâ vermenin çok yüce bir vasıf olduğu bilgisi yanında son derece önemli olduğunu da göstermektedir. Zira Nisâ Sûresinde yer alan bir âyette “*Senden kadınlar hakkında fetvâ istiyorlar. De ki: Onlar hakkında fetvâyı size Allah vermektedir,*”¹ buyurulmaktadır. Başka bir âyette ise şöyle buyurulmuştur: “*De ki: Babası ve çocuğu olmayanın (mirasıyla) ilgili fetvâyı size Allah veriyor.*”²

Allah Teâlâ, fetvâ işini kendisine nisbet etmiş olup açıklamasını peygamberi Hz. Muhammed'e (s.a.v) havale etmiştir. Bu durum Kur'ân-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır: “*Sana, bir öğüt (olan Kur'ânı) kendilerine indirileni insanlara açıklayasın diye indirdik.*”³

Rasûlullâh'tan (s.a.v) sonra fetvâ görevi, her asrın âlimlerine ve fetvâ ehline ait olmuştur. Fetvâ vermek, Allah'ın hükümlerini beyân etme hususunda Allah ve O'nun elçisi Hz. Muhammed (s.a.v) adına vekil olarak konuşmak demektir. Nitekim Nevevî (ö. 676/1277) “*Fetvâ veren kişi Allah tarafından hükmü beyân eder*” demiştir.⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ise “*Fetvâ veren kişi, kimin adına konuştuğuna dikkat etmelidir*” diyerek uyarıda bulunmuştur.⁵

Kısacası fetvâ vermek, herkesin gelişi güzel yapabileceği kolay bir iş değildir. Dolayısıyla fetvâ verirken ihtiyât şarttır. Zira Kur'ân ve Sünnet'in ilk muhatapları olan sahâbîler bu konuda çok titiz davranmışlardır. Sahabenin fetvâ meselesi ile ilgili takındıkları tavır hakkında İbn Ebî Leylâ'nın (ö. 83/702) şu ifadesi nakledilmektedir:

---

¹ Nisâ, 4/127.

² Nisâ, 4/176.

³ Nahl, 16/44.

⁴ Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, **el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb**, thk. Muhammed Necîb el-Mutî, 23 c., 1.bsk., Cidde, Mektebetü'l-İrşâd, t.y, I, 72.

⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ed-Dımaşkî el-Hanbelî, **İ'lâmü'l-muvakkûn an Rabbi'l-âlemîn**, 7 c., 1.bsk., Dâru İbnü'l-Cevzî, Riyad, 1423/2002, II, 17.

*“Ben ensârdan yüz yirmi sahâbeyi gördüm ki, onlardan birisi diğerinden bir meseleyi sorduğu zaman o başkasına, o da diğerine havale ederdi. Böylece o soru dönüp dolaşip ilk kişiye geri gelirdi.”*⁶

Görüldüğü üzere sahâbeden her biri, sorulan soruya cevap vermekten kaçınıyor, bir çıkış bulamayınca son çare olarak cevap verme zorunda kalıyordu. Çünkü bunun büyük bir mesuliyet olduğunu biliyor ve olabildiği kadar bu sorumluluktan kaçınıyorlardı. Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88) ve Abdullâh b. Mesûd’dan (ö. 32/652-53) şöyle nakledilir: *“Sorulan her soruya cevap veren kişi delidir.”*⁷

Sahâbe neslinden sonra gelen büyük imâmların da aynı çizgide yürüdükleri ve mesuliyet duygusunu gözardı etmedikleri açıkça görülmektedir. Örneğin, İmâm Ebû Hanîfe (ö. 150/767) *“Eğer ilmin zâyi’ olma korkusu olmasaydı, hiçbir vakit fetvâ vermeyecektim”* demiştir. İmâm Mâlik (ö. 179/795) de kendisine yöneltilen kırk sekiz sorunun otuz ikisine *“Cevabını bilmiyorum”* diye cevap vermiştir. Yine İmâm Mâlik’e bir konu hakkında soru yöneltilince *“Bilmiyorum”* diye cevaplamıştı. Bunun üzerine kendisine: Bu çok kolay ve basit bir meseledir, dediklerinde; bu söze kızmış ve *“İlimde hiçbir mesele basit değildir”* diyerek cevap vermiştir. İmâm Şâfiû (ö. 204/820) ise şöyle demiştir: *“Ben fetvâ kabiliyeti hususunda kimseyi Süfyân b. Uyeyne seviyesinde görmedim, ama onu da fetvâ verme hususunda herkesten fazla sakınır gördüm.”*⁸

Selef âlimlerinin bu hassasiyetine rağmen çağımızda bu titizliğin gözardı edildiği dikkat çekmektedir. Oysa bir meseleye cevap vermeden önce İmâm Mâlik’in şu sözünü düşünmekte yarar vardır: *“Kişi bir meseleye cevap vermeden önce kendini*

---

⁶ Bkz. Nevevî, **el-Mecmû’**, I, 72.

⁷ Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân b. el-Fadl b. Behrâm b. Abdüssamed ed-Dârimî et-Temîmî es-Semerkindî, **Müsnedu’d-Dârimî (Sünenu’d-Dârimî)**, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, 4c., 1.bsk., Dâru’l-Muğni, Riyad, 1412/2000, I, 73 (171); Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutayr el-Lahmî eş-Şâmî, Ebû’l-Kâsım et-Taberânî, **el-Mu’cemü’l-kebir**, thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Silefî, 25 c., 2.bsk., Kâhire, Mektebetü İbn Temiyye, t.y., IX, 188 (8923); Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Mûsâ el-Husrevcerdî el-Horasânî el-Beyhakî, **el-Medhal ile’s-Süneni’l-kübrâ**, thk. Muhammed Ziyâu’r-Rahmân el-A’zamî, Kuveyt, Dâru’l-Hulefâ, t.y., s. 433 (799).

⁸ Bkz. Nevevî, **el-Mecmû’**, I, 73.

Cennet ve Cehennem üzerinde bilsin ve nasıl kurtulacağını düşünsün, ondan sonra cevap versin.”⁹

İslâm ilim dünyasında fetvâda aranan şartlar ve fetvâ adâbı alanında birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1.Ebü'l-Kâsım Abdülvâhid b. Hüseyin b. Muhammed el-Kadı el-Saymerî (ö. 387/996) *Adâbu'l-müftî ve'l-müsteftî*;

2.Hafîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *el-Fakih ve'l-mütefekkih*;

3.Ebü Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî el-Kurtubî (ö. 463/1071) *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlihi*;

4.İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhuddîn Abdirrahman b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *Âdâbü'l-müftî ve'l-müsteftî*;

5.Ebü Abdillâh Necmüddin Ahmed b. Hamdân b. Şebîb el-Harrânî en-Nümeyrî el-Hanbelî (ö. 695/1295) *Sıfatu'l-fetvâ ve'l-müsteftî*;

6.İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b.Ebî Bekr b. Eyyûb ed-Dimaşkî el-Hanbelî (ö.751/1350) *İ'lâmü'l-müvakkîn an Rabbi'l-âlemîn*;

7.Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505) *Âdâbü'l-füyâ*;

8.Muhammed Cemalüddin el-Kâsımî (ö. 1332/1914) *el-Fetvâ fi'l-İslâm*.

Ayrıca sahâbe tarafından verilen fetvâlar hakkında muâsır âlimler tarafından yazılan eserlerden bazıları şunlardır:

1. *Fıkhu Ömer* - Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî (ö. 1176/1762).

2. *Mu'cemu fikhi's-selef itraten ve sahâbeten ve tabiîn* - Muhammed el-Muntasır el-Kettanî (ö. 1420/1999).

---

⁹ Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 73.

3. *Mevsû'atü fikhi Ebî Bekir es-Siddîk* - Dr. Muhammed Revvâs Kal'acî (ö.1435/2014).

4. *Mevsû'atü fikhi Ömer b. el-Hattâb* - Dr. Muhammed Revvâs Kal'acî (ö.1435/2014).

5. *Fıkhuu Ömer b. el-Hattâb müvazenen bi fikhi eşheri'l-müctehidîn* - Dr. Ruveyyi' b. Racih er-Rahîlî.

6. *Mevsû'atu fikhi Osman b. Affân* - Dr.Muhammed Revvâs Kal'acî (ö.1435/2014).

7. *Mevsû'atü fikhi Ali b. Ebi Tâlib* - Dr.Muhammed Revvâs Kal'acî (ö.1435/2014).

8. *Mevsû'atü fikhi Abdillâh b. Mesûd* - Dr.Muhammed Revvâs Kal'acî (ö.1435/2014).

9. *Mevsû'atu fikhi Abdillâh b. Ömer, asruhü ve hayatühü* - Dr.Muhammed Revvâs Kal'acî (ö.1453/2014).

10. *Mevsû'atü fikhi Âişe Ümmi'l-Müminin, hayatuhâ ve fikruhâ* - Saîd Faiz ed-Dahîl.

11. *Fıkhu Enes b. Malik, cem'an ve dirâse* - Dr.Abdulmuhsin b. Muhammed b. Abdulmuhsin el-Münîf.

12. *İnfiradâtu İbni Abbas an cumhuri's-sahâbe fi'l-ahkâmi'l-fikhiyye* - Muhammed Semiî Seyyid Abdurrahman er-Rustakî.¹⁰

Hemen her dönemdeki ilim ehlinin fetvâ alanında eser kaleme alırken son derece ihtimâm göstermesi, konunun önemini göstermektedir. İlim erbâbının bu konudaki kadîm eserleri ve aydınlatıcı ifadeleri ışığında hazırlanan bu çalışmada amacımız, Hz. Peygamber'in (s.a.v) fetvâ anlayışındaki hassasiyetini vurgulamak,

---

¹⁰ Bkz. Muhammed Takî el-Osmânî, *Usûlü'l-iftâ ve âdâbühü*, Karâcî, Mektebetu Ma'ârifî'l-Kurân, 1432/2011, s. 35-36.

günümüzde bilgisizce fetvâ verilmesi konusunda yaşanan duyarsızlık ve sorumsuzluğa karşı hadisler ışığında dikkat çekmek ve fetvâda titizlik ilkesini ele almaktır.

Tezin muhtevâsı ahkâm hadisleriyle ilgili olduğu için fıkıh kaynaklarının yanı sıra ahkâm hadisleri ile ilgili eserlere de başvurularak, fetvâ vermenin temel esaslarına işaret edilmektedir. Bildiğimiz kadarıyla bu önemli konu, şimdiye kadar hiçbir akademik çalışmada müstakil olarak ele alınmamıştır.

Yöntem olarak Arapça kelimeler asıl okunuşa göre yazılmıştır. Bu konuda bazı kelimeler dışında genellikle DİA'da kullanılan şekil tercih edilmiştir. Hadislerde ilk olarak Rasûlullâh'tan (s.a.v) merfû olarak rivâyet edilmiş hadisler, ondan sonra sahâbenin mevkuf hadisleri ele alınmış hadislerin tahrîci yapılmıştır. Tahrîclerde önce sahîhayn, daha sonra diğer kaynaklar musanniflerin vefat tarihlerine göre sıralanmıştır. Ricâl konusundaki cerh ve ta'dîl görüşleri muhaddislerin vefat tarihlerine göre sırayla zikredilmiş, Zehebî ve İbn Hacer'in cerh veya ta'dili son görüş olarak belirtilmiştir.

Allah Teâlâ'dan bizi bu çalışmamızda muvaffak eylesini ve bu çalışmamızı kabul buyurarak ilim câması için faydalı kılmasını niyâz ediyorum.

Saidmashrab ABDIEV

BİRİNCİ BÖLÜM

FETVÂ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. FETVÂ VE İLGİLİ KAVRAMLARIN TANIMI

1.1.1. Fetvâ

Fetvâ kelimesinin aslî harfleri (F-T-V) dir ve “فَتَوَى”, “فُتِّيَا” ve “إِفْتَاء” kelimelerinden türetilmiştir. “فُتِّيَا”(fütyâ) zamme ile gelirken, “فَتَوَى” kelimesi ise “zamme” ve “fetha, iki hareke ile “fütvâ” ve “fetvâ” şeklinde gelir. Fakat Medine ehlinin kullanımı olan “fetvâ” ifadesi daha meşhurdur.¹¹

Bir kelimenin kullanım şeklindeki şöhreti, o kelimenin fesâhatini gerektirmeyebilir. Kelimenin “fetvâ” şeklindeki zabtı daha meşhur olmasına rağmen Muhammed Yüsrî İbrâhim (d.1966), İbn Fâris’in (ö. 395/1004) “*Fütyâ fakîhi’l-Arab*” isimli risâlesine de dayanarak, “Arap dilinde “*fütyâ*” kelimesi “*fetvâ*” kelimesinden fazla kullanılır” demiştir. Ayrıca meşhur hadis kitaplarında “fütyâ” kelimesi geçerken, “fetvâ” kelimesinin geçtiği görülmemiştir. Bu da “fütyâ” kelimesinin “fetvâ” kelimesinden daha fasih olduğuna işaret eder¹². Çoğulu ise fetâvî (فَتَاوِي) veya fetâvâ (فَتَاوَى) şeklinde olur. Bu kelime aslında genç ve kuvvetli anlamındaki “el-fetâ”(الفتى) kelimesinden alınmıştır. Âdetâ verilen fetvâ ile cevaplandırılan mesele kuvvet bulmuş olur. Bu nedenle verilen cevaplara “fetvâ” denilmiştir.¹³

Genel olarak sözlükte (F-T-V) maddesi iki asıl mânâ üzerinde yoğunlaşır, iki temel mânaya delalet eder: Birincisi: Tazelik ve yenilik. İkincisi: Hükmü veya

---

¹¹ Bkz. İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, **Lisânü'l-arab**, 18c., 3.bsk, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1419/1999, X,183; Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî, **Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kamûs**, thk. Abdülmecid Katâmiş, 41c., 1.bsk., Kuveyt, Matbaatu'l-Hükümeti'l-Kuveytiyye, 1422/2001, XXXIX, 211; Mecdüddin Muhammed b. Yakub el-Feyrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-muhît**, ed. Muhammed Naîm el-Araksûsî, 6.bsk, Dimaşk, Müessesetü'r-Risâle, 1998, s.1320.

¹² Muhammed Yüsrî İbrâhim, **el-Fetvâ, ehemmiyetuhâ, zavâbituhâ, âsâruhâ**, 1.bsk, Kâhire, y.y., 1428/2007, s. 20.

¹³ Bkz. İbn Manzûr, **Lisânü'l-arab**, X,183; Zebîdî, **Tâcü'l-arûs**, XXXIX, 211; Feyrûzâbâdî, **el-Kamûsü'l-muhît**, s. 1320.

anlaşılmayanı açıklamaktır. Buradaki amaç ikincisidir, çünkü (أَفْتَى يُفْتَى إِفْتَاءً) kökünden gelen fetvâ kelimesi açıklama ve cevap vermek mânâsındadır.¹⁴ Zira fetvâ için “bir olayın hükmünü açıklayan, hükmünü koyan veya güçlükleri çözen kuvvetli cevap”¹⁵ da denilebilir.

Ömer Nasuhi Bilmen (ö.1391/1971) de fetvâ kelimesi için “*Sorulan bir müşkil hakkındaki cevabdır, hal ve beyândır*” şeklinde bir açıklama yapmıştır.¹⁶ Sonuç olarak sözlük mânâsının genel olduğunu, yani şer’î meselelerin hükümlerine yönelik cevap niteliği taşıdığı gibi herhangi bir sorunun cevabı ve çözümü için de kullanıldığını anlamak mümkündür.

Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de Mısır kralının ve Sebe’ kraliçesinin hikâyesi anlatılırken şer’î hükümlerle ilgisi olmadığı halde fetva kelimesi kullanılmıştır: “*Ey ileri gelenler! Eğer siz rüya tabir ediyorsanız, bana bu rüyamı tabir edin.*”¹⁷ “*Ey cemâat! Bana ne yapacağım konusunda görüş bildirin.*”¹⁸ Görüldüğü üzere söz konusu ifade dinî olmayan bir probleme yönelik cevap ve çare aranmaktadır.

Kur’ân-ı Kerim’de fetvâ kavramı mezkûr mânâda kullanıldığı gibi şer’î hükümler içinde kullanılmıştır: “*Senden kadınlar hakkında fetvâ istiyorlar. De ki: Onlar hakkında fetvâyı size Allah vermektedir.*”¹⁹ Başka bir âyette ise şöyle buyrulmuştur: “*De ki: Babası ve çocuğu olmayanın (mirasıyla) ilgili fetvâyı size Allah veriyor.*”²⁰

Günümüzde ise “fetvâ” kelimesi genel olarak “Dinî meselelerin cevabı” anlamında kullanılmaktadır. Bunun sebebi ise, doğrudan örfle ilişkilidir. Zira örfte daha çok bu anlamı ifâde etmek için kullanılmaktadır.²¹

---

¹⁴ Bkz. Muhammed Yüsrî, **el-Fetvâ**, s.21

¹⁵ Fahrettin Atar, “Fetvâ”, **DİA**, İstanbul, 1995, XII, 486.

¹⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, İstanbul, Sarmaşık Yayınları, 2016, I, 246.

¹⁷ Yusuf, 12/43.

¹⁸ Nahl, 16/32.

¹⁹ Nisâ, 4/127.

²⁰ Nisâ, 4/176.

²¹ Bkz. Osmânî, **Usûlü’l-iftâ**, s. 8-9.

Fıkıh ıstılahında fetvâ hakkında âlimler farklı ifadeler kullanmışlarsa da içerik olarak çoğu birbirine yakın hususları ifade etmektedir.

Örneğin: Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108): “*Fetvâ: Müşkil hükümler hakkındaki cevaptır.*”²² Şihâbüddin Ebü’l- Abbâs Ahmed el-Karâfî (ö. 684/1285): “*Fetvâ, ilzam veya ibâhat konusunda Allah’tan haber vermektir.*”²³ İbn Manzûr (ö. 711/1311): “*Fütyâ: Müşkil hükümler hakkında yapılan açıklamadır.*” Ayrıca “*Fütyâ, Fütûvâ ve Fetvâ: fakihin verdiği fetvâdır.*”²⁴ *Hukûk-ı İslâmiyye*’de: ise “*Istılâhta fetvâ, sorulan dinî bir meseleye dair fakih bir zatın verdiği cevaptan, dermeyan ettiği (ortaya koyduğu) hükümden ibarettir.*”²⁵ *el-Mevsûatü’l-Fıkhîyye*’de: “*Fetvâ Istılâhta: Soran kişiye şer’î hükmü delil ile beyân etmektir.*”²⁶ *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*’nde: “*Fakih bir kişinin sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm*”²⁷ şeklinde ıstılahî ve fikhî terim olarak açıklanmıştır.

Muhammed Takî Osmanî (d. 1943), fetvâyı “*Dinî bir meseleye cevap vermektir*” diye tanımlamış, sebebini şöyle beyân etmiştir: “*Biz şer’î yerine dinî lafzını seçtik, çünkü müftî sadece amelî olan şer’î meselelerden cevap vermez, belki itikâdî olan dinî problemler, hadisin mânası, hadisin isnâdı ve bunun gibi meseleler, din ve dinle ilgili olan ilimlerden de cevap verebilir.*”²⁸

Bu tarifler incelendikten sonra özet olarak fetvâ şu şekilde tanımlanabilir: “*Fetvâ, sorulan müşkil bir meseleye fakih bir zâtın şer’î deliller aracılığıyla verdiği cevaptır.*”

Yaptığımız bu tanımdan hareketle şu sonuçlara ulaşılabilir:

---

²² Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, **Müfredâtu elfâzi’l-Kurân (el-Müfredât fi garîbi’l-Kurân)**, tkh. Safvân Adnân Dâvûdî, 4.bsk, Dimaşk, Dâru’l-Kalem, 2009, s. 625.

²³ Şihâbüddin Ebü’l-Abbâs Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân es-Sanhâcî el-Karâfî, **Kitâbü’l-Furûk (Envâru’l-burûk fi envâri’l-furûk)**, thk. Muhammed Ahmed Sirâc, Ali Cum’a Muhammed, 4 c., 1.bsk., Kâhire, Dâru’s-Selâm, 1421/2001, IV, 100.

²⁴ Bkz: İbn Manzûr, **Lisânü’l-arab**, X, 183.

²⁵ Bilmen, **Hukûk-ı İslâmiyye**, I, 246.

²⁶ Heyet, “Fetvâ”, **el-Mevsûatü’l-Fıkhîyye**, 1.bsk., Kuveyt, Matâbiu Dâri’s-Safva, 1415/1995, XXXII, 20.

²⁷ Atar, “Fetvâ”, **DİA**, XII, 486-489.

²⁸ Bkz. Osmânî, **Usûlü’l-iftâ**, s. 9.

1. Fetvâ: fakih olan bir kişinin fetvâsıdır. Dolayısıyla fakih olmayan bir kişi bir mesele ile ilgili cevap verirse, verdiği cevap doğru bile olsa ona fetvâ denilmez.
2. Fetvâ: şer'î bir sorunun cevabıdır.
3. Fetvâ: müşkil bir meseleye karşı cevap olmalıdır.
4. Fetvâ: müstefîye haber vermektir, yükümlü tutmak değildir.
5. Müftî, zaman darlığı veya başka bir sebepten dolayı verdiği fetvânın delilini zikretmese de verilen fetvâ bir kaynak (âyet, hadis vb.) veya en azından bir kitaba havâle üzerinden olmalıdır.²⁹

Bazı âlimler fetvâyı ictihâd olarak değerlendirdikleri için fetvâ ve içtihâd aynı şekilde tarif etmişlerdir. Mesela, İbnü'l- Hümâm'ın (ö.861/1457) yaklaşımı şöyledir: *“Usûlcülerin konuyla ilgili anlayışı müftînin aynı zamanda müctehid olduğu yönündedir.”*³⁰

Çağdaş ilim adamlarından Ahmed Ali Tâhâ Reyyan (d. 1939) da aynı fikirdedir. *Zavâbitü'l-ictihâd vel-fetvâ* kitabında *“İftâ, Kur'ân, Sünnet, İcmâ' ve Kıyas'tan çıkarılmakla şer'î hükümleri açıklamaktır”* demiştir.³¹ Bu sebepten mütekaddimûn (öncekiler) ve müteahhirûn (sonrakiler) terimlerinde fark görmek mümkündür. Ama âlimlerin çoğunluğu fetvâ ve içtihâd arasında fark olduğunu söylemektedir. İki kavram arasında fark olduğu düşüncesi daha tutarlıdır, çünkü fetvâ doğrudan içtihâd değil, içtihâdın sonucunu beyân etmektir. Bu ihtilâfla ilgili ileride “Fetvânın Hükümü, İçtihad ve Kazâ ile İlişkisi” konusunda kapsamlı bilgi verilecektir.

1.1.2. İstiftâ

İstiftâ (الاستفتاء) kelimesi mastar olup “istif'âl” babındandır. Bilindiği üzere istif'âl bâbının da ifade ettiği on kadar anlam vardır. Bunlardan öne çıkan ise

---

²⁹ Bkz. Muhammed Hârûn b. Muhibbu'r-Rahmân, **el-Fethu'r-rabbânî**, Karâcî, Mektebetu Zemzem, 2018, s. 49.

³⁰ Kemâlüddin ibnü'l-Hümam, Muhammed b. Abdülvâhid es-Sîvâsî, **Fethu'l-kadir**, 10 c., 1.bsk, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, VII, 238.

³¹ Bkz. Muhammed Yüsrî, **el-Fetvâ**, s. 27.

istemek/talep etmek anlamını yansıtmıştır.³² İstiftâ sözlükte “استفتى يستفتي” soru sormak ve fetvâ istemek mânasını ifade eder.

Lügatta “استفتيته فأفتاني، أي طلبت منه” şeklinde kullanılıp açıklanmıştır. Yani “ondan sordum/talep ettim” demektir.³³ Görüldüğü üzere lügat açısından sorulan şeyin dini olup olmaması hususunda herhangi bir fark söz konusu değildir, istiftâ kavramı mutlak olup her ikisi için de kullanılabilir.

Nitekim Kur’ân-ı Kerimde her iki şekilde de gelmiştir: “*Şimdi onlara sor bakalım, yaratılışça onlar mı daha sağlam, yoksa bizim yarattıklarımız mı?*”³⁴

Başka bir âyette şu şekilde gelmiştir: “*Senden kadınlar hakkında fetvâ istiyorlar. De ki: Onlar hakkında fetvâyı size Allah vermektedir.*”³⁵

el-Mevsûatü’l-Fıkhiyye’de: “İstiftâ lügatta: Müşkül işle ilgili cevap istemektir (talep etmektir), Nitekim Kur’ân’da: “*Bunlar (mağara ehli) hakkında onlardan hiç kimseye bir şey sorma!*”³⁶ buyurulmaktadır. Bazen sadece soru sormak mânasında da gelir...” şeklinde birtakım bilgilere yer verilmektedir.³⁷

Ömer Nasuhi Bilmen de *Hukûk-ı İslâmiyye*’de takriben aynı mânayı vererek lügatta: “İstiftâ, bir müşkil şeyin hal ve izah edilmesini dilemektir” diye beyân etmiştir.³⁸

Muhammed Yüsri İbrahim (d. 1966) ise *el-Fetvâ* adlı kitabında “İstiftâ, müşkül olan bir şeyin ilmini soruyla talep etmektir” demiştir.³⁹

---

³² Arakânî, Tâhir Sıddık, **Hâsiyâtü’l-ebvâb**, Karâçî, Mektebetü’l-Büşrâ, 2013, s. 21.

³³ Bkz. Zebîdî, **Tâcü’l-arûs**, XXXIX, 215; İbn Manzûr, **Lisânü’l-arab**, X, 183.

³⁴ Saffat, 37/11.

³⁵ Nisâ, 4/127.

³⁶ Kehf, 18/22.

³⁷ Heyet, “Fetvâ”, **el-Mevsûatü’l-fıkhiyye**, XXXII, 20.

³⁸ Bilmen, **Hukûk-ı İslâmiyye**, I, 246.

³⁹ Muhammed Yüsri, **el-Fetvâ**, s. 36.

Müftî Seyyid Muhammed Amîmü'l-İhsân el-Bereketî (ö.1394/1974) istiftânın terim anlamını lügattaki mânaya yakın olarak: “*İstiftâ: fetvâ talep etmektir*” şeklinde açıklamıştır.⁴⁰

Fahrettin Atar ise: “*Fikhî bir meselenin hükmünü fetvâyâ yetkili kişilerden sormaya istiftâ (suâl) ...denir*” diye tarif etmiştir.⁴¹

Tehânevî (ö.1158/1745) *Keşşâfü Istilâhâti'l-funûn ve'l-ulûm*’de: “*İstiftâ: Usûlcüer ve fakihlerin nezdinde ictihâda mukabildir*” demiştir.⁴²

1.1.3. Müftî

Müftî (المفتي), “أفتى يفتي” bâbından ism-i fâildir. Kelime anlamıyla soru sorana cevap veren ve bir işin anlaşılmağını beyân eden kimse için kullanılan bir vasıftır. Lügavî anlamından hareketle bir soruya cevap veren kişi için o soruya fetvâ verdiği söylenebilir. Dolayısıyla lügatta bir kişinin bu isimle anılması için şer’î bir meselede fetvâ verme şartı aranmaz.⁴³

Fıkıh örfünde “Müftî” daha özel, daha dar bir anlamda kullanılmaktadır. Daha önceki satırlarda aktardığımız üzere fetvâ kavramın ıstılâhî anlamında âlimlerin görüş ve anlayışında az da olsa birtakım farklılıklar olduğu gibi müftî ve müstefit kavramları hususunda da ihtilâf söz konusudur. Örneğin:

Ebu'l-Hasan Sayrafî (ö. 359/969), “Bu isim (müftî ismi) insanların dini işlerini halleden, Kur’ân ilimlerini ve özelliklerini, nâsih- mensuhu, ayrıca sünnet ve istinbâtı bilen kişi için konulmuştur. Sadece bir meseleyi öğrenip onun hakikatini anlayan kişi için konulmuş değildir” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Abdülkerim es-Sem’ânî (ö. 562/1166) ise tanım getirmek yerine bir kimsenin müftî ismini alabilmesi için gerekli birtakım şartları öne sürmüş ve “*Müftî: ictihâd, adâlet ayrıca ruhsat ve*

---

⁴⁰ Seyyid Muhammed Amîmü'l-İhsân el-Müceddidî el-Bereketî, **et-Ta’rifâtü'l-fikhiyye**, 1.bsk., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, s. 25.

⁴¹ Atar, “Fetvâ”, **DİA**, XII, 487.

⁴² Muhammed A’lâ b. Alî el-Fârukî et-Tehânevî, **Mevsûatu keşşâfi istilâhâti'l-funûn ve'l-ulûm**, thk. Ali Dahrûc, 1.bsk., Beyrut, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996, s.170.

⁴³ Bkz. Muhammed Yüsrî, **el-Fetvâ**, s. 32; Heyet, “Fetvâ”, **el-Mevsûatü'l-fikhiyye**, XXXII, 20.

müsamaha vasıflarını barındıran kimsedir” diyerek müftûnin özelliklerini serdetmiştir.⁴⁴

İbn Hamdân el-Hanbelî’ye (ö. 695/1295) göre: “Müftî Allah’ın hükmünü, delilleri ile bilen ve haber veren kişidir. Bir başka görüşe göre: Müftî, Allah Teâlâ adına onun hükümlerini haber veren kişidir. Bir diğer görüşe göre: Fıkhın çoğunu bilmekle beraber, vâkı’aların hükümlerini şeriata göre delille bilme kabiliyeti olan kimsedir.”⁴⁵

Şâtîbî (ö. 790/1388) müftûyi büyük bir makama nisbet ederek: “*Müftî, Ümmetin içinde Peygamber’in (s.a.v) vekilidir*” demiş ve ne kadar büyük bir sorumluluk gerektirdiğine dikkat çekmiştir.⁴⁶

Bedreddin ez-Zerkeşî (ö. 797/1392) ise müftî kimsenin dinî ilimlere ne derece vâkıf olması gerektiğine dikkat çekerek: “Müftî, teorikteki şer’î hükümlerin tamamını pratiğe yakın bir şekilde bilen kişidir” diye tarif etmiştir.⁴⁷

İbnü’l- Hümâm’ın (ö. 861/1457) ifâde ettiği üzere bazı âlimler, müftî ve müctehidi aynı mânada tarif etmişlerdir ve usûlcülerin konuyla ilgili yaklaşımı müftûnin müctehit olduğu yönündedir. Zira bu usûlcülere göre ictihâd yapma salâhiyetinde olmayan sadece sâir müctehidlerin görüş ve sözlerini ezber yaparak fetvâ veren kişi müftî değildir. Böyle bir kimseye vacip olan kendisine bir soru tevcih edildiğinde, örneğin Ebû Hanîfe gibi bir müctehidin görüş ve anlayışına aktarıcı olmaktır. İbnü’l-Hümâm müftî ve müctehid arasındaki bu münasebetlere yer verdikten sonra yaşadığı asırdaki fetvâ vazifesini icrâ edenler için bir değerlendirmede bulunarak şu sözlere yer verir. “Anlaşılan odur ki bizim zamanımızda yaşayan müftîler müctehid

---

⁴⁴ Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, *İrşâdü’l-fühûl ilâ tahkîki’l-hakk min ilmi’l-usûl*, thk. Ebû Hafs Sâmi b. el-Arabî el-Eşarî, 1.bsk., Riyâd, Dârü’l-Fadîla, 1421/2000, s. 1098; Heyet, “Fetvâ”, *el-Mevsûatü’l-fıkhiyye*, XXXII, 20; Bedrüddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî eş-Şâfiî ez-Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît fi usûli’l-fıkh*, 6 c. 2.bsk., Mısır, Dâru’s-Safve, 1413/1992, VI, 305.

⁴⁵ Ahmed b. Hamdân b. Şebîb el-Harrânî, *Sıfatü’l-fetvâ ve’l-müftî ve’l-müsteftî*, 1.bsk., Dimaşk, Menşûrâtü’l-Kütübi’l-İslâmiyye, 1380/1960, s. 4.

⁴⁶ Ebû İshak İbrahim b. Musa el-Lahmî el-Gırnâtî el-Mâlikî eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât fi usûli’s-şerîa*, Mısır, el-Mektebetü’t-Ticâriyye, 1388/1968, 3 c., s. 244.

⁴⁷ Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 306.

olmadıklarından verdikleri fetvâlar da fetvâ değildir. Sadece gerçek müftülerin sözünü nakletmektir.”⁴⁸ Şevkânî'nin (ö. 1250/1835) de: “*Müftî müctehiddir*” ifâdesinden İbnü'l-Hümâm ile aynı görüşte olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹

Tehânevî (ö. 1158/1745) müftîyi uzunca yapılan tanımların aksine “*Müftî fakihdir*” diyerek sadece bir kelime ile tarif etmiştir.⁵⁰

Muhammed Amîmu'l-islâm el-Bereketî (ö. 1395/1975) *et-Ta'rifâtü'l-Fıkhiyye*'de ıstılahtaki müftî kavramını tam olarak sözlük anlamına uygun düşen “*Müftî, dini meselelere cevap veren kimsedir*” şeklinde açıklamıştır.⁵¹

1.1.3.1. Müftînin şartları ve özellikleri

İnsanları dinî açıdan aydınlatan, onlara Allah (c.c) ve Resûlü'nün (s.a.v) ahkâmını açıklayan müftînin temsil ettiği manevî makam ve sorumluluğun bir gereği olarak kılık kıyafetine, temizlik ve bakımına özen gösterme zorunluğu vardır. Görünümüne özen göstermesi, üstüne başına çeki düzen vermesi sözünün daha etkili olması açısından büyük önem taşımaktadır. Tabi ki bu şekilsel düzgünlük dinin esaslarının müsaade ettiği ölçüde olmalıdır. Zira her iş şeriatin dâiresinde olduğu sürece güzel olur.

Muhammed Takî Osmanî de bir müftînin taşınması gereken şartlar ile ilgili şöyle demiştir:

*Tayin edilmiş müftî için munasip olan kendi şekil ve elbisesini güzelleştirmesidir. Buna ek olarak taharet, temizlik, setr-i avret gibi temel ölçülere dikkat etmeli, ipek ve altından da sakınmalı, ayrıca kâfirlerin şiarını taşıyan veya onlara benzeten elbiseden uzak durma gibi şeriatın kurallarına da bağlı olmalıdır.*⁵²

Konuyla ilgili bazı âlimler, müftî ve kadılar için bir kısmı müftînin kendi şahsıyla, bir kısmı da göreviyle ilgili birtakım kurallar öngörmüşlerdir. Müftî ve kadı

---

⁴⁸ Bkz. İbnü'l-Hümâm, **Fethu'l-kadir**, XII, 238.

⁴⁹ Şevkânî, **İrşâdü'l-fühûl**, s. 1082.

⁵⁰ Tehânevî, **Keşşâf**, s. 170.

⁵¹ Bereketî, **et-Ta'rifâtü'l-fıkhiyye**, s. 25.

⁵² Osmânî, **Usûlü'l-iftâ**, s. 324.

için aktaracağımız özellik ve şartların bazısında farklılıklar olsa da çoğunlukla aynı hükümdedirler. Dolayısıyla burada müftî için zikredeceğimiz sıfatlar kadı için de önemlidir. Bu âlimlerin kadı ve müftî için aynı şartları ve sıfatları beyân etmelerinin sebebi de budur. O şartlar ve sıfatlardan bazıları şunlardır:

1) *İslâm*: Müftî Allah'ın dinini beyân eder ve İslâmî hükümleri anlatır, dolayısıyla müftînin Allah Teâlâ'yı, Hz. Peygamber'i (s.a.v) ve İslâm'ı kabul etmesi şarttır.

2) *Akıl*: İslâmî hükümleri doğru anlamak için akıl sahibi olmak gereklidir. Akıl olmazsa asıl maksad anlaşılmaz, muhâkeme yapılamaz ve fetvânın ne kadar büyük bir ehemmiyete sahip olduğu da bilinmez, dolayısıyla diğer kişinin mesuliyetini taşıması mümkün değildir.

3) *Bülûğ*- yetişkin olmak: Henüz yetişkin olmayan bir çocuk için fetvânın ne kadar önemli ve ağır bir sorumluluk olduğu tam anlamıyla anlaşılmaz. Ayrıca kendisi mükellef değilken başka bir kişinin mesuliyet ve mükellefiyetini nasıl kaldırabilir ki?

4) *Adalet*: İnsanlar müşkil durumlarında kendisine itimat ettiği güvenilir kişiye başvururlar. Güven duymadıkları fâsık kimsenin fetvâsını kabul etmezler. Hatîb el-Bağdâdî bu konuda âlimlerin uzlaşma içinde olduğunu naklederek şu ifadelerle yer vermiştir: “...(müftî) âdil ve güvenilir olmalıdır, çünkü İslâm âlimleri, fasık kimsenin dinî hükümleri çok iyi bilmesine rağmen, verdiği fetvâyı ittifakla kabul etmemişlerdir.”⁵³

İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) da şöyle buyurmuştur: “Müftî, Müslüman, mükellef, güvenilir ve fasıklıktan uzak olmalıdır. Çünkü fasık, ictihâd ehli olmasına rağmen sözüne itimat edilemez.”⁵⁴ *Mecma'u-l Enhur*'da Hanefî fakilerin zâhir-i

---

⁵³ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh ve'l-mütefakkîh**, thk. Ebû Abdîrahmân Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî, 2 c., 2.bsk., Dâru İbni'l-Cevzî, 1421/2000, II, 330.

⁵⁴ Ebû Amr İbnü's Salâh, Osmân b. Abdîrahmân eş-Şehrezûrî, **Edebü'l-müftî ve'l-müstefî**, thk. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir, 1.bsk., y.y.y., Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1407/1986, s.86.

rivâyete göre fâsık kimseyi taklit etmenin caiz olduğu bilgisine yer verilse de, *Nevâdir* ve *İhtiyâr*'da bunun câiz olmadığı nakledilmiştir.⁵⁵

5) *Dindârlık ve takvâ*: Bu şart bir önceki şartın içeriğinden anlaşılrsa da önemine binâen müstakil bir madde olarak zikredilmiştir. Zira dindârlığında veya takvasında zafiyeti olan kişiye güvenilemez ve ondan fetvâ alınamaz. Dolayısıyla müftülük vazifesini icrâ edecek kişi dindârlık ve takvadan hiçbir ödün vermeyip şeriatta yasak olan hiçbir şeyi yapmamalıdır.

6) *Mürüvvet/insanlık (mürûet)*: Müftû yaptığı her işte en erdemli, en güzel olanı tercih etmeli, dinin ilkelerine en münasip hangisi ise onu yapmalıdır. Mükemmel insan profili için gerekli olan dış görünümüne de önem vermelidir. Nitekim Hz. Ömer'in (r.a); "*İmâmın beyaz elbiseli olması benim hoşuma gider*" şeklindeki sözü, imâmın dindârlığı ve takvası yanında temiz ve hoş görünüme sahip olması gerektiğini anlatır ki insanların nezdinde şanlı, şerefli ve mükemmel görünsün tâ ki insanlar ondan aldığı hakikati de önemseyerek azametle alsınlar.⁵⁶ Çünkü insanların gözleri ve dikkatleri onun üzerindedir, onu örnek alınacak mükemmel kişilik olarak görürler. Dolayısıyla müftû şahsına ve vasfına uygun olmayan, mürüvvetini zedeleyen zâhirî ve bâtını işlerden uzak durmalıdır. Burada günahların tamamından masum olması şart olmasa da ilim ehlinin âdil bir Müslümana lââyık olan sıfatlarla müzeyyen olması şarttır.⁵⁷

İmâm Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) müftûnin taşınması gereken şartlara dair beş maddeyi zorunlu görmüş ve şöyle buyurmuştur:

Bu beş sıfat bir kişide olmadığı hâlde, kendini fetvâ makamına lâik görmesi münasip değildir: Birincisi: Sahih (doğru) niyet sahibi olmalıdır. Çünkü fetvâ veren kişide (doğru bir) niyet yoksa ne kendisinde ne de kelâmında nur bulunur. İkincisi: İlim sahibi olma yanında, hilm, vakâr ve sükûnet sahibiolmalıdır. Üçüncüsü: Zatında dirâyetli ve bilgisinde kuvvetli olmalıdır.

---

⁵⁵ Bkz. Şeyhzade Abdurahman b. Muhammed b. Süleyman, **Mecmau'l-ehur fî şerhi Mülteka'l-ebhur**, 4 c., 1.bsk., Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998, III, 212.

⁵⁶ Şihâbüddîn Ebi'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Mısırî el-Mâlikî el-Karâfî, **el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ ani'l-ahkâm ve tasarrûfâti'l-kâdî ve'l-imâm**, ed. Abdülfettâh Ebu Gudde, 2. bsk., Beyrût, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1416/1995, s. 253.

⁵⁷ Bkz. Muhammed Yüsrî, **el-Fetvâ**, s. 451-452.

*Dördüncüsü: Mâlî açıdan yeterli olamlı, akdi takdirde hafife alınır. Beşincisi: İnsanları iyi tanımalıdır.*⁵⁸

Bu sıfatların hepsi başlı başına bir öneme sahip olsa da özellikle dördüncü ve beşinci sıfatlar günümüzde ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü iftâ makamındaki kişi, mâlî açıdan yeterli değil ise başkalarına muhtaç olur. Bu da onun görevini hakkıyla yerine getirmesine ve sorumluluğuna zarar verebilir.

Diğer taraftan insanları tanımak da müftî ve kadının ihtiyaç duyduğu en temel özelliktir. Çünkü müftî hakkında hüküm ve fetvâ vereceği insanları tanımazsa zâlimi mazlum veya mazlumu zâlim görür, böylelikle hak sahibini haksız, haksızı da haklı görür.

İbn Ferhun'a (ö. 769/1367) göre, kadı ve müftî olacak kimse zeki, çalışkan, ciddî, halim, ilim ve fikir ehliyle istişare yapan, iç kötülüklerinden temiz, Allah (c.c) yolunda melâmetten korkmayan, takvalı ve medeniyet sahibi olmalıdır.⁵⁹

Bazıları da müftî ve kadı için; ilim ehlinden fikir almakta kibirli davranmayan, sabırlı olup acele etmeyen, insanların elindeki mal ve eşyadan kendini uzak tutan, akıllı, her halde dikkatli ve uyanık olan, dininde ihtiyatla hareket eden, kendi mesuliyetini iyice anlayan, aldatmayan ve aldatılmayan, vakârlı, heybetli, çok ciddi ama öfkelenmeyen, tevazu sahibi ama zayıf olmayan, adâlet sahibi kişilerin şahitliğiyle hüküm eden, özel hayatının gizli kalmasına özen gösteren, Allah'tan başka kimsenin rızasını düşünmeyen, hadis ve fıkhıtan sadece birine değil, her ikisine birden vakıf olan kişileri ancak bu hizmeti deruhte edebileceklerini kabul etmiştir.⁶⁰

Fetvâ sırasında müftînin pervasız/dikkatsiz davranması haram olduğu gibi böyle özensiz davranan kişiden fetvâ istenmesi de haramdır.

---

⁵⁸ İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-müvakkûn**, VI, 105-106; Abdülmecid Muhammed es-Süseveh, **Zavâbitü'l-fetvâ fi'l-kadâyâ'l-muâsırah**, y.y.y., y.y., t.y., s. 247.

⁵⁹ Bkz. Burhaneddin Ebü'l-Vefâ İbrâhîm b. Şemseddin Ebî Abdillâh Muhammed b. Ferhûn el-Ya'merî el-Mâlikî, **Tabsratü'l-hukkâm fi usûli'l-akdiye ve menâhici'l-ahkâm**, 1.bsk., Beyrût, Daru Âlemi'l-Kütüb, 1416/1995, s. 23.

⁶⁰ Bkz. İbn Ferhûn, Burhânüddin Ebü'l-Vefâ İbrâhîm b. Ebî Abdillâh Muhammed b. Ferhûn el-Ya'merî el-Mâlikî, **Tabsratü'l-hukkâm fi usûli'l-akdiye ve menâhici'l-ahkâm**, 1.bsk., Beyrût, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416/1995, s. 23-24.

Muhammed Yüsrî İbrahim, *el-İkna* müellifi Şerafuddin el-Makdisî'nin (ö.968/1560) şu sözünü nakletmiştir: “Herhangi bir tercihe bakmadan doğrudan bir görüş veya vecihle hüküm veya fetvâ vermek icmâ' ile haramdır.”⁶¹

Müftû fetvâ verirken delil olarak aldığı nebevî hadisleri iyi bilmesi gerekir. Fetvâyı hadis üzerinden verebilmesi için hadis ilmini iyi bilmelidir. Ayrıca müftî fakihlerden görüş naklederken dikkatli olmalıdır. Konuyla ilgili İbnü's-Salâh şöyle demiştir: “Müftî fetvâsını kendi imâmının mezhebinden nakille verecekse, imamın tam olarak itimat edilen sahih ve güvenilir olduğu kabul edilen kitabından nakilde bulunabilir.”⁶²

Müftînin fetvâ vazifesini yaparken herhangi bir zaruret olmaksızın kurnazlık, hilekârlık, menfaat temin etmek için aldatma yollarından birine başvurarak haramı helal veya helali haram yapması kat'i surette haramdır. Zira Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Siz Yahudilerin günah işlediği gibi günah işlemeyin, küçük bir hile ile Allah'ın haram ettiği şeyleri helal etmeyin.”⁶³

Ayrıca müftî, açlık, susuzluk, gazap, üzüntü, tasa, korku, hüznün, aşırı sevinç, uyuklama, bıkkınlık, hastalık, baygınlık veren sıcaklık, rahatsız eden soğukluk, büyük ve küçük abdestin sıkışması yahut bunlardan birisinin zorlaması vb. sebeplerle kalbi, zihni meşgul olduğu hâlde fetvâ vermemelidir.⁶⁴

1.1.4. Müsteftî

Müsteftî kelimesi “استفتى يستفتى” fiilinin ismi fâilidir. Lügatta, “sorunun cevabını talep eden kişi”ye müsteftî denilir. Lügattaki anlamına binâen müsteftînin sorusu şer'î olabileceği gibi normal, aklî bir soru da olabilir.⁶⁵

---

⁶¹ Muhammed Yüsrî, *el-Fetvâ*, s. 469-470.

⁶² Muhammed Yüsrî, *a.g.e.*, s. 469-470.

⁶³ İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydillâh b. Muhammed b. Muhammed b. Hamdân el-Ukberî, *İbtâlû'l-hiyel*, 2.bsk., Beyrût, el-Mektebü'l-İslâmî, 1403H, s. 47.

⁶⁴ İbn Hamdân, *Sıfatü'l-fetvâ*, s. 34.

⁶⁵ Muhammed Yüsrî, *el-Fetvâ*, s. 36.

Istılâhta ise Müsteftî farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Şafî fakih olan Bedrüddîn ez-Zerkeşî *el-Bahrü'l-muhît*'te “*Müsteftî, fakih olmayan kimsedir*” diye tanımlamıştır.⁶⁶

Nevevî'ye (ö. 676/1277) göre şer'î hükümlerden sorduğu şeylerde, müftünün derecesine ulaşmayan kimse müsteftîdir, fetvâ vereni taklit eden kişidir.⁶⁷ Süyûtî (ö. 911/1505) “*Müsteftî, fetvâ isteyen kimsedir*” demiştir.⁶⁸

Şevkânî (ö. 1250/1834) ise; “*Müsteftî, müctehid olmayan yahut fakih olmayan kişidir*” diye tanım yapmıştır.⁶⁹ Zira Şevkânî de müftî için içtihadı şart olarak kabul etmektedir. Bu nedenle icthâd derecesine ulaşmayan kimse ancak müsteftî olur.

Hanefî fukahâsından yakın dönemde yaşamış Bengladeşli Muhammed Emin el-İhsan (ö. 1395/1975) *et-Ta'rifâtü'l- Fıkhiyye*'de “*Müsteftî soru sorandır*” diyerek lügattaki anlamına uygun tarif etmiştir.⁷⁰

Abdülkerim Zeydân (ö.1435/2014) da müsteftîyi, “*Bir meselede şer'î hükmü soran kimsedir,*” diye tanımlamıştır.⁷¹

Muasır âlimlerden Muhammed Yüsri İbrahim de bu mânayı tercih etmiş ve müsteftinin istılâhtaki anlamıyla ilgili şöyle demiştir:

Bir meselede şer'î hükmü soran ve o şer'î hükmü delille bilemeyen kimseye müsteftî denir. Müsteftî olan kimsenin ilmî seviyesini dikkate alarak üç durumla değerlendirmek mümkündür. Müsteftî tam bir âmmî diye tabir edilen sıradan bir kimse olabileceği gibi icthâdın ön sebeplerini tamamlayan ilim talebesi ya da icthâdın mertebesine uygun tahkik ehli bir âlim de olabilir. Şer'î konularda âmmî olan İslâmî ilimlerden nasiplenemediği için içtihadında bulunamaz. İlim talebesi fıkhtaki bir takım furûat ve bölümlerde icthâd mertebesine ulaşmış olsa da bazılarında henüz ulaşmamıştır. İctihad ehli âlim ise karşılaştığı özel bir hadisenin çözümünüyle ilgili ulaştığı deliller aynı seviyede olup herhangi birini tercih etmesini

---

⁶⁶ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, VI, 306.

⁶⁷ Bkz. Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 91.

⁶⁸ Celâluddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Edebü'l-fütyâ*, thk. Muhyiddin Hilâl es-Serhân, 1.bsk., Kâhire, Dârü'l-Âfâki'l-Arabî, 1428/2007, s. 35.

⁶⁹ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, s. 1082.

⁷⁰ Bereketî, *et-Ta'rifâtü'l-fıkhiyye*, s. 25

⁷¹ Abdülkerim Zeydân, *Usûlü'd-da've*, 9.bsk, Beyrût, Mektebetü'r-Risale, 1423/2002, s. 141.

*gerektirecek bir sebep olmadığında veya araştırmaya ve ictihâda zamanı olmayıp bir an önce uygulamaya olan ihtiyacı sebebiyle hükmü bilmeyebilir. Bu üç halde soru soran kişi müsteftî olur.*⁷²

1.1.4.1. Müsteftînin âdâbı

Müftînin bir takım şart ve âdâbları olduğu gibi müsteftînin de uyması gereken bazı âdâblar vardır. Soru sorarken son derece edepli ve saygılı olmalı, küçük düşüren ve rencide edici ifadelerden kaçınmalı ve bu hususta Allah Teâlâ'dan korkmalıdır. Ayrıca öğreneceği ilim mâl ve dünya menfaati için olmamalıdır. Rasûlullâh (s.a.v) “*Bir kimse, Allah rızası için öğrenmesi lazım olan ilmi dünyalık bir mâl elde etmek için öğrenirse, kıyamet gününde cennetin kokusunu bile duymaz*” buyurmuşlardır.⁷³

Ayrıca müsteftî müftîyi zora sokacak, sıkıştırarak ve yanlış götürecek meseleleri sormamalıdır. Hattâbî (ö. 338/998) bu hususta şöyle demiştir: “*Müsteftî, ilim ehlini yanıltan ve onların fikirlerini aşağıya çekmek için çokça yanlış götüren zor meseleleri sormamalıdır.*”⁷⁴

1.1.5. Müftâ bih

Müftâ bih ile ilgili Fahrettin Atar, “*Kendisine dayanılarak fetvâ verilen şer‘î hükme veya bir hâdise hakkında ortaya konulan çeşitli görüşlerden fetvâ için tercih edilene “müftâ-bih” ... adı verilir*” demiştir.⁷⁵

Buna benzer bir ifadeye *Hukuk-u İslâmiyye*’de rastlamak mümkündür. Zira söz konusu eserde şu ifadeler kaydedilmektedir: “*Kendisiyle fetva verilen kavle de ‘müftâ bih’ denir.*”⁷⁶

Menâri usûli’l-fetvâ’da “müftâ bih” ile ilgili şöyle denilmiştir: “*Bil ki İslâm âlimlerinin konuyla ilgili karar niteliğindeki genel anlayış ve yaklaşımı fetvâ ve ameli,*

---

⁷² Muhammed Yüsrî, **el-Fetvâ**, s. 36-37.

⁷³ Ebû Davud, **Sünen**, İlim, 24 (3664).

⁷⁴ Bkz. Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî eş-Şâfiî, **Âdâbu’l-fütva**, thk. Muhyiddîn Hilal Serhân, 1. bsk., Kâhire, Dâru’l-Âfâki’l-Arabiyye, 1428/2007, s. 38-39.

⁷⁵ Atar, “Fetvâ”, **DİA**, XII, 487.

⁷⁶ Bilmen, **Hukûk-ı İslâmiyye**, I,246.

râcih olan görüşle tayin etmek yönündedir". İbn Arafa (ö. 803/1401) şöyle demiştir: *"Râcih ile amel etmek râcih değil vâcibtir. Kendisiyle fetvâ verilmiş olan söz ya meşhur ya da râcihtir. Yani meşhur veya râcih olmayan sözle fetvâ verilmesi caiz değildir."* İbn Ferhûn (ö. 799/1397) da Muhtasar'ına yazdığı şerhin mukaddimesinde meşhur hadis ile ilgili şöyle demiştir: *"Meşhur hadis nedir? sorusunun cevabında müteahhirîn ihtilâf etmiş; bunların bazıları meşhur hadis, delili kuvvetli olandır, derken bazıları da meşhur hadis, söyleyeni fazla olan demişlerdir."*⁷⁷

İbn Ferhûn, İbn Râşid (ö. 736/1336), Ebû Muhammed el-Hasan b. Muhammed ez-Za'ferânî eş-Şafîî (ö. 260/874) gibi âlimlerin görüşlerini aktarmış ve *"Meşhur hadis delili kuvvetli olandır, yoksa söyleyenlerin sayıca fazla olmasıyla şöhret bulan değildir"* diye karar vermiştir.⁷⁸

Âlimler zaman zaman "müftâ bih" kavramı için bazı özel tabirler kullanmışlardır. Hanefî mezhebinin meşhur eserlerinden olan *el-Muhîtü'l-Burhânî*'de o tabirlerden bazıları şöyle zikredilmiştir:

1. /ve aleyhi'l-fetvâ – fetvâ bunun üzerindedir. و عليه الفتوى
2. /ve bihî fetvâ- fetvâ bununladır. وبه فتوى
3. /ve bihî na'huzu- biz bunu dikkate alırsınız. وبه نأخذ
4. /ve aleyhi'l-i'timâd- itimâd bunun üzerindedir. و عليه الاعتماد
5. /ve aleyhi'l-amelü'l-yevm- günümüzde amel bunun üzerindedir. و عليه الاعتماد اليوم
6. /ve aleyhi amelü'l-ümmeh- ümmetin ameli bunun üzerindedir. و عليه عمل الأمة
7. /ve hüve's-sahih- doğrusu da budur. وهو الصحيح
8. /ve hüve'l-azhar- daha açık olan budur. وهو الأظهر
9. /ve hüve'l-muhtâr fî zamaninâ- bizim zamanımızda seçilmiş olan (hüküm) budur. وهو المختار في زماننا
10. /ve hüve fetvâ meşâihinâ - bizim büyüklerimizin fetvâsı budur. وهو فتوى مشائخنا
11. /ve hüve'l-eşbeh- bu daha uygundur. وهو الأشبه

⁷⁷ Bkz. İbrahim el-Mâlikî el-Likânî, **Menaru Usûlü'l-Fetva ve kavâidu'l-iftâ bi'l-ekva**, thk. Abdullâh el-Hilâlî, Mağrib (Fas), Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, t.y. s. 269.

⁷⁸ Bkz: el- Likânî, **Menaru Usûli'l-Fetva**, s. 269-273.

12. وهو الأوجه /ve hüve'l-evceh- bu daha uygundur
13. وبه جرى العرف /ve bihi cere'l-örf- örf uygulaması da böyledir.
14. وهو المتعارف /ve hüve'l- mute'âraf- kabul edilen budur.
15. وبه أخذ علمائنا /ve bihi ahaze ulamâunâ – âlimlerimiz de bunu aldılar vb.⁷⁹

1.2. FETVÂNIN HÜKÜM, İCTİHAD VE KAZÂ İLE İLİŞKİSİ

1.2.1. Hüküm Kavramı ve Fetvâ ile İlişkisi

1.2.1.1. Hüküm Kavramı

Sözlükte hüküm (الحُكْمُ) herhangi bir şey hakkında bir yargıya varmaktır. O hükmün başka kimseye vâcib olup olmaması önemli değildir.

Bazı âlimler hükmü adaletle takyid ederek özel bir anlam yükleyerek “*Hüküm, adâletle hüküm vermektir*” demişler. Yani adaletle verilmeyen hüküm, hüküm değildir, kanaatine sahip olmuşlardır.⁸⁰

Hüküm kelimesi *Hukuk-u İslamiyye*’de “bir şeyi diğer bir şeye isnad etmek” şeklinde açıklanmıştır.⁸¹

İlyâs Üzüm’ün açıklamasında ise “*İyileştirmek amacıyla menetmek, düzeltmek; karar vermek*” ve “*ilim, derin anlayış; siyasî hâkimiyet, karar ve yargı*” mânalarında beyân edilmiştir.⁸²

Hüküm kelimesi; mantık, kelâm ve fıkıh ilimleri ıstılâhlarında değişik şekillerde tanımlanmıştır. Mantıkta hüküm, iki şey, iki düşünce arasında olumlu veya olumsuz bir bağlantı kurmaktır. Bu bağlantının yanı sıra onu idrak etmeye de hüküm denilir. Kelâm ilminde hüküm İslâm dininin inanç, ibadet, muâmelât ve ahlâka dair

---

⁷⁹ Ebü'l- Ma'âlî, Burhaneddin Mahmud b. Sadru's-şerîa b. Mâre el-Buhârî, **el-Muhîtü'l-burhânî**, 25 c., 2.bsk., ed. Naîm Eşref Nûr Ahmed, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-islâmiyye, Karâçî, 1439/2018, I, 57.

⁸⁰ Bkz. Zebîdî, **Tâcü'l-arûs**, XXXI,510; İbn Manzûr, **Lisânü'l-arab**, III, 270.

⁸¹ Bilmen, **Hukûk-ı İslâmiyye**, I, 215.

⁸² Bkz. İlyas Üzüm, “Hüküm”, **DİA**, İstanbul, 1998, XVIII, 464.

temel ilkelerini ifade eder. Fıkıhta ise sadece mükelleflerin fiilleriyle ilgili ilâhî hitaplara hüküm denilir (hüküm kelimesi ayrıca hükümdar buyrukları için de kullanılmıştır.⁸³ Hükümün fıkihtaki bu tarifi aslında İmâm Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) hüküm için verdiği tariftir. Nitekim kendisi hükmü: “*O (hüküm) mükelleflerin amelleriyle ilgili Allah'ın hitabıdır...*” şeklinde tarif etmiştir.⁸⁴

Muhammed el-Bereketî ise hükmü benzer bir şekilde tanımlamıştır: “*Hüküm, cebren sabit olan veya hâkimin davayı kat'î kılması ve kesinleştirmesinden ibarettir. Usûlcülerin nezdinde ise: “Gereklilik ve ihtiyar hakkı vermekle birlikte mükelleflerin işleriyle ilgili olan Allah'ın hitabıdır.*”⁸⁵

Ömer Nasuhi Bilmen'e göre; usûl ıstılâhınca hüküm-ü şer'î; ilahî hitabın bir eseri olup mükellef olanların işleriyle ilgilidir. Şafî fukahasında bazılarına göre ise bizzat hitab-ı ilâhîdir.”⁸⁶

Bu tariflere bakıldığında aralarında bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Çünkü bazıları hükmü, Allah'ın hitâbının bizâtihi kendisi olarak görürken diğerleri ise Allah'ın hitâbının eseri olarak tarif etmektedirler. Bu ihtilâf aslında usûlcüler ve fıkıhçılar arasındaki ihtilâftan kaynaklanmaktadır. Zira şer'î hükmün bir kaynağı vardır ve o kaynak da Allah Teâlâ'dır. Ayrıca o hükmün de bir yeri vardır. O yer ise mükelleflerden çıkan amellerdir, dolayısıyla hüküm o amellerin şer'î vasfı olmuştur. Hükümün mefhûmunu beyân etme makamında usûlcüler birinci itibarı, yani Allah'tan sâdır olması ve O'nun fiilleri olduğunu dikkate almışlardır. Fıkıhçılar ise ikinciye, yani hükmün mahalli ve müteallıkı olan mükelleflerden sâdır olan amellere itibar etmişlerdir. Çünkü onların maksadı, bu sâdır olmuş amellerin sıfatlarını beyân etmektir.⁸⁷

---

⁸³ Bkz. Üzüm, İlyas, “Hüküm”, **DİA**, XVIII, 464.

⁸⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî, **Mihakkü'n-nazar**, thk. Refik el-'Acm, 1. bsk., Beyrût, Dârü'l-Fıkr, 1994, s. 40.

⁸⁵ Bereketî, **et-Ta'rifâtü'l-fıkhiyye**, s.80-81.

⁸⁶ Bkz. Bilmen, **Hukûk-ı İslâmiyye**, I, 215.

⁸⁷ Bkz. Şa'bân, Zekiyyüddin, **Usûlü'l-fıkhi'l-islâmî**, thk. Suheyb Molla Muhammed Nuri Ali, Daru Tahkiki'l-Kitab, İstanbul, 1440/2019, s. 217-221.

1.2.1.2. Hükümün Fetvâ ile İlişkisi

Hükümün mükelleflerin amelleriyle müteallik olan Allah'ın hitabı veya o hitabın eseri olduğunu aktardık. Fetvâ ise, sorulan dinî müşkil bir meseleye şer'î delil üzerinden fakih bir zatın verdiği cevaptır, diye tarif edilmişti. Müftîden sâdır olan fetvâ ile kadıdan sâdır olan hüküm arasında bazı farklılıklar olduğu açıktır. Hükümün kadıdan sâdır olması nedeniyle bir anlamda kazâ ile de ilişkisi vardır. Bu farklılıklar Fetvâ ile Kazâ Arasındaki İlişki konusunda ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

1.2.2. İctihâd Kavramı ve Fetvâ ile İlişkisi

1.2.2.1. İctihâd Kavramı

Sözlükte “çaba göstermek, bütün gücünü kullanmak, ısrarlı olmak, zahmet çekmek” anlamındaki “cehd” kökünden türeyen İctihâd “bir konuda elden gelen çabayı sarf etmek, bir şeyi elde edebilmek için olanca gücü harcamak” demektir.⁸⁸

Bu aktardığımız mânalar icthâd kelimesinin sözlük anlamını gâyet anlaşılır kılsa da önemine binâen bir konunun zikredilmesinde fayda vardır. Zira bazı tariflerde sadece çaba sarf etmek olarak zikredilen icthâdın lügattaki⁸⁹ mânası “çaba göstermek” olmakla beraber “zorluk ve meşakkat” kaydının da getirilmesi önemlidir. Nitekim Tehânevî eserinde özellikle bu hususa dikkat çekmek istemiş ve şöyle demiştir: “İctihâd lügatta: Herhangi bir şeyi elde etmek için zorluk ve meşakkate katlanarak çaba sarf etmektir. Bu nedenle ‘Taşı kaldırmak için çaba sarf etti’ denilirken, ‘Hardal tanesini kaldırmak için çaba sarf etti’ denilmez.”⁹⁰

Bazı tanımlarda bu zorluk ve meşakkat kayıtları dikkatlerden kaçsa da Ömer Nasuhi Bilmen bu ayrımı önemsemiş ve mezkûr kayıtları açıkça beyân etmiştir. Ali Celâleddin Karakılıç da bu hassasiyeti gözardı etmemiş ve icthâd için yaptığı tanımda bu anlamı ön plana çıkararak “İctihâd sözlükte: meşakkate katlanmak, meşakkate

---

⁸⁸ Bkz. Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, VII,539; İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, II,397; Fîruzâbâdî, *el-Kamûsü'l-muhît*, s.275; Hacı Yunus Apaydın, “İctihad”, *DİA*, XXI, 432.

⁸⁹ Bereketî, *et-Ta'rifâtü'l-fıkhiyye*, s.17; Safvân Adnân Davûdî, *el-Lübâb fi usûli'l-fıkh*, 1.bsk., Dimâşk, Dâru'l-Kalem, 1420/1999, s. 279.

⁹⁰ Tehânevî, *Keşşâf*, s.101

tahammül etmek, gayret sarf etmek, meşakkat yüklenmek mânalarına geldiği gibi, bir şeyi yapabilmek için bütün kuvvet ve kudreti harcamak, her türlü gücü sarf etmek mânâlarına da gelir” demiştir.⁹¹

Buna rağmen bu kaydın her zaman açıkça beyân edilmesi de önemli değildir. “Çaba sarf etmek ağır bir şeyi kaldırmak için kullanılan bir ifadedir, hurma çekirdeği gibi çaba gerektirmeyen bir şeyi kaldırmak için zaten kullanılmaz.”⁹²

İctihâdın terim anlamıyla ilgili fakihlerin farklı bakış açıları ve kavramsallaşma sürecinde ihtiva ettiği anlamın zamanla genişleyerek birçok tanıma yansıdığı görülmüştür. Sözlük anlamında olduğu gibi terim anlamıyla ilgili yapılan açıklamalar genel hatlarıyla birbirine yakın olsa da bazı kayıtlar önem arz etmektedir.

Tehânevî ictihad’ın ıstılahî açıdan; “*Usûlcülerin ıstılahında, (ictihâd) fakihin herhangi bir şer’î hüküm hakkında zannî bilgiye ulaşabilmek için bütün gücünü harcamasıdır*” şeklinde tarif getirmiştir.⁹³

Ömer Nasuhi Bilmen mezkûr tanımın başına “fer’î” kaydını getirerek “*Istılâhta: Fer’î bir hükmü şer’î delilden istinbat hususunda mechudi bezl, yani: tamam tâkati sarf eylemekten ibarettir.*”⁹⁴ Zekiyyüddin Şaban da bu fer’î kaydı dikkate almıştır.⁹⁵

Bu kayıtlar dikkate alınarak genel bir tarif yapmak gerekirse: “İctihâd, fakihin fer’î olan herhangi bir şer’î hüküm hakkında zannî bilgiye ulaşabilmek için bütün gücün harcamasıdır,” denebilir.

1.2.2.2. Müctehid

Kıyas, re’y, istidlâl, istinbat, fıkıh gibi yakın içeriklere sahip kavramlarla birlikte ictihâd, nasların lafız, mâna ve bilinçli boşluklarında gizli şer’î-amelî ahkâmı

---

⁹¹ Ali Celâleddin Karakılıç, **Fıkıh Usûlü**, Ankara, y.y., 2016, s. 455; Bilmen, **Hukûk-ı İslâmiye**, I, 242.

⁹² Şevkânî, **İrşâdü’l-fühûl**, II, 1025.

⁹³ Tehânevî, **Keşşâf**, s.101; Bereketî, **et-Ta’rifâtü’l-fıkhiyye**, s.17; Davûdî, **Lübâb**, s .279.

⁹⁴ Bilmen, **Hukûk-ı İslâmiye**, I, 242.

⁹⁵ Şa’bân, Zekiyyüddin, **Usûlü’l-fıkhi’l-islâmî**, s. 407.

ortaya çıkarmaya yönelik beşerî çabayı ifade eder. Bu çabayı gösteren kimseye “müctehid” hakkında İctihâd edilen konuya da “müctehedün fih” denilir.⁹⁶

Fer’iyyâttan olan şer’î bir hükmü, şer’î delillerden istinbât etmek için bütün kuvvet ve kudretini sarf eden ve böyle bir melekeye sâhib olan kimseye “müctehid” denir.⁹⁷

1.2.2.1.1. Müctehidlerin Dereceleri

Müctehid, mutlak müctehid olabildiği gibi, mukayyed müctehid de olabilir:

1.Mutlak müctehid: Fer’î olan şer’î meselelerin hepsinde ictihâda muktedir olan bir müctehiddir. Bu çeşit müctehidler kendi ictihâdlarında kimseye tâbî olmadan hüküm çıkarırlar. İmâm Ebu Hanîfe, İmâm Mâlik, İmâm Şâfîî ve İmâm Ahmed b. Hanbel gibi. “Mutlak müctehid” olarak isimlendirilen bu çeşit müctehidlere “Şeriatte müctehid” de denilmektedir.

Mutlak müctehid; Kitâp ve Sünnet’ten ahkâma müteallık olan kısmı, hakikat, mecaz, emir, nehiy, mücmel, mübeyyen, muhkem, müteşâbih, hâs, âmm, mutlak, mukayyed, nâsih, mensûh, müstesnâ ve müstesnâ minhi; Sünnet’ten sahih ve sakîmi, tevâtür ve âhâdı, mürsel, muttasıl ve munkatı’ı bilmesi şarttır. Ayrıca, bütün dönemlerde fikhî hükümlerin ilgili meselelerdeki ittifak ve ihtilâfı; delil, şüphe ve ikisinin arasındaki farkı; kıyas ve şartlarını, kıyasa müteallık olan hususları; Hicâz, Yemen, Şam, Irak bölgelerinde ve çevresinde Arapların kullandığı Arapça’yı da bilmesi gerekir. Bir şüphe veya işkâldan dolayı bir kısmını bilmemesi problem değildir. Delillerin delâletini ve lafızlarından hüküm çıkarmaya ehil olması yeterlidir.⁹⁸

2. Mukayyed müctehid: Bu da kendi içinde iki kısma ayrılır:

a. Mezhepte müctehid: Meselelerin yalnız bir kısmında ictihâda muktedir olup diğer kısmında ise mutlak müctehidin usûl ve kâidelerine tâbî olarak ictihâd eden

---

⁹⁶ Apaydın, “İctihad”, **DİA**, XXI, 432.

⁹⁷ Karakılıç, **Fıkıh Usûlü**, s. 456.

⁹⁸ Bkz. Muhammed Hârûn, **el-Fethu’r-rabbânî**, s. 258.

kişidir. Yani fer'î meselelerde müctehid, usûlde ise mukalliddir. Bunların tâbi olması çoğunluğa göredir, yoksa bazen mutlak müctehidin usûllerine ve ictihâdlarına hilâf etmeleri de mümkündür. Bu durum fıkıh usûlü kitaplarında açıkça görülmektedir. Hanefî mezhebinde İmâm Ebû Yusûf, İmâm Muhammed ve İmâm Züfer gibi isimleri örnek olarak vermek mümkündür.

Muhammed Zâhid el-Kevserî, İmâm Ebû Yusûf ve İmâm Muhammed hakkında “mukayyed müctehid” olduğu görüşüne karşı çıkararak şöyle demiştir:

Bu görüşü İbn Âbidin kabul etse de isabetli bir yaklaşım değildir. Çünkü İbn Kemal Paşa'nın Tabakâtu'l Fukahâ'sında, Ebû Yusûf ve Muhammed için her ikisi de usûlde İmâm Ebû Hanîfe'ye muhâlefet etmiyorlar, dediği söze dayanmıştır. Bunun gerçeği yansıtmadığı açıktır. Çünkü ikisinin de birçok aslî ve fer'î meselede delille Ebû Hanîfe'ye muhâlefet ettikleri yadsınamaz bir gerçektir ve mutlak ictihâdın hali de budur. Onları “Mezhepte Müctehid” derecesine indirmek hakikate aykırıdır.⁹⁹

b. Meselelerde müctehid: Mezhep sahibinin herhangi bir meselede görüş bildirmemesi durumunda müctehidin tâbi olduğu mezhep imâmının usûl ve kurallarına riâyet ederek ictihâd etmesi, onun re'y bildirilmeyen meselede müctehid olduğunu gösterir. Bu iki çeşit ictihâda da “Mukayyed ictihâd” denir.

İbn Hamdân'ın taksimine göre müctehid dört kısım olup dördüncüsü “ilmin bir çeşidinde müctehid” olmaktır. Nitekim ferâiz ilmini bilen kişi, bu ilimle ilgili fetvâ verebilir. Bu durumdaki müctehid “meselelerde müctehid” kısmından sayılabilir.¹⁰⁰

1.2.3. Kazâ Kavramı ve Fetvâ ile İlişkisi

1.2.3.1. Kazâ Kavramı

“Kazâ” kavramı anlamca fetvâ kavramına çok yakındır. Zira müftî, fetvâsıyla şer'î bir hüküm beyân ettiği gibi, kadı da kazâsıyla şer'î bir hüküm verir.

---

⁹⁹ Bkz. Muhammed Zâhid Kevserî, **Hüsnu't-tekâdî fi sîreti'l-İmâm Ebî Yusûfi'l-Kâdî**, Dâru'l-Envâr, Mısır, 1368/1948, s.59-63. Muhammed Hârûn, **Usûlü'l-İftâ**, s. 258.

¹⁰⁰ İbn Hamdân, **Sıfatü'l-fetvâ**, s.16-24; Şa'bân, Zekiyyüddin, **Usûlü'l-fıkhi'l-islâmî**, s.408; Karakılıç, **Fıkıh Usûlü**, s.456; Davûdî, **Lübâb**, s. 287.

Lügatta kazâ (قضاء) kelimesi sözlükte hüküm vermek anlamında olan “قضى” fiilinin mastarıdır. Bu fiilden türetilen ismi fâil ise *kâdı* (القاضي) vezninde kullanılır. (قضاء) kelimesinin aslı “قضاي” şeklinde ya (ي) harfiyle gelir. Çünkü ya ile kullanılan “قضيت” fiilinden alınmıştır. Ancak “ya” (ي) harfi “elif” (ا) harfinden sonra geldiği için “hemze” (ء)’ye çevrilmiştir. Cemisi ise “الأقضية” kipinde olur.¹⁰¹

Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108) “*Kazâ, söz veya amel itibariyle bir işe karar vermektir. Söz ve amele yönelik kararlardan her biri de ilâhî ve beşerî olmak üzere iki çeşittir*” demiştir ve diğer manaları da bu dört kısma dâhil etmiştir.¹⁰²

İbn Şihâb ez-Zührî ise kazânın sözlükte muhtelif manalara geldiğini ve bu manaların tamamı bir şeyin bitmesi ve tamamlanması yönünde olduğunu söyler ve ardından Kur’ân-ı Kerîm’den birkaç âyeti de bitmek ve tamamlanmak anlamlarına delil olarak zikreder. Ancak âyetlerin hepsinin manası birbirine yakındır.”¹⁰³

İstılâhta ise kazâ farklı şekillerde tanımlanmıştır. İbn Ferhûn (ö. 799/1397) *Tebşiratu’l- Hukkâm*’da İbn Râşid el-Mâlikî’nin (ö.736/1336) tarifini naklederek “*Kazânın hakikati, şer’î bir hükmü yükümlü tutmak yoluyla haber vermektir*” diye tarif etmiştir.¹⁰⁴ *Muînü’l-hukkâm* yazarı Alâeddin et-Tarablusî (ö. 849/1445) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) gibi bazı âlimler de bu tarifi tercih etmişlerdir.

Ama Muhammed Yüsrî İbrahim bu tanımı eksik görmüş ve bu tanımı tercüih eden âlimlerin isimlerini zikrettikten sonra; “*Bunlar kendi tanımlarında, yükümlü tutmayı açıklamalarına rağmen, kazâda vilâyet/hakimiyet tarafını zikretmemişler*” diyerek eleştiride bulunmuş ve ardından diğer âlimlerin tariflerini aktarmıştır. Yüsrî’nin aktarmış olduğu bu tanımlarda kazânın devletin yetkilerinden bir yetki olduğu beyân edilir.¹⁰⁵

---

¹⁰¹ İbn Manzûr, **Lisanü’l-arab**, XI, 209; Zebîdî, **Tâcü’l-arûs**, XXXIX, 310.

¹⁰² Râgıb, **Müfredât**, s. 674-676.

¹⁰³ Bkz. İbn Manzûr, **Lisanü’l-arab** XI, 209-211.

¹⁰⁴ Bkz. İbn Ferhûn, **Tebşiratu’l-hukkâm**, I, 9.

¹⁰⁵ Bkz. Muhammed Yüsrî, **el-Fetvâ**, s. 41-42.

İbn Arafa el-Mâlikî (ö. 803/1401) kazâyı şöyle tarif eder: “(Kazâ) hükmî bir sıfat olup Müslümanların genel maslahatları hariç, nitelediği mevsufu için hükmünü, ta’dil/düzenleme veya tecrih/cerh etmek suretiyle geçerli kılar.” İbn Haldûn (ö. 808/1406) ise “(Kazâ), insanların arasındaki tartışmaları kaldırmak ve ihtilâfları bitirmek için davalarda hüküm çıkarma, uzlaşma sağlama makamıdır” diye tarif etmiştir. Bununla ilgili tanımları zikrettikten sonra üçüncü bir şeye dikkat çekerek; bazı âlimlerin kazâda inşâ (var etmek/meydana getirmek) veya izhâr (ortaya çıkarmak) tarifine önem verdiklerini beyân etmiştir.

Nitekim Karâfî de (ö. 684/1285) kazâyı; “İnsanlar arasında dünyevi konularda anlaşmazlığa yol açan ve hakkında kesin delil bulunmayan ictihâdî meselelerle ilgili itlâk (serbest bırakma/hatasız bulma) veya ilzâm (sorumlu bulma/yükümlü kılma) oluşturmak” şeklinde tarif etmiştir.¹⁰⁶ İbnü'l-Gars el-Hanefî (ö. 894/1489) ve İbn Âbidin el-Hanefî (ö. 1252/1836) de kendi tariflerinde inşâ kaydını ön plana çıkarmışlardır.

İmâmü'l-Haremeyn (ö. 478/1085) tarifinde inşâyı şart koşmasa da izhâr kaydını önemseyerek “şer’î hükmün izharı” ile yetinmiş ve “(Kazâ) itâat olunan kişi tarafından vâkıa hakkında şeriatın hükmünü açıklamaktır” demiştir. Sonuç olarak bu âlimlerin kazânın terim anlamıyla ilgili yapmış oldukları tanımlardan onların her birinin kendi fikhî anlayışına meylettği veya bağlı olduğu fıkıh ekolününe göre tarif ettikleri anlaşılmaktadır. Zira bazısı kazânın sûreti ile beraber bazı hükümlerini koymuş, bazısı ise vilâyet tarafına bakmış, diğerleri ise yükümlülüğü dikkate almıştır. Diğer taraftan birisi izhâr ve inşânın her ikisini de zikretmiş, bir diğeri ise sadece izhâr önemsemiştir.

Muhammed Yüsrî İbrahim’in kabul ettiği terim anlamı, Şeyh Amîra’nın *el-Minhâc* üzerine yazdığı haşiyede; “Belirli veya belirsiz bir şey için şeriat hükmüne göre özel vakıalar konusunda hakkı olan kişi tarafından yükümlü tutmaktır” şeklinde

---

¹⁰⁶ Karâfî, *el-İhkâm*, s. 33.

zikrettiği tanımdır. Bu tanımdaki “yükümlü tutmak” kaydıyla “fetvâ” çıkarken “özel vakıalar” kaydıyla da genel durumlar çıkmıştır.¹⁰⁷

1.2.3.2. Fetvâ ile İlişkisi

Kazâ ile fetvâ arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılması bağlamında aktardığımız bilgilere ek olarak hükme yansımaları bakımından kazâ ile fetvâ arasında bazı temel farklılıklara işaret etmek gereklidir. Bu farklılıklardan bazıları şunlardır:

1. Fetvâ sadece şer‘î bir hükmün câiz, müstehab, vâcib, mekruh veya haram olduğunu açıklamak ve haber vermektense ibaret olup hiçbir zaman amel etmeyen kişiyi amel etmeye zorlamaz.¹⁰⁸ Kazâ ise şer‘î hükmü haber verip açıklamakla birlikte bağlayıcı nitelik taşır. Yani kadının verdiği hükmü yerine getirmek zorunludur. Yoksa o hüküm devlet gücüyle icrâ edilir.¹⁰⁹

Nitekim İbn Âbidin (ö. 1252/1836) şöyle demiştir: “*Müftî ve hâkim (kadı) arasındaki tek fark, müftî hükmü haber verir, kadı ise verdiği hükümle yükümlü tutar.*”¹¹⁰ Dolayısıyla müftînin elde ettiği hüküm kadı efendinin hükmüne göre daha hafiftir. Nitekim bir müstefî için bir müftînin fetvâsı ile amel etmesi zorunlu değildir, ister aldığı fetvâ ile amel eder, ister gidip başka müftîden fetvâ ister. Ama kadının çıkardığı hüküm ile amel etmesi vâcibtir, ona muhâlefet ederse ceza görür.

2. Bir müftînin fetvâsına karşı başka bir müftî tarafından aykırı olarak verilen fetvâ ile amel etmek câiz değildir. Ancak aldığı fetvâyaya aykırı olsa bile, kadı tarafından hakkında çıkarılan hükme uymak mecburiyetindedir.¹¹¹

3. Fetvâ, sadece müftîye yöneltilen soruyla ilgilidir. Sorulan sorunun hakikatte var mı yok mu tahkik edilmesi gerekmezken, kazâda onu tahkik etmek zorunlu ve önemlidir. Dolayısıyla müftî şöyle cevap verir: “Bu şekilde sorulan sorunun hükmü

---

¹⁰⁷ Bkz. Muhammed Yüsrî, **el-Fetvâ**, s. 41-45.

¹⁰⁸ Bkz. Osmânî, **Usûlü’l-iftâ**, s. 11.

¹⁰⁹ Bkz. Atar, “Fetvâ”, **DİA**, XII, 487-488.

¹¹⁰ İbn Âbidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdileziz, **Şerhü ukûdı resmî’l-müftî**, 1.bsk., Karaçi, Mektebetü’l-Büşra, 1430/2009, s.9; İbn Kayyim, **İ’lâmü’l-muvakkûn**, II, 67.

¹¹¹ Bkz. Atar, “Fetvâ”, **DİA**, XII, 488.

budur.” Mesela: Bir adam müftînin yanında gelip “ben eşime ‘*seni boşadım*’ dedim, ama maksadım onu sadece korkutmak ve yalan haber vermektir” der. Müftî ise “talak olmadı” hükmüyle fetvâ verir. Ama kadı “talak vaki oldu” diye hüküm çıkarır.¹¹²

4. Fetvâ sadece fikhî hükümlerle sınırlı olmayıp doğrudan akâid ve ibadetlerle de ilgilidir. Kazâ ise akâid ve ibadetlerle sadece tabi olma yoluyla ilgili olur.¹¹³

1.2.3.3. Kadı fetvâ verebilir mi?

Âlimler arasında kadı efendinin ibadetlerde fetvâ vermesinin câiz olduğu konusunda herhangi bir ihtilâf yoktur. Ancak ibadetler dışındaki ahkâmla ilgili kazâ konusunda fakihler arasında ihtilâf vardır:

1. Şafîî ve Hanbelî mezhebindeki bazı alimlere göre, kadı müftî gibi kerâhetsiz fetvâ verebilir. Hatta İmâm Nevevî “bizim mezhepte sahih ve meşhûr olan görüş budur” demiştir.¹¹⁴ Ama bu iki mezhepteki bazılarına göre sadece ibadetlerde fetvâ verebilir; ahkâmda fetvâ vermesi kerâhetle câiz görülmemiştir. Çünkü kadının düştüğü bu durum onu şüpheye sevk eder. Bunun sebebi de kadının konuyla ilgili verdiği fetvâ hüküm gibi kabul edilir. Başka bir karine zâhir olunca da dava vaktinde verdiği fetvâdan geri dönmesi mümkün değildir.

2. Hanefî âlimlerin sahih görüşüne göre, kadı efendi ibadetler dahil her konuda davacının müstefî olmaması şartıyla fetvâ verebilir. Ama eğer davacı müstefî ise o takdirde fetvâ veremez.

3. Mâlikî mezhebine göre kadı, dava olabileceği bir şeyde fetvâ vermesi mekruhtur. Ancak kadının bulunmadığı bir şehirden gelinip fetvâ istenirse kerâhet olmadan fetvâ verebilir.¹¹⁵

---

¹¹² Bkz. Muhammed Hârûn, *el-Fethu’r-rabbânî*, s. 55.

¹¹³ Bkz. Osmânî, *Usûlü’l-iftâ*, s. 11; Muhammed Hârûn, *el-Fethu’r-rabbânî*, s. 55-56.

¹¹⁴ **Nevevî**, Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahyâ b. Şeref ed-Dimaşkî, *Adâbu’l-âlim ve’l-müteallim ve’l-müftî ve’l-müsteftî*, 1. bsk, Tantâ, Mektebetu’s-Sahâbe, 1408/1987, s. 57.

¹¹⁵ Bkz. Heyet, “Fetvâ”, *el-Mevsûatü’l-fikhiyye*, XXXII, 31-32; İbn Hamdân, *Sıfatü’l-fetvâ*, s. 29.

1.3. FETVÂ İLE İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR

Bu başlık altında Maslahat, Mezhep kavramları ve bunların fetvâdaki yeri ve önemi açıklanacaktır.

1.3.1. Fetvâ ve Maslahat

Maslahat sözlükte, zaruret ve menfaat anlamında olup zıddı “Mefsedet”tir. Meselâ: “İmâm maslahatı öyle gördü”, yani uygun ve yararlı gördü. Hulasa maslahat iş, emir, husus, madde ve keyfiyet manalarına geldiği gibi; barış, dirlik, düzenlik ve ehemmiyetli görülen herhangi bir iş, herhangi bir şey manalarına da gelir. Çoğulu “Mesâlih”dir.¹¹⁶

Istılâhta maslahat, bir işin, bir şeyin salâhına (faydasına yarayan), hayırlı, uğurlu, yararlı ve iyi oluşuna sebep ve vesîle olan veya böyle güzel bir neticeye sevk eden keyfiyettir.¹¹⁷

1.3.1.1. Fetvâda Maslahat

İnsanların din adına bilgisizce konuşmalarının pek çok sebebi vardır. Dinî otoritenin zayıflaması, dinin manevî gücünün insanlar üzerinde hissedilmemesi, din âlimlerinin yeteri kadar alt yapıya sahip olmamaları veya din âlimlerinin dini temsil konusundaki zafiyeti, dinin hayattan soyutlanması, dinin hayattan koparılması bu sebeplerden sadece birkaçıdır.¹¹⁸

Ayrıca o sebeplerin en önemlilerinden biri de vakit ve yer maslahatının ne olduğunu bilmemektir. Çünkü bu maslahatın cehaleti insanlar üzerine büyük bir zorluğu getiren bir sebeptir. İslâm Dinî, kendisinde maslahat bulunan hayırlı, güzel ve insânî fitrata uygun amelleri nazara almış bir din olmanın yanında İslâmî hükümlerin tamamı maslahata göre kurulmuştur. Sadece Arapçayı okuduktan sonra Kur’ân’da

---

¹¹⁶ Bkz. Zebidî, **Tâcu'l-arûs**, VI,549; Fîrûzâbâdî, **el-Kamûsü'l-muhît**, s.229; Karakılıç, **Fıkıh Usûlü**, s. 337.

¹¹⁷ Bkz. Bereketî, **et-Ta'rifâtü'l-fıkhiyye**, s.492; Karakılıç, **Fıkıh Usûlü**, s. 337.

¹¹⁸ Kutlay, Halil İbrahim, “Rabbinin yoluna hikmetle davet et”, **Reyhan Dergisi**, sy. 60, İstanbul, 2019, s. 32.

veya Sünnette şöyledir böyledir diyemeyiz, onun hakikatini ve fikhını anlamamız gerekir. Yoksa fayda vermek yerine zarar verebiliriz. “Yarım hekim insanı candan eder, yarım molla da imandan” denildiği gibi. Vakti ve yeri, sorunun kiminle ilgili olduğunu, sonucun nasıl yansımaları olacağını, hülâsa her durumu gözeterek her açıdan düşünerek fetvâ vermek gerekir. Nebî-yi Ekrem (s.a.v) zamanında bir seriyyede (bir askerî harekâтта) bir mücahit ağır yaralanmıştı. Bu mücahit ihtilâm olmuş, gusletmek istemişti. Ancak yarası çok ağırdı. Guslederse ölüm tehlikesi vardı. Buna rağmen arkadaşları mutlaka gusletmesi gerektiğini söylediler. Oysa gusledecek kimsenin eğer mazereti varsa teyemmüm yapma hakkı vardı. Ama arkadaşları o mücahide, “Hayır, mutlaka gusletmen lazım” dediler. O da gusletti ve derin yaraya su girdiği için şehit oldu. Efendimiz (s.a.v) bunu duyunca, “Onun ölümüne arkadaşları sebep oldular. Allah onların cezasını versin. Bilmeyen câhil kişinin, âcizin şifası sormak değil midir?” buyurdular.¹¹⁹

Fetvâ veren kişi adeta bir tabip veya günümüz ifadesiyle doktor gibidir. Önce hastayı iyice muayene edip hastalığı teşhis etmeli, sonra reçeteyi yazmalıdır. Müftî de öncelikle kendisine sorulan meseleyi her açıdan değerlendirmeli, sonra fetvâ vermelidir. Dolayısıyla fetvâ verecek kimsenin, günün şartlarını bilmesi kadar muhatabın durumunu da bilmesi gereklidir.

Abdullâh b. Abbas’a (r.a), katilin tevbesi kabul edilir mi?” diye soruldu. Abdullâh b. Abbas (r.a) adama baktı, “Hayır, kabul edilmez” dedi. Soran kişi delil istemedi, oradan ayrıldı. O sırada Abdullâh b. Abbas’ın (r.a) yanında talebesi Said b. Cübeyr vardı. Ona: “Üstâd, sen ne diyorsun? Allah Teâlâ, katilin tevbesini kabul etmez mi?” diye sordu ve Furkân Sûresi’nin sonundaki “*Allah’tan başkasına yalvarmayanlar ve cana kıymayanlar müstesna*” âyetini okudu Abdullâh b. Abbas (r.a) şöyle cevap

---

¹¹⁹ Kutlay, **Reyhan**, sy. 60, s.32; Bkz. Ebû Davud, **Sünen**, Tahâret 123 (336);); Ebü’l-Hasan Ali b. Öner b. Ahmed b. Mehdî b. Mes’ûd b. en-Nu’mân el-Bağdâdî ed-Dârekutnî, **es-Sünen**, thk. Şuayb el-Arnevût vd., 5 c., 1.bsk., Müesesetü’r-Risâle, Beyrût, 1424/2004, I, 189.

verdi: “Adamın yüzüne bakmadınız mı? Adam henüz öldürmemiş, katil değil. “Katilin tevbesini Allah kabul eder mi?” diye soruyor; “Evet, desem gidip öldürecek.”¹²⁰

Bu ve benzeri rivâyetlerden, fetva vermek için ilim sahibi olmanın yanı sıra hikmet sahibi olunması gerektiği de anlaşılmaktadır. Yoksa büyük zararlara yol açabilir. Çünkü her meselenin sorulma nedenine göre hükmü değişebilir. Hikmet ise, “her şeyi yerli yerine koymaktır. Yoksa hikmet, taviz vermek, gönül yapmak, hatır için konuşmak değildir. Hikmet, Allah’ın rızasından taviz vermeden muhatap, çevre, zaman, zemin, psikolojik durum, sağlık durumu gibi faktörleri dikkate alarak konuşmaktır.”¹²¹

Ali Celâleddin Karakılıç’a göre; bir maslahatın, şer’an makbul ve mu’teber olabilmesi için başlıca dört şart gereklidir. Bunlardan birisi eksik olursa, o maslahat, şer’an makbul ve mu’teber olmaz. Bu şartlardan ilkinin maslahat olduğu, kat’î surette bilinmelidir. İhtimâl, olasılık yeterli değildir. İkinci şart ise maslahatın umumî (genele yönelik) olmasıdır. Şahsî ve hususî maslahatlar, menfaat ve çıkarlar, bir hükme medar (vesile) olmadığı gibi bir hüküm de ifade etmezler. Üçüncü şart; maslahat, zıddı olan mefsetetten uzak bulunmalı ve onunla herhangi bir ilişkisi olmamalıdır. Aksi takdirde o mefseteti terk etmek için, o maslahatı da terk etmek gerekir. Dördüncü şart ise maslahat olduğu bilinen bir şey ile hükmedilebilmesi için, o şeye, şer’î naslardan birisinin küllî veya cüz’î bir surette delâleti bulunmalıdır. Çünkü şer’î nasların reddettiği bir şey, makbul ve mu’teber bir maslahat olmaz. İşte bu dört şartı kendisinde bulduran bir maslahat, makbul ve mu’teber bir maslahat olduğundan kendisi ile amel edilebilir.”¹²²

1.3.2. Fetvâ ve Mezhep

Mezhep kelimesi sözlükte: Zehebe-Yezhebü (ذَهَبَ يَذْهَبُ) fiilinin mimli mastarı olabileceği gibi mekân ifade eden bir isimde olabilir. Cemisi “Mezâhib” (المذاهب)’dir.

---

¹²⁰ Kutlay, **Reyhan**, sy. 60, s.35.

¹²¹ Kutlay, **Reyhan**, sy.60, s.36.

¹²² Karakılıç, **Fıkıh Usûlü**, s. 337-338.

Birkaç manası vardır, onlardan bazıları hakikî bazıları ise mecâzîdir: Gidecek yer, inanılan/itikâd edilen şey, yol ve siret/davranış, asıl, kazâ-i hâcet/abdest yeri gibi.¹²³

Istilâhta mezhep alimleri tarafından farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Yâfi'î (ö. 768/1367), “*et-Temezhüb*” adlı kitabında mezhebi; “Dinî meselelerde imâmın seçtiği anlayış ve hükümlerde vardığı kanaatler” diye tarif etmiştir.¹²⁴ *el-Fethu'r Rabbânî*'de ise iki tarif yer almaktadır. Birincisi; “Tafsîlî delillerden şer'î ve amelî olan hükümleri bulup çıkarmakta muayyen bir tarik”. İkincisi; “İmâmın ve talebelerinin ve bu talebelerin talebeleri tarafından kapsamlı bir incelemeye alınan ictihâdlar bütünüdür”.¹²⁵

et-Ta'rifâtü'l-fikhiyye'de mezheb, “Dindeki kanaât, dinden beslenen ve dine ait olan inanç sistemidir” şeklinde tarif edilmiştir.¹²⁶

Karakılıç, kısaca “İslâm Dîni'nin esâslarını, tahrif ve tağyirden korumak için ta' kib edilen bu yola (müctehidlerin yoluna) da “Mezheb” denildi” demiştir.¹²⁷

Sonuç olarak mezheb şu şekilde tanımlanabilir: “Dinin aslî veya fer'î hükümlerinin dayandığı delilleri bulmakta ve bunlardan hüküm çıkarıp yorumlamakta otorite sayılan âlimlerin ortaya koyduğu görüşlerin tamamı veya belirledikleri sistemdir.”¹²⁸

1.3.3. Fetvâ ve Taklid

Sözlükte taklid (التقليد) tef'il bâbindan “Fa'ale Yüfe'ilü” (فَعَلَ يُفَعِّلُ) fiilinin mastarıdır. *Lisânu'l Arab*'da, bir kimse veya bir hayvanın boynuna bir şey geçirmek,

---

¹²³ Bkz. Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, II,449-450; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, V, 66-68; Abdülfettah b. Sâlih b. Muhammed Kudeyş el-Yâfi'î, *et-Temezhüb, dirâse nazariyye nakdiyye*, Müessesetü'r-Risâle Naşirun, 2006, s. 34.

¹²⁴ Yâfi'î, *Temezhüb* s. 34.

¹²⁵ Muhammed Hârûn b. Muhibbürrahmân, *el-Fethu'r-rabbânî*, s. 201.

¹²⁶ el-Bereketî, *et-Ta'rifâtü'l-fikhiyye* s. 476.

¹²⁷ Karakılıç, *Fıkıh Usûlü*, s. 481.

¹²⁸ Üzüm, “Mezheb”, *DİA*, XXIX, 526.

gerdanlık takmak, kuşatmak, yüklemek, asmak, teslim etmek, bir şeyin benzerini yapmak manalarına gelmiştir.¹²⁹

Istılâhta ise taklid farklı anlamlarda kullanılmaktadır. İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) “*Tahrir*” adlı kitabında: “*Taklid, sözü delil sayılmayan bir kişinin görüşüyle amel etmektir*” demiştir. Kaffâl (ö. 417/1026) ise “*Görüş bildiren, söz söyleyen kimsenin nereden söylediğini bilmediği hâlde kabul etmektir*” demiştir. Ebû Hâmid (ö. 406/1016) ve Ebû Mansûr (ö. 620/1223) “*Söz için bir hüccet beyânı istemeden, o sözü kabul etmektir*” diye tarif etmiş, daha sonra da delil olmaksızın kendisiyle hüccet edinmenin sabit olmadığı kişinin re’yini kabul etmek anlamındaki tanımın daha evlâ olduğunu söyleyerek nezdindeki makbul tanıma işaret etmiştir.¹³⁰

Müftî Muhammed Hârûn’a (ö.?) göre taklid; “Müctehidin dindarlığına ve ilminin bolluğuna inanıp onun sözüyle amel etmektir.”¹³¹ Üstadı Mevlânâ Muhammed Abdulmelik’e (ö. 620/1223) göre ise taklid, Allâh ve Rasûlünün (s.a.v) verdikleri hükmü itaat etmek için öğrenip; Kitap ve Sünnet’ten hükümleri çıkarmaya kudreti olmayan kişinin kudreti olan bir zât tarafına müracaat etmektir.¹³²

Muhammed Takî Osmanî taklidin tek bir boyutta olmadığını farklı seviyelerde değişkenlik gösterdiğini söylemiş ve bunu dört kısım ile derecelendirmiştir:

Birinci derece: Âmmî/sıradan bir adamın taklidi ki bu kimse Kur’ân ve Sünneti bilmiyor ve onlardan çıkmış olan ilimlerde derinliği yoktur. Birinci dereceye dinî medreseler ve üniversitelerden mezun olup da Kur’ân ve Sünnet ışığında fikhî görüşler arasında karşılaştırma yapamayan kişiler de dâhildir. Bu derecede olan kimselerin hükmü ise belli bir imâmın mezhebine tutunmak ve sadece kendi imâmının sözleriyle amel etmektir. Çünkü imâmın sözü onlar hakkında yeterli bir delildir.

İkinci derece: Engin bilgisi olan âlimin taklidi. Böyle bir kimse küllî ictihâda ulaşmasa ancak Kur’ân ve Sünnet ilimlerinde geniş bir marifet sahibi olan kendi

---

¹²⁹ İbn Manzûr, **Lisanü'l-arab**, XI, 276-277.

¹³⁰ Bkz. Şevkânî, **İrşâdü'l-fühûl**, s.1081-1082.

¹³¹ Muhammed Hârûn, **el-Fethu'r-rabbânî**, s. 205

¹³² Muhammed Hârûn, **a.g.e.**, s. 205.

imâmının mezhebini iyice bildiğinden ve mahâretli üstatların yanında uzun süre fıkıh ve fetvâ ile meşgul olduğundan; fikhî hükümlerin delillerine bakış konusunda kuvvetli bir meleke tahsil eden (kazanan) biridir. Böyle bir kişi fikhî konuların genelinde tâbi olduğu imâmı taklid etse de kendi imâmının sözlerinden birisini apaçık nassa muhalif görürse ve uzun araştırmalara rağmen o nassa mu'âriz bir şey/delil bulamazsa; o nastan dolayı kendi imâmının görüşünü terk etmesi onun için câizdir. Ayrıca, kendi mezhebindeki hükümlerle ilgili insanlar için büyük bir zorluk söz konusu oluyorsa umumî zaruretten dolayı o hükmü bırakıp başka bir mezhepteki görüşle fetvâ verip amel etmesi de câizdir.

Üçüncü derece: Mezheb içinde müctehid olan birinin taklidi. Böyle bir kimse usûlde kendi imâmının mukallidi olsa da fer'î ve münakaşalı meselelerde kendisi için bir nevi ictihâd yetkinliği vardır. Bu dereceye tahrîc, tercih ve meselelerde ictihâd edenler de dâhildir.

Dördüncü derece: Mutlak müctehidin taklidi. Mutlak müctehid, Kitap ve Sünnet'ten şer'î hükümleri istinbât etmekte müstakil olsa da bir nevi taklid etmekten kaçışı yoktur. Çünkü Kur'ân ve Sünnet'in hükümlerini açıklaması için sahâbe ve tâbiînün sözlerine bakmak zorundadır. Bazen Kur'ân ve Sünnet'te sarîh bir hüküm bulunmaz, bu durumda sahâbe veya tâbiînden bir görüş bulunursa buna özel olarak öncelik verilir. Nitekim Ebû Hanîfe çoğunlukla İbrâhim en-Nehaî'nin, İmâm Şâfiî de İbn Cüreyc'in, İmâm Mâlik ise Medine-i Münevvere'nin Fukahâ-i Seb'a/Yedi Fakihî'nin sözleriyle amel ediyorlardı. İbn Kayyim el-Cevziyye, mutlak müctehidle ilgili şöyle demiştir: *“Onun ictihâdı, bazen başkasını taklid etmesine muhalif değildir, çünkü imâmlardan her biri bazı hükümlerde illaki kendisinden daha fazla bilen kişiyi taklid etmişler. İmâm Şâfiî haccın bir yerinde ‘Atâ’yı taklid ederek söyledim’ demiştir.”*¹³³

---

¹³³ Bkz. Osmânî, **Usûlü'l-İftâ**, s. 83-84.

1.3.4. Fetvâ ve Telfik

Lugatta telfik, bir yarıyı diğer yarısına birleştirmektir.¹³⁴ İstılâhta ise telfik birkaç mezhebi hiçbir mezhebin nezdinde sahih olarak kabul olmadığı şekilde toplamaktır.¹³⁵

1.3.4.1. Talfikle Fetvâ vermek

Ahmed İbrahimbek el-Mısırî el-Hanefî, bu hususta şu ifadelere yer vererek kendi kanaatini dile getirmektedir:

*Telfik meselesinde benim kanaâtıme göre, iki veya daha fazla mezhepten telfik yapılmış bir meselede, sözü makbul olan bir müctehidin usûl kitaplarında beyân ettiği şekil üzere yaptığı bir ictihâda yer verilmişse; o mesele sahihtir. Eğer böyle makbul bir ictihâda yer verilmemişse, o mesele akıl ve şeriata göre cüzleri arasındaki zıtlıktan dolayı sahih değildir. Çünkü birçok hikmetle dolu olan şeriat, zıtları, özellikle bir meselede bir araya getirmiyor.*¹³⁶

---

¹³⁴ Bkz. Zebîdî, **Tâcü'l-arûs**, XXVI, 361.

¹³⁵ Ayâz b. Nâmî b. Avz es-Selmî, **Usûlu'l-Fıkh ellezî lâ yeseu'l-fakîhe cehluhû**, 1.bsk., Dâru't-Tedmiriyye, Rıyad, 1426/2005, s. 489.

¹³⁶ Bkz. Muhammed Hârûn, **el-Fethu'r-rabbânî**, s. 212.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHTE VE GÜNÜMÜZDE FETVÂ

2.1. TARİHTE FETVÂ

2.1.1. Asr-ı Saâdette Fetvâ

İslâm'da ilk fetvâ veren Rasûlullâh'ın (s.a.v) kendisidir. Nitekim İbn Kayyim el-Cevziyye: *“Bu mübarek makama ilk geçen, Rasûlullâh'ın (s.a.v) kendisidir”* demiştir.¹³⁷ Rasûlullâh (s.a.v) genelde fetvâyı vahiy kaynaklı veriyordu. Nitekim *“O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'ân ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.”*¹³⁸ buyurulmuştur. Başka bir âyette ise: *“De ki: Onu kendiliğinden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben ancak bana vahyolunana uyarım.”*¹³⁹ buyurulmaktadır.

Sözü geçen âyetlerden anlaşıldığı üzere, fetvânın asıl dayanağı vahiydir. Ancak Rasûlullâh'ın (s.a.v) yine de kendi icthâdıyla fetvâ vermesi kousunda ilim ehli arasında farklı görüşler bulunmaktadır. İmâm Mâlik, İmâm Şafiî, İmâm Ahmed, İmâm Ebû Yûsuf ve usûlcülerin çoğunun görüşü, Rasûlullâh'ın (s.a.v) şer'î hükümlerde icthâd etmek ile emrolunmuş olmasıdır.¹⁴⁰

Serahsî'nin açıklamasına göre, İmâm Ebû Hanîfe'nin görüşü Rasûlullâh'ın (s.a.v) her meselede vahiy bekliyor olması; vahiy gelmediği durumda ise icthâd ile amel ediyor olması şeklindedir. Eğer Rasûlullâh'ın (s.a.v) icthâdında bir hata olacak olsa Allah Teâlâ ona müdahale ederdi. Dolayısıyla Rasûlullâh'ın (s.a.v) yaptığı icthâdlara Allah'ın müdahale etmiyor olması, onların kat'î bir şekilde kabul edildiğine

---

¹³⁷ Bkz. İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-muvakkîn**, II, 17.

¹³⁸ Necm, 53/3-4.

¹³⁹ Yûnus, 10/15.

¹⁴⁰ Bkz. Emir Pâdişah, Muhammed Emîn el-Hüseynî el-Hanefî, **Teysiru't-tahrir**, 1.bsk, Dâru'l-Bâz, Mekke, t.y., IV,183; Alâuddin Abdulaziz b. Ahmed el-Buhârî, **Keşfü'l-esrar**, Şirket-i Sahâfiyye-i Osmâniyye, 1890, III, 205-206; Cemâluddin Abdurrahim el-İsnevî, **Nihayetü's-sûl şerhi Minhâci'l-Vusûl**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.bsk, Lübnan, 1999, s. 394; el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, **el-Müstasfâ**, Medine, 1992, II, 380.

delildir.¹⁴¹ Rasûlullâh'ın (s.a.v) ictihâd ederek verdiği fetvâları İbn Kayyim el-Cevziyye derlemiş, bu fetvâlar Abdurrahman Haydarabâdî Müzahirî tarafından “*Fetâva'r-Rasûl*” adlı eserde kısaca şerh edilmiştir. Bu kitapta yüz yirmi dokuz rivâyet bulunmaktadır.¹⁴²

Rasûlullâh (s.a.v) zamanında sahâbeden bazıları ilimde derinleşip onun izniyle fetvâ vermeye başlamışlardı. Rasûlullâh (s.a.v) Hz. Ali, Muaz b. Cebel ve Mus'ab b. Umeyr gibi sahâbileri görevlendiriyor, bu sahâbîler Kur'ân ve Sünnet'in sarih olarak ifade etmediği meselelerde ictihâd ederek fetvâ veriyorlardı. İbn Sa'd *Tabakât*'ında Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali, Abdurrahman b. Avf gibi sahâbelerin fetvâ verdiği rivâyetleri zikretmektedir.¹⁴³ Ayrıca Sehl b. Ebi Hasme'nin rivâyetine göre, muhacirlerden Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali, ensârdan ise Übey b. Ka'b, Muaz b. Cebel ve Zeyd b. Sâbit Rasûlullâh (s.a.v) zamanında fetvâ veren sahâbe arasında yer alıyordu.¹⁴⁴

2.1.2. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Fetvâ

Rasûlullâh (s.a.v) dünyadan irtihal etmeden sahâbeye dini hakkıyla öğretmişti. Ehl-i sünnet için sahâbenin tamamı, Müslümanlar için örneklik teşkil eder. Fakat fikhî hükümler ve fetvâların yayılmasında Abdullâh b. Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit, Abdullâh b. Ömer, Abdullâh b. Abbâs ve bunların talebeleri dikkat çekmektedir. Bu dört sahâbe ve fikhî bilgileriyle ünlenmiş diğer bazı sahâbeler islâm coğrafyasında daha sonra ilim merkezi olacak şehirlere yerleşerek ilimlerini yaymışlardır. Öne çıkan ilim merkezleri ve sahâbenin dağılımı şu şekildedir:

1. Medine-i Münevvere: Hz. Âişe, Abdullâh b. Ömer ve Zeyd b. Sâbit.
2. Mekke-i Mükerrreme: Abdullâh b. Abbâs.
3. Kûfe: Abdullâh b. Mes'ûd.

---

¹⁴¹ Bkz. Halid Seyfullah Rahmânî, **Kitabu'l-Fetâvâ**, ed. Muhammed Abdullâh Süleyman Meazamirî, Karaçi, Zenzem Publîşrz, 2007. I, 227.

¹⁴² Bkz. Rahmânî, **Kitâbu'l-fetvâ**, I, 228.

¹⁴³ Bkz. İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî', et-**Tabakâtu'l-kübrâ**, II, 289-294.

¹⁴⁴ Bkz. Muhammed el-Hudarî, **Tarihu't-teşrî'l-islamî**, 1.bsk., Beyrût, Müessesetü'l-Kütübi'l-Sekâfiyye, 1429/2008, s.81-90; Rahmânî, **Kitâbu'l-fetvâ**, I, 229.

4. Basra: Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Enes b. Mâlik.
5. Şâm: Muâz b. Cebel, Ubâde b. Sâmit ve Ebû Derdâ.
6. Mısır: Amr b. Âs.¹⁴⁵

Sahâbe fetvâları genelde iki kısma ayrılmaktadır:

Birincisi: Rasûlullâh'a (s.a.v) ulaşan ve onun tarafından onaylanan sahâbe fetvâları. Bu çeşit fetvâlar, Rasûlullâh'ın onayından geçtiği için delil olarak kabul edilmektedir.

İkincisi: Sahâbenin Rasûlullâh'tan (s.a.v) duydukarı fetvâlardır. Bu durumda sahâbe sadece râvi rolündedir.¹⁴⁶

İbn Kayyim el-Cevziyye 'in tespitine göre; sahâbe arasında kadın-erkek fetvâ verenlerin sayısı yüz otuzdan fazla idi. Bunlar üç kısımda mütalâ edilebilir:

1. Müksirûn/en çok fetvâ verenler: Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullâh b. Mes'ûd, Hz. Âişe, Zeyd b. Sabit, Abdullâh b. Abbas, Abdullâh b. Ömer gibi sahâbîler. Bunlar "Fukahâ-i seb'a" ismiyle de anılırlar.

2. Mutevâssitûn/orta derecede fetvâ verenler: Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Enes, Ebû Said el-Hudrî, Ebû Hureyre, Ebû Musa el-Eş'arî, Muaz b. Cebel ve Ümmü Seleme gibi. Bunların sayısı yirmi kadardır.

3. Mukillûn/az fetvâ verenler: Fatıma, Hasan ve Hüseyin ile Âişe dışındaki müminlerin anneleri gibi. Bunların sayısı yüzden fazladır¹⁴⁷.

Sahâbe fetvâları hakkında muâsır âlimler tarafından yazılan eserlerden bazıları şunlardır:

1. *Mevsûatü fikhi Ebi Bekir es-Sıddik* - Dr. Muhammed Ravvâs Kal'acî.
2. *Mevsûatü fikhi Ömer b. el-Hattâb* - Dr. Muhammed Revvâs Kal'acî.

---

¹⁴⁵ Bkz. İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-muvakkîn**, II,38; Karakılıç, **Fıkıh Usûlü**, s. 487.

¹⁴⁶ Bkz. Muhammed Yüsrî, **el-Fetvâ**, s. 116.

¹⁴⁷ Bkz. İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-muvakkîn**, II, 17-22; Karakılıç, **Fıkıh Usûlü**, s. 485- 486.

3. *Fıkhu Ömer b. el-Hattâb müvazinen bi fıkhi eşheri'l-müctehidîn* - Dr. Ruveyî b. Racih er-Rahîlî.

4. *Fıkhu Ömer* - Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî.

5. *Mevsûatü fıkhi Osman b. Affân* - Dr. Muhammed Revvâs Kal'acî.

6. *Mevsûatü fıkhi Ali b. Ebi Tâlib* - Dr. Muhammed Revvâs Kal'acî.

7. *Mevsûatü fıkhi Aişe Ümmü'l-Müminin, hayatuhâ ve fıkhuhâ* - Said Faiz ed-Dehil.

8. *Mevsûatü fıkhi Abdullâh b. Mes'ûd* - Dr. Muhammed Revvâs Kal'acî.

9. *Fıkhu Enes b. Mâlik, cem'an ve dirâseten* - Dr. Abdulmuhsin b. Muhammed b. Abdulmuhsin el-Münîf.

10. *Mevsûatü fıkhi Abdullâh b. Ömer, asruhü ve hayatühü* - Dr. Muhammed Revvâs Kal'acî.

11. *İnfiradâtu İbni Abbas an cumhuri's-sahâbe fi'l-ahkami'l-fıkhiyye*- Muhammed Semiî Seyyid Abdurrahman er-Rustagî.

12. *Mu'cemu fıkhi's-selef itraten ve sahâbeten ve tabiîn*- Muhamed el-Muntasir el-Kettanî.¹⁴⁸

2.1.3. Emevîler Döneminde Fetvâ

İslâm tarihinde Emevîler dönemi, Hz. Muâviye b. Ebî Süfyân'ın (ö. 60/680) Hz. Hasan b. Ali'den (ö. 49/669) hilâfeti devralmasıyla (41/661) başlayıp Mervân b. Muhammed'in (ö. 132/750) öldürülmesine kadar devam eden dönemdir.¹⁴⁹

Bu dönem, tâbiîn neslinin en yaygın yaşadığı dönemdir. Müslümanların fethettiği topraklarda sahâbeden sonra tâbiîn fetvâları yayılmaya başlamış, hatta sahâbe hayattayken fetvâ veren tâbiîn âlimler bulunmaktaydı. Dolayısıyla tâbiîn de

---

¹⁴⁸ Bkz. Osmânî, *Usûlü'l-iftâ*, s. 35-36.

¹⁴⁹ Bkz. Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam tarihi, (3): (Emeviler dönemi)*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2016, s. 7.

üstadları gibi dinî açıdan önder olmuşlar, ümmetin dinî ihtiyaçlarını gidermek için hayatlarını vakfetmişlerdi.

İlerleyen zamanlarda ortaya çıkan yeni problemler karşısında insanlar yeni fetvâlara ihtiyaç duymuş, sahâbe ve tâbiîn nesli âlimleri ise bunlara naslardan istinbat yoluyla cevaplar aramışlar, istinbat yoluyla cevap bulamadıkları durumda ise kendi re'yleriyle ictihâda yönelmişlerdir. Bu İctihâd farklılıkları sonucunda fıkıh mezhepleri ortaya çıkmıştır.¹⁵⁰

Emevîler döneminde bazı şehirlerde dine hizmet eden sahâbîler, tâbiînden çok sayıda müctehid yetiştirmişlerdir. Tâbiîn fakihleri yaşadıkları çevre ve kültürden etkilenerik her bölgede ayrı bir ilmî gelenek ve muhit kurmuşlardır. Emevîler'in sonu ile Abbâsîler'in başlangıcında "ehl-i hadîs" ve "ehl-i re'y" adlarıyla anılmaya başlayan "Hicaz ekolü" ve "Irak ekolü" bu dönemi simgeleyen bir özellik gösterir.¹⁵¹

Tâbiînin fakihlerinin bir kısmı, çoğunlukla hadis rivâyet eden tâbiîn âlimleridir. Onlar fıkıhta sadece Kur'ân ve Sünnet'te açıkça ifade edilen hükümlerle fetvâ vermişlerdir. Cüz'î meselelerde ise istinbât ile meşgul olmamışlardır. Bunun sebebi de re'y ve kıyasa girmeyi kötü görmeleridir. Onların delili ise Rasûlullâh'ın (s.a.v) çok soru sormayı hoş karşılamaması idi.

İkinci grup tâbiîn âlimleri ise, fetvâ vermekle meşgul olurken hadis rivâyet etmekten geri kalmayanlardır. Bu âlimlerin fıkıhın her alanında fetvâ verdikleri görülmektedir. Hatta bunlardan Şa'bî (ö. 104/722) ve Mekhûl (ö. 112/730) gibi kimi âlimler fetvâlarını kitap halinde derlemişlerdir.¹⁵²

Fetvâ veren tâbiîn âlimler yaşadıkları bölgelere göre şöyle sıralanabilir: Medine-i Münevvere'deki Fukahâ-i seb'a (Saîd b. el-Müseyyeb, Ebû Seleme b. Abdurahman b. Avf, Urve b. Zübeyr, Ubeydullah b. Abdullâh, Kasım b. Muhammed, Süleyman b. Yesâr ve Hârice b. Zeyd) bu çeşit âlimlerdendir. Mekke-i Mükerre'me'de

---

¹⁵⁰ Bkz. Şah Veliyyullah b. Abdürrahim ed-Dihlevî, **Hüccetullâhi'l-Bâliğa**, Beyrût, Dâru'l-Cil, 1426, 243-245.

¹⁵¹ Bkz. İsmail Yiğit, "Emevîler", **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1995, XI, 98.

¹⁵² Bkz. Muhammed Yüsrî, **el-Fetvâ**, s. 125-126.

meşhur olan tabiîn âlimleri arasında Atâ b. Ebî Rebâh, Ali b. Ebî Talha, Mücahid b. Cebr, Amr b. Dinâr, Abdullâh b. Ubeydillah b. Ebî Müleyke, Abdülmelik b. Cüreyc zikredilebilir.

Kûfe'de, İbrahim en-Nehaî, Âmir b. Şerâhil eş-Şa'bi, Alkame, Esved b. Yezid en-Nehaî, Mürre el-Hemedanî, Said b. Cübeyr, Mesruk b. el-Ecda', Âbide b. Amr es-Selmânî, Kadı Şurayh b. Hâris el-Kindî ve Abdurrahman b. Yezid en-Nehaî meşhurdur. Basra'da Hasan el-Basrî, Muhammed b. Sirîn, Ebü'l-Âliye er-Riyâhî, Hasan b. Ebi'l-Hasan el-Basrî, Câbir b. Zeyd ve Katade b. Diame es-Sedûsî o dönemin meşhur fakihlerindendir.

Şâm'da Ebû İdris el-Havlânî, Abdurrahman b. Ğanim el-Eş'arî, Kabîsa b. Züeyb, Mekhûl b. Ebî Müslim, Ömer b. Abdulaziz tanınmış tabiîn âlimlerindendir. Mısır'da Abdullâh b. Amr b. Âs, Yezid b. Ebi Habib gibi fakihler meşhur olmuştur. Yemen'de Tavûs b. Keysan el-Cündî, Vehb b. Münebbih es-San'ânî, Yahya b. Ebi Kesir meşhur fakihlerdendir.¹⁵³

Bu dönemde yaşayan tâbiîn âlimlerinin farklı bölgelere yerleşen sahâbe neslinden istifade etmeleri, ictihâd ve fetvâlarda ihtlaflara neden olmuştur.¹⁵⁴

2.1.4. Abbâsiler Döneminde Fetvâ

Emevî halifelerinin yüzyıl kadar devam eden hükmünde siyasî görüşler ve uygulamalar, geniş bir sahaya yayılmış bulunan İslâm toplumu içinde çeşitli gayr-i memnun unsurların ortaya çıkmasına ve sonunda Emevî hânedânının yıkılmasına yol açmıştır.

Bu dönem başında bir topluluk, hilâfeti Ümeyye Oğullarından alıp Resûlullâh'ın (s.a.v) hânedânından olan Ali er-Rızâ'ya (ö. 203/819) vermek istediler. Bu şekilde hilâfet Abbas b. Abdulmuttalib'in soyuna geçti. İlk Abbâsî halifesi Ebü'l-

---

¹⁵³ Bkz. Hudarî, *Tarihu't-teşrii'l-islâmî*, s. 81-90; İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkûn*, II, 40-49; Karakılıç, *Fıkıh Usûlü*, s. 487.

¹⁵⁴ Bkz. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *el-İnsaf fî beyâni esbâbi'l-ihtilâf*, thk. Ahmed Râtib Armûş, Ürdün, Dâru'n-Nefâis, t.y, s. 33-34.

Abbas es-Seffâh Abdullâh b. Muhammed b. Ali b. Abdullâh b. Abbas (ö. 136/754) oldu.

Abbâsîler'in devleti ele geçirmesiyle idarî, askerî, siyasî ve ilmî sahada çok büyük değişiklikler olmuş, Abbâsîler iktidara gelince, İslâm tarihinin en önemli dönüm noktalarından birini teşkil etmiştir. Ebû Ca'fer el-Mansûr halife olduğu zaman Bağdat şehrini inşa etmiş ve her taraftan İslâm âlimlerini Bağdat'ta biraraya getirmiştir. Böylece Bağdat ilmî, ticarî ve iktisadî açıdan dünyada ilk sıraya gelmiştir.¹⁵⁵

O dönemin ilmî durumu şöyle açıklanmaktadır:

Irak'ta hadise yer vermekle birlikte re'yi de etkin bir şekilde kullanan Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf ve Muhammed başta olmak üzere talebelerinin ortaya koyduğu Hanefî mezhebi, Hicaz'da hadise ve Medîne'nin hukuk tatbikatına (amel-i ehl-i Medîne) özel bir ağırlık veren İmam Mâlik'in kurmuş olduğu Mâlikî mezhebi, bu iki mezhep arasında telifçi bir yol takip eden İmam Şâfiî'nin kurucusu olduğu Şâfiî mezhebi, daha çok bir hadisçi olarak bilinen ve hadis ekolünün (ehlü'l-hadis) kuvvetli bir taraftarı olan Ahmed b. Hanbel'in kurduğu Hanbelî mezhebi teşekkül etmiş oldu. Günümüze kadar gelen bu mezheplerin yanı sıra, bugün taraftarı bulunmayan Dâvûd b. Ali'nin Zâhiriyye mezhebi ile Evzâî, Süfyân es-Sevrî ve Taberî'nin mezhepleri ile Sünnî olmayan diğer mezhepler de bu dönemde kuruluşlarını tamamladılar.¹⁵⁶

Dördüncü yüzyılın yarısından itibaren ictihad yerine taklidle fetvâ verme çoğalmıştır. Bu durumun sebepleri arasında şunlar zikredilebilir:

1. Kadıların çoğunlukla zulmetmeleri ve güvenilirliklerini kaybetmeleri.
2. Önder şahsiyetlerin bilgisizliği ve insanların Kur'ân ve Hadis'ten istinbât etmesini bilmeyen kişilere fetvâ sormaları. Bu genelde müteahhirîn âlimlerde görünüyordu.
3. Âlimlerin her fennin derinliklerine yönelmeleri. Bazıları esmai'r-ricâl, cerh ve tadil vb. ilimleri tasnif etmek istediler. Bazıları usûl-ü fıkıh konusunda tartışmaları

---

¹⁵⁵ Bkz. Muhammed Hudarî, **Tarihu't-teşri'î'l-islâmî**, 94-97; Adem Apak, **Anahatlarıyla İslam Tarihi -4**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2013, s. 9-10.

¹⁵⁶ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", **DİA**, I, 42.

çoğalttılar ve her müctehidin usûllerini bir çerçeve içinde ele aldılar. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı ilim ehlinin çoğu fakihler ve muhaddisler olmak üzere iki kısma ayrıldı. Fakihler sadece önceki âlimlerin sözlerini taklid edip onlarla fetvâ veriyorlardı. Muhaddisler ise hadisleri sahih olan ve olmayan diye ayıran kişiler idiler.¹⁵⁷

Bu dönemde ictihâda ehil olmayan âlimlerin müctehid olduğunu iddia etmesi veya ileriki dönemlerde hiç müctehid kalmamasına rağmen yine bu iddiada bulunup dinin tahrip olmasına sebep olacak kişilerin türemesinden korkulması gibi sebeplerden dolayı ictihâd kapısının kapalı olduğu iddiası ortaya atıldı. Bazı âlimler bu iddiayı reddettiler.

Hanefî mezhebinden İkinci Ebû Hanîfe diye bilinen Abdullâh b. İbrahim el-İbâdî (ö. 630/1232) ve İbnü't-Türkmanî künyesiyle tanınan Ali b. Osman el-Mardinî (ö. 750/1349), el-Kaderî diye meşhur olan Abdulkadir Kâzî'l-asker (ö. 1083/1672) ve Ebu's-Sena Şihabüddin Mahmud el-Âlusî (ö. 1270/1854); Mâlikî mezhebinden Ebû Muhammed Abdullâh b. Necm el-Cizamî es-Sa'dî (ö. 610/1213), İbn Münir el-İskenderî diye meşhur olan Ahmed b. Muhammed (ö. 683/1284), İbn Dakik el-Îyd diye bilinen Ebü'l-Feth Muhammed b. Ali el-Kuşeyrî (ö.702/1302), Ebû İshâk İbrahim b. Musa eş-Şâtibî (ö.790/1388) ve Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr el-Adevî (ö. 1201/1786); Şafiî mezhebinden Ebû Hâmid el-Gazâlî (ö. 505/1111), Ebü'l-Kâsım er-Râfî (ö. 623/1226) Ebû Muhammed İzzuddin b. Abdusselam (ö. 660/1261), Ebü'l-Hasan Ali b. Ebî Ali el-Âmidî (ö. 631/1233), Ebû Hafs Ömer b. Ruslan el-Askalânî (ö. 805/1402), Hafız İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448); Hanbelî mezhebinden de İbnü'l-Cevzî diye meşhur olan Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ebi'l-Hasan (ö. 597/1448), İbn Teymiyye Ebü'l-Berakât Abdusselam El-Harrânî (ö. 652/1254), İbn Kudame Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (ö. 620/1223), Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye Takiyyüddin Ahmed b. Abdulhalim (ö. 728/1327) ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi âlimler ictihâd kapısının açık olduğunu savunmuşlardır.

---

¹⁵⁷ Bkz. Cemaleddin Muhammed b Muhammed Saîd el-Kâsimî, **el-Fetvâ fi'l-islâm**, thk. Muhammed Abdulhakim el-Kâdî, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986, s. 41-43.

Ayrıca bu dönemde müstakil bazı fetvâ kitapları da kaleme alınmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Fetâvâ Ebü'l-Leys es-Semerkandî*, *Fetâvâ Kâzihan*, *Fetâvâ Bezaziyye*, *Fetâvâ Hayriyye*, *Fetâvâ Kâmiliyye*, *Fetâvâ Hamidiyye*, *Fetâvâ Hindiyye*, *Fetâvâ Şâtibî*, *Fetâvâ İbn Hacer el-Heytemî*.

Ayrıca, bu dönemde fetvâ usûlü ilminin ortaya çıktığı görülmektedir. İbnü's-Salâh eş-Şâfiî'nin (ö. 643/1245) *Edebü'l-Müftî ve'l-müsteftî*'si ve Ahmed b. Hamdân el-Hanbelî'nin (ö. 695/1295) *Sıfatü'l-Müftî ve'l-Müsteftî* adlı eserleri bunların arasında sayılabilir.

Abbasî dönemindeki fetvâ veren meşhur âlimlerden bazıları şunlardır: İmam Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit (ö. 150/767), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Şerik b. Abdullâh en-Nehaî (ö. 177/794), İbn Ebî Leylâ Muhammed b. Abdurrahman (ö. 148/765), Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb el-Ensârî (ö. 182/798), Züfer b. el-Hüzeyl b. Kays l-Kûfî (ö. 158/775), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805), Hasan b. Ziyad el-Lü'lû (ö. 204/819), İbrâhîm b. Rüstem el-Mervî (ö. 211/826), Ebû Hafsi'l-Kebir Ahmed b. Hafs el-Buhârî (ö. 217/832), Ebû Sevr İbrahim b. Halid el-Kelbî el-Bağdâdî (ö. 240/854), Ebû Ali el-Huseyn b. Ali El-Kerâbisî (ö. 248/862), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Hasan b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 260/874).¹⁵⁸

2.1.5. Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Fetvâ

Mâverâünnehir bölgesinde yaşayan Oğuz aşireti olan Türk halkı Miladî VI. asrın ortalarında ekonomik veya siyasî sebeplerle Küçük Asya, bugünkü ismiyle Anadolu'ya göç etmeye başlamışlar. Bu bölge 641 (H. 21) yılında fethedilmiştir. Milâdî 642. (H. 22) yılında İslâm ordusu Abdurrahmân b. Rabî'a el-Bâhilî (ö. 32/652-653) komutasında Türklerin oturduğu arazilere gelince Türk meliki Şahibraz ile karşılaşmıştı. O da Ermenilerin karşısında İslâm ordusuyla ortak hareket etmek şartıyla Abdurrahmân'dan barış istedi. Abdurrahman b. Rabî'a onu umumî kumandan Suraka b. Amr'e gönderdi ve Suraka da Hz. Ömer b. Hattâb'dan izin alınca barışa onay verdi.

---

¹⁵⁸ Bkz. Muhammed Yüsrî, *Fetvâ*, s.124-126; Hudarî, *Tarihu't-teşrii'l-islâmî*, s.128-146; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 4.bsk., Ankara, Türkiye Diyânet Vakfı, 2014. s.19-106.

Bu şekilde Türk halkı herhangi bir savaş yapmadan Müslümanlarla beraber olup Armaniler karşısında savaştılar. Bu şekilde Türkler Müslüman olup İslâm saflarına katıldılar. Böylece Türkler yükselip Hicrî 5. (M. 11) yüzyılda Selçuklu isimli büyük bir İslâm Devleti kurdular. Abbâsiler ile Büyük Selçuklu Devleti arasındaki ilk resmî ilişki Nişâbur'un ele geçirilmesi ile 429/1038 yılında başladı.

Selçuklu devletinde ilme çok değer veriliyordu. Selçuklu yöneticileri işlerinde fetvâ yeteneği olan ilim adamlarına danışmaya itina gösterirlerdi. Ayrıca halkın meselelerini halletmek için her şehirde bir müftü/şeyhülislâm tayin etmişlerdi.¹⁵⁹ O zamanın en meşhur âlimlerinden birisi Nizâmülmülk (ö. 485/1092) olup kendisi Sultan Muhammed Alparslan ve oğlu Melikşâh'a vezirlik yapmış ve onun tavsiyesiyle Bağdâd, Nişâbur ve Tus'ta büyük medreseler kurmuştu. Kendisi Şâfiî mezhebini ve hadis ilmine çok önem veriyordu.¹⁶⁰

Osmanlıların aslı Türkistanlı Türkmenlerdir. Cengizhân'ın istilası başlayınca Süleymân Şâh 1220 (H.617) yılında kabilesiyle beraber Anadolu bölgelerine göç edip Selçuklu Devleti'nin toprağı olan Ahlat (Bitlis) şehrine yerleşti. Süleyman Şâh'ın oğlu Ertuğrul, Rumlara karşı cihat edip Selçukluya yardım etti ve sonunda Söğüt civarına yerleşti ve oralarda beylik kurdu.

Ertuğrul'dan sonra oğlu Osman 1300 yılında Osmanlı İslâm Devletini kurdu.¹⁶¹ Osmanlı Devletinin dini İslâm ve mezhebi ise Hanefî idi. Tabii İslâm Devleti olduğundan dolayı hükümler şeriata göre verilirdi. Osman Gâzi kayınpederi Şeyh Edebâli'yi fetvâ işlerine, bacanağı Dursun Fakih'i de kazâ işlerine bakmakla görevlendirmişti. Şeyh Edebâli'nin ölümü üzerine Dursun Fakih fetvâ işlerini de yürütmeye başladı. Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyılın başlarında şeyhülislâmlık (meşihat) makamı kuruldu. Fetvâ yetkisi şeyhülislâmlık makamına ait olmak ve zaman içinde bu konuda özel bir pürosedür ve teşkilât geliştirilmekle birlikte meşihat

---

¹⁵⁹ Bkz. Seda Örsten, **Osmânî Hukûkunda Fetvâ**, Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005, s. 23.

¹⁶⁰ Bkz. Ali Muhammed Sallâbî, **Osmânî Tarihi, Kuruluşdan Bugüne**, çev. Cezayir Polat, İstanbul, Ravza Yayıncılık, 2016, s. 23-41; Apak, **Anahatlarıyla İslam Tarihi -4**, s. 445-446.

¹⁶¹ Bkz. Sallâbî, **Osmânî Tarihi**, 43-46.

makamına bağılı olarak vilâyet, sancak ve kazâlarda halkın sorularına cevap veren müftîler de bulunmaktaydı.¹⁶²

Selçuklu döneminde her şehirde bir şeyhülislâm bulunduğu halde, Osmanlılar şeyhülislâmlığı resmî bir makam olarak sadece başkentte bulunan dinî bir başkanlık durumuna getirmişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfı içinde müftîler, şeyhülislâm başkanlığı altında örgütlenmişlerdir. Öteki kentlerdeki şeyhülislâmları ise, adlarını “müftî” şeklinde değiştirmek suretiyle, başkentte bulunan şeyhülislâma bağılı bir konuma yerleştirmişlerdir.¹⁶³ Osmanlı tarihinde şeyhülislâmlık, yaklaşık beş asır güçlenerek devam etmiştir ve görev yapmış olan 129 şeyhülislâm beyân edilmiştir. Bazıları birkaç defa olmak üzere, 185 meşihat değişikliği olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son şeyhülislâmı ise Mehmed Nuri Efendi olmuştur.¹⁶⁴

Hülagu'nun Bağdat'ı düşürmesinden sonra İslâm âleminde sadece taklid açık bir şekilde yayıldı. Yedinci yüz yılın ortasından Osmanlı hilafetinin düşmesine kadar taklidî fıkıh fikri âlimler arasında çok yaygın oldu. Özellikle Osmanlı Devletinin mezhebi olan Hanefî mezhebinde bu usûl çok yaygındı.¹⁶⁵

Osmanlı tarihindeki fetvâlar genelde iki kısımdı: Biri, Osmanlı toplumunda karşılaşılan problemlerin cevabını teşkil eden ve doğrudan şeyhülislâmlar yahut müftîler tarafından verilen fetvâlar, diğeri ise kadı ve müftîlere başvuru kaynağı olarak kadîm Hanefî literatüründen derlenmiş meseleler şeklinde fetva risaleleri şeklindeydi. Bu iki farklı fetvâ literatürünü karışıklığa sebebiyet vermemek amacıyla birbirinden ayırt etmek için, birinci kısma “aslî fetvâ mecmuaları” ve ikinci kısma girenlere de “menkûl fetvâ mecmuaları” diyebiliriz. Günlük hayatta karşılaşılan veya tartışma konusu olan meselelere verilen cevapları içeren fetvâ mecmuaları, o dönemin Osmanlı

---

¹⁶² Bkz. Atar, “Fetva”, **DİA**, XII, 490.

¹⁶³ Bkz. Örsten, **Osmânlı Hukûkunda Fetvâ**, s. 23.

¹⁶⁴ Bkz. Şükrü Özen, “Osmânlı Döneminde Fetvâ Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi** III/5 [Türk Hukûk Tarihi Sayısı], 2005, s. 249; Örsten, **Osmânlı Hukûkunda Fetvâ**, s. 24.

¹⁶⁵ Bkz. İbrâhîm, Fetvâ, 142-143; Muhammed Zahid el-Kevseri, **el-Makâlât**, Kahire, el-Mektebetü't-Tevfikiyeye, t.y, s. 461-462.

toplumunun dinî, ahlâkî, hukukî, siyâsî ve toplumsal yapısını yansıtmaması bakımından son derece önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir.¹⁶⁶

Osmanlı Devleti'nde "din asıl ve devlet onun fer'i olarak" görüldüğünden, şeyhülislâm vezir-i âzam ile aynı derecede sayılmış ise de derecesi manevî açıdan ondan yüksektir. Dolayısıyla müftülerin, özellikle şeyhülislâmın verdiği fetvâ çok önemliydi. Gerek devlet teşkilatındaki konumları gerek devlet işlerinin görülmesinde oynadıkları önemli rol nedeniyle, gerektiğinde otoritelerini hükümdara bile hissettirecek kadar ileri gidebilmişlerdir. Padişahlara doğru yolu, hak ve adalet yolunu göstermek bakımından oynayabildikleri önemli roller dolayısıyla, bunlar hükümdarların aşırı ve keyfi faaliyetlerine, onların hak ve adalete uygun olmayan işlerine karşı gelmek cesaretini gösterebilmişlerdir. Esasında dinî sıfatı haiz bulunmalarına rağmen, çok geniş yetkilere sahip hükümdarların keyfi hareketlerine karşı, adeta hukukî fren görevini görmüşlerdir. Öyle ki gerektiği hâlde padişahı bile azledebilirlerdi.¹⁶⁷

2.1.6. Günümüzde Fetvâ

Allah Teâlâ İslâm'ı kıyamete kadar Müslümanlar için kalıcı bir hayat nizamı olarak koymuştur. Her dönemde Müslümanlar bu dini yaşamak için İslâmî hükümlere ihtiyaç duyarlar ve bu ihtiyacı gidermek için ehl-i fetvâ olan âlimlerin yanına gidip fetvâ sormuşlardır. Bu fetvâların çoğu fetvâ kitaplarında derlenmiştir.

Zamanımızdaki fetvâ ehli genelde taklitle fetvâ verdiği için o kitaplara müracaat ederek hükümleri beyân ederler. Ama bazı meseleler önceki zamanlarda bulunamıyordu. Bu sebepten dolayı kitaplarda bulunması mümkün değildir. Dolayısıyla zamanın âlimlerinin yeni çıkan meseleleri çözüp İslâm ümmetine açıklamaları için bazı usûl ve kaideler gerekmektedir. Bu ihtiyaçlara medd-i nazar koyarak ulemâ-i sâbikîn usûlleri koymuşlar.¹⁶⁸ Müteahhirin de yeni meseleleri şeriatın kâideleri ve delillerine göre çözmelidirler. Bunda tam manasıyla taklid olsa dahi,

---

¹⁶⁶ Bkz. Özen, "Osmânlı Döneminde Fetvâ Literatürü", s. 253-254.

¹⁶⁷ Bkz. Örsten, **Osmânlı Hukûkunda Fetvâ**, s. 24, 38-40.

¹⁶⁸ Bkz. Muhammed Eymen el-Cemmâl, **el-Mesâilü'l-fikhiyyetü'l-mu'âsirah**, y.y., İstanbul, 2017, s.2.

mukallid müftînin meseleler ve meşâyihin sözleri arasında tercih yapabilmesi için bir nevi ictihâd şarttır.¹⁶⁹

Hulasa, günümüzde müctehid bir âlim bulunmadığına göre taklitle fetvâ verilmesi zorunlu gibi olmuştur. Çünkü muayyen bir mezheple mensup olmak ferdî hayatın tanzimi ve hevâ ve hevesten insanları uzak tutması için büyük bir rol oynamıştır. Buna rağmen bazı sıkıntılar ortaya çıkar. Çünkü eskisi gibi devletin kânunları şeriata göre değildir ve din insanlar için hayatın tamamına değil ancak hayatın belli işleriyle alakadâr oldu. Hatta bazı yerlerde sadece ferdî bir ihtiyaç gibi oldu. Bazı yerlerde ise toplumun bazı işleriyle ilgili kaldı. Bu sebepten fetvâ işleri devlet tarafından kontrol edilmiyordu ve her yerde ehil olan ve olmayan her kişinin fetvâları ortaya çıkmaya başladı. Önce müftî devlet tarafından tayin olunurken sonraki zamanlarda müftî çoğalmaya başladı. Bu durumu Kevserî şöyle anlatmıştır: “*Ancak günümüz insanlarında, bunun tam aksi bir tavır görüyoruz. Onlar, fetvâ vermek için kuyruğa giriyor ve sorumluluk yüklenmek için birbiriyle yarışıyorlar!*”¹⁷⁰

Bu sebeplerle hilafetten sonra daha güvenilir kurumlar oluşturma ihtiyacı hâsıl oldu.

*Dolayısıyla Türkiye, Mısır gibi devletlerin, İslâm Konferansı Teşkilatı ve Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî gibi uluslararası teşkilatların ya da Hintli, Avrupalı ya da Amerikalı azınlık Müslümanların oluşturduğu fetvâ kurulları ortaya çıktı. Fetvâ nazarî açıdan bir âlim şahsa bağlı faaliyet olsa da “icmâ (ittifak)” ya da “cumhur-u ulema” fikrinin bir yansıması olarak bu şahısların görev aldığı kurullar Müslümanlara fetvâ konusunda daha sağlıklı platformlar sundular.*¹⁷¹

Bir taraftan bu kurumların oluşturulması daha sağlıklı olsa da diğer taraftan onların bazıları tarafından sıkıntılar da ortaya çıkmaktadır. O sıkıntılardan biri; hiçbir müctehidin usûlüne bağlı olmadan mutlak ictihâdın iddia edilmesidir. Hâlbuki onlarda ictihâd şartları bulunamaz. Bir diğer sıkıntı ise fetvâda kolaylığı iddia ederek, dört

---

¹⁶⁹ Bkz. Muhammed Hârûn, **el-Fethu'r-Rabbânî**, s. 644.

¹⁷⁰ Kevserî, **Makâlât**, çev. Ebubekir Sifil, s.374.

¹⁷¹ İbn Âbidîn, **Hanefilerde Mezhep Usûlü: (Şerhu ukûdi resmi'l-müftî)**, ed. Demiray, Mustafa, çev. Saylan Şenol, İstanbul, Klasik Yayınları, 2016, s. 50.

mezhep içinden fetvâ kurallarına aykırı hüküm verilmesidir. Enver Şâh Keşmîrî dört mezhebin arasında dolaşıp fetvâ vermeye batıl demiştir. Bu dinde tenâkuza sebep olur demiştir.¹⁷²

Diğer problem de zaman, mekân ve müsteftînin durumuna riayet etmeden hüküm çıkarılmasıdır. Bu durum genelde fetvâ ehli olmayıp mansıp sahibi veya okuyup diploma sahibi olmuş ama hiçbir tecrübeli kişinin yanında tecrübe tahsil etmeden fetvâ verenlerden zâhir olur.

İbn Âbidin şöyle demiştir:

Allâme İbn Hacer'in Fetâvâ'sında şunu gördüm: Hocası olmayan, kendi kendine fikhî kitapları okuyan, mütalaada bulunan ve fetvâ veren; ve bu kitaplar hakkındaki mütalaasına itimat edilen bir şahsın, bu yaptığının caiz olup olmadığı soruldu. İbn Hacer buna şu şekilde cevap verdi: "O kişi için fetvâ vermek hiçbir şekilde caiz değildir. Çünkü o, ne dediğini bilmeyen câhil, avamdan biridir. Bilakis ilmi, kendilerine itimat edilen üstatlardan alan kişinin bile bir veya iki kitaptan fetvâ vermesi caiz değildir." Hatta Nevevî -Allah ona rahmet eylesin- şöyle söyledi: On kitaptan da olmaz.¹⁷³

Özellikle bu günlerde talâk ve iktisadi/ticârî ve mâlî meselelerde çok dikkatli davranması büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü bu meseleler kendi zatında çok ince ve karışık meselelerdir, ayrıca bu günlerde Batılı İktisâd Nizâmı'yla karışınca daha da zor olmuştur.¹⁷⁴

2.2. ÇAĞIMIZDA FETVÂ SORUNLARI

2.2.1. Fetvâda İlmî Yeterlilik

Fetvânın şartlarından birisi de ilmî yeterliliktir. Bu şart mutlak müctehidlerde arandığı gibi mukallid müctehidlerde de aranmaktadır. Mutlak müctehidlerde ilmî

---

¹⁷² Bkz. Muhammed Hârûn, **el-Fethu'r-rabbânî**, s. 642-643.

¹⁷³ İbn Âbidîn, **Hanefilerde Mezhep Usûlü**, s.114-116.

¹⁷⁴ Bkz. Muhammed Takî el-Osmânî, **Fıkhu'l-büyû'**, Karaçi, Mektebetu Ma'ârifu'l-Kurân, 2015, I, 9; **et-Ticâra ve'l-iktisâdü'l-mu'âsir fî dav'i'l-islâm**, 2.bsk., Karaçi, İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 2016, s. 3.

yeterlilik konusundan bahsetmeye gerek yoktur. Çünkü ilmî yeterlilik olmadan bu mertebeye ulaşmak mümkün değildir. Hâlbuki alimlerin cumhurunun sözlerine bakıldığı zaman, dördüncü asırdan çağımıza kadar mutlak müctehid olan müftî bulunmadığı anlaşılır. Bunun sebebi ise müctehid âlimlerde bulunması gereken şartların bu âlimlerde bulunmamasıdır. Mutlak müctehidliği iddia eden kişilerin iddiaları ise kabul edilmemiştir. Zira bu mertebe sadece iddia ile sabit olamaz. Nitekim Şâm âlimlerinden İbn Ebû'd-Dem (ö. 642/1244) mutlak müctehidin şartlarını saydıktan sonra şöyle söylemiştir: “*Bu şartların zamanımızdaki âlimlerde bulunması zordur, belki de bugünlerde hiç mutlak müctehid bulunmamaktadır.*”¹⁷⁵

İmâm Gazâlî “*el-Vasît*” adlı kitabında şöyle demiştir: “*Kadıda muteber olan (mutlak) ictihâd şartlarının zamanımızda bulunması zordur.*”¹⁷⁶ Fahu'r-Râzî, Rafî ve Nevevî şöyle demişlerdir: “*Muhakkak ki âlimler günümüzde müctehid kalmadığına icma' etmiş gibidirler.*”¹⁷⁷

Buna göre günümüzdeki müftülerin tamamının mukallid olduğunu söylemek mümkündür. Müftî mukallid olsa da hatalara düşmemek için ilmî yeterliliğe ihtiyacı vardır. Zira fetvâ ehli olmaksızın fetvâ veren kişi hakkında çok şiddetli tehditler gelmiştir. Rasûlullâh (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*İlimsiz fetvâ veren kişiye yerdekiler ve gökteki melekler lanet ederler.*”¹⁷⁸

Mutlak müctehidin bulunmasındaki zorluklar nedeniyle müctehid olmayıp da fetvâ şartlarına hâiz kişilerin bu görevi icra etmesini ilim adamları uygun görmüştür. Nitekim Merğînânî bu hususta şöyle demektedir: “*İctihâd ehli olmayan kişinin ancak fakihlerin sözlerinden ezberlediği şeyleri naklederek fetvâ vermesi caizdir.*”¹⁷⁹ Caiz olması nakleden kişinin kurallara riayet etmesi şartıdır. Nitekim Ebû Hanîfe şöyle

---

¹⁷⁵ Abdülmecid es-Sûseveh., **Zavâbitü'l-fetvâ**, s. 25-26.

¹⁷⁶ Abdülmecid es-Sûseveh , **a.g.e.** s. 25-26.

¹⁷⁷ Abdülmecid es-Sûseveh , **a.g.e.** s. 25-26.

¹⁷⁸ İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım Alî b. el-Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh eş-Şâfî, **Târîhu medîneti Dimâşk ve zikru fazlihâ ve tesmiyetü men hallehâ mine'l-emâsil ev ictâze bi-nevâhîhâ min varidihâ ve ehlihâ**, thk. Muhibbuddîn Ebi Said Ömer b. Garame el-Amravî, 80 c., 1.bsk., y.y.y., Daru'l-Fikr, 1418/1997, XXXXXII, 20, hadis 10914.

¹⁷⁹ Ebû'l- Feth Zeynüddin Abdürrahîm b. Ebûbekir İmâdüddin el-Merğînânî, **el-Usûlü'l-imadiyye**, y.y.y., y.y., t.y. s. 17.

söylemiştir: “Bir kişinin bizim sözlerimizi nereden söylediğimizi bilmeksizin fetvâ vermesi helal değildir.”¹⁸⁰

Dolayısıyla fetvâ verecek kişinin fetvâları naklederken hataya götüren sebepleri bilmesi gerekir. Aksi halde ciddi sorunlar ortaya çıkabilir. Bu sorunlar sadece müftünün kendisine değil, başkalarına da zarar verir. Özellikle bizim zamanımızda medya iletişimi çok hızlı olduğundan dolayı yanlış fetvâlar dünyada çabuk yayılıyor. Din düşmanlarının dine ve Müslümanlara zarar vermek için böyle hataları kullanması kolaylaşıyor. Hataya götüren sebepler şu şekilde özetlenebilir:

1. Dinî nasları bilmemek. Bu da mercûh rivâyetlerle fetvâ vermeye ve şeriatın hükümlerine muhalefet etmeye sebep olur.

2. Nasları yanlış anlamak. Bu şu iki şeyden biriyle oluyor:

- a. Nasları hatalı yorumlamak.
- b. Nasları yüzeysel yorumlamak.

3. Nassın bağlamını bilmemek.

4. Şahsî menfaat ve çıkarlar. Bu, müftüyü hataya götüren en tehlikeli sebeplerdendir.

5. Gayri Müslimlerin fikirlerini taklid ederek (ılımlı İslâm'a göre) fetvâ vermek.

6. Değişen şartları gözardı ederek eski fetvalara takılı kalmak.

7. Mekâsîdu’ş-şeria’dan habersiz olmak. Şeriatın genel maksatlarını iki ana kategoride değerlendirmek mümkündür:

- a. Zaruretler: Bunlar din, nefis, nesil, akıl ve malın korunması için gerekli olan şeylerdir.

---

¹⁸⁰ Bkz. Osmânî, *Usûlü’l-iftâ*, s. 158.

b. İhtiyaçlar: İnsanları zorluğa götüren sıkıntılardan çıkarmak, onlara genişlik sağlamak ve onların ihtiyaçlarını gidermek için meşrû olan şeylerdir.

8. Fetvâda acelecilik ve ihtiyatsızlık. İbn Vehb şöyle demiştir: İmâm Mâlik'ten şöyle dediğini duymuştum: “*Fetvâda acelecilik, cehâlet ve akıl eksikliğinin bir nevidir*”.¹⁸¹

Bu sebepten dolayı tecrübeli bir müftînin yanında tecrübe tahsil etmek çok önemlidir. Zira ne zaman, nerede, nasıl, hangi üslûbu kullanarak fetvâ vermeyi bilmek hikmet olarak adlandırılmıştır. Hikmet taviz vermek, gönül yapmak, hatır için konuşmak değildir. Hikmet, Allah rızasından taviz vermeden muhatap, çevre, zaman, zemin, psikolojik durum, sağlık durumu gibi faktörleri dikkate alarak konuşmaktır.¹⁸²

Bazı âlimlerden şöyle nakledilmiştir:

*Bir adam ulemânın bütün kitaplarını ezberlese bile fetvâ verebilmesi için talebelik yapıp tecrübe kazanması gereklidir. Çünkü âlimler meselelerin çoğunda kendi beldelerinin âdet ve muamelelerine göre fetvâ vermiştir. Dolayısıyla her müftînin şeriata muhalif olmadığı müddetçe kendi beldesinin âdetine bakarak fetvâ vermesi gerekir.*¹⁸³

2.2.2. Hadis Rivâyetlerine Dayanarak Fetvâ vermek

Günümüzdeki sorunlardan biri de hiçbir mezhebe bağlı olmayan ve herhangi imâmın usûlünü bilmeden, kendi isteğine göre ictihâd yapıp fetvâ veren müftîlerdir. Bu kimseler, kendilerine bir mesele sorulduğunda bunun manevî yükümlülüğünü gözardı ederek derhal kendi fikirleriyle cevap verir; neye dayanarak böyle bir fetvâ verdikleri sorulduğunda ictihâd ettiklerini, isabet kaydettikleri takdirde iki ecir, isabet kaydedemedikleri takdirde de bir ecir alacaklarını ileri sürerler.

Diğer taraftan bu hususta neden herhangi bir mezhebe bağlı kalmadıkları sorulduğunda ise bazen mezheb imâmlarının “hadis sahih ise o benim mezhebimdir”

---

¹⁸¹ Bkz. İbnü'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmân Muhammed b. Ali, **Ta'zîmü'l-fütüvâ**, ed-Dâru'l-Eseriyye, 2.bsk., Ürdün, 1427/2006, s.129; Muhammed Yüsrî, **el-Fetvâ**, s. 510- 520.

¹⁸² Kutlay, “Rabbinin yoluna hikmetle davet et”, **Reyhan Dergisi**, sy. 60, s. 37.

¹⁸³ Bkz. Ed-Dihlevî, Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdurrahim el-Fârûkî, **İkdu'l-cîd fî ahkâmi'l-ictihâd ve't-taklîd**, el-Mektebetü'l-Eşrefiyye, y.y, t.y. s. 19.

şeklindeki sözlerini delil olarak kullanır, bazen de mezheb imâmları hakkında “onlar da bizim gibi insanlardı” demek suretiyle ictihâd müessesesi ile müctehidlik makamını küçümseyici çirkin bir tavır sergilerler. Bu durum hem cehâletin hem de İslâm edeb ve ahlâkından yoksun olmanın bir tezahürüdür. Hâlbuki bu hadisler fetvâ ve ictihâda ehil olan kişiler içindir, her kişi için değildir. Dolayısıyla böyle kimselerin ecir ve sevap yerine günah ve büyük bir bebâl yüklenmeleri kaçınılmazdır.

Nitekim Hattâbî (ö. 388/998) “*Meâlimu’s-Sünen*” isimli eserinde “*Bu hadis ictihâd şartları sahip olan ve kıyas vecihleriyle ilgili usûlleri bilen müctehid âlimler hakkındadır. İctihâd ehli olmayan kişiler ise hatalı fetvâ vererek günah işleyebilirler.*”¹⁸⁴ demiştir.

Nevevî de *Sahih-i Müslim Şerhi*’nde şöyle demiştir: “*Müslümanlar, (bu hadisin) hüküme ehil olan hâkimin hakkında olduğuna icma’ etmişler... Ama hükme ehil olmayan kimsenin hüküm çıkarması helal değildir ve sevap da almaz, ancak günah alır...*”¹⁸⁵

Zavâbitu'l-fetvâ’da bu hususla ilgili olarak şu ifadelere yer verilmiştir:

Zamanımız insanları için Kur’ân ve Sünnet-i Nebvî’den herhangi bir konuda istinbât yapması, her ne kadar buna dinde haktan sapma, sapıklık ve küfür demesek bile; câiz değildir. Çünkü âyet ve hadislerden birbirleri ile çelişen çoktur ve müctehid olmayanlar da bu meseleleri müctehidlerden nakletmedikçe anlayamazlar. Ayrıca bazı âyet ve hadisler mensuh, bazıları mahsus, bazıları mücmel ve bazıları müteşabihtir.”¹⁸⁶

Dolayısıyla ben Kur’ân ve Hadis okudum diye ictihâd yapmaya kalkmak yanlışdır ve bu durumun yol açacağı mesuliyetin ne kadar tehlikeli olduğunu unutmaktır. Bu sebeptendir ki büyük âlimler bile bu görevden kaçmak istiyorlardı ve ellerinden geldikçe uzak durmaya çalışıyorlardı. Meşhur muhaddisler ve hatta hadis hâfızları bile bu kadar cür’et etmezlerdi.

Ebû Yûsuf şöyle demiştir:

---

¹⁸⁴ Bkz. Yâfi’î, **et-Temezhüb** s. 92.

¹⁸⁵ Bkz. Yâfi’î, **a.g.e.**, s. 92.

¹⁸⁶ Abdülmecid es-Sûseveh, **Zavâbitu'l-fetvâ**, s. 27.

A'meş bana bir meseleyi sordu. Ben onunla beraberdim ve yanımda başka kimse yoktu. Ona cevap verdim. Sonra bana "Ey Ya'kûb! Bunu nereden söyledin" dedi. Ben: "Senin bana rivâyet ettiğin hadisten söyledim" dedim ve o hadisi ona okudum. Bana şöyle dedi: "Ey Ya'kûb! Ben senin annen ve baban birleşmezden evvel bu hadisi biliyordum, ama bu hadisin yorumunu ancak şimdi anladım."¹⁸⁷

İbn Abdilber'in Ubeydullah b. Amr'ın şöyle dediğini rivâyet etmektedir:

Ben A'meş'in meclisinde idim, bir adam gelip ona bir mesele sordu ama A'meş ona cevap veremedi. Bir de baktı ki Ebû Hanîfe oradadır. Ona şöyle dedi: "Ey Nu'mân! Bu meseleyi cevapla". Ebû Hanîfe "Mesele şöyle şöyledir" dedi. A'meş "Bunu nereden söyledin" diye sordu. Ebû Hanîfe de "Bize rivâyet ettiğin falanca hadisten" diye cevap verdi. A'meş şöyle dedi: "Biz (muhaddisler) eczanecileriz, sizler (fakiher) ise tabiplersiniz."¹⁸⁸

Aynı söz, İmâm Şafiî ile Muhammed b. Velid Zübeydî'den de rivâyet edilmiştir.¹⁸⁹

İbn Vehb de "Mâlik b. Enes ve Leys b. Sa'd olmasaydı ben helak olacaktım. Önceleri Rasûlullâh'dan (s.a.v) her gelen sözle amel edilir diye düşünüyordum."¹⁹⁰ demiştir.

Abdülfettah Ebû Gudde (ö.1418/1997) şöyle demiştir: "Hadis hafızı, cerh ve tadil imâmı olan Yahyâ b. Maîn, hayızlı kadının ölüyü yıkamasının cevâzı meselesinde, Ahmed b. Hanbel gelip onlara kendilerinin nezdinde birçok yoldan ezberlenmiş rivâyetlerden delil getirerek câiz olduğunu söyleyene kadar sükût etmiştir."¹⁹¹

Bu konudaki en açık izah, İbn Cevzî'nin "Telbîsü iblîs" adlı kitabında zikrettiği şu ifadesidir:

Bir muhaddis elli sene boyunca hadis yazar ve anlatır. Kitapları toplar ama onlarda ne olduğunu bilmez. Şayet namazına hâlel getirecek bir şey olursa, ondan hadis dinlemeye gelen genç fakihlere ihtiyaç duyar. Bunlar yüzünden insanlar hadisçileri eleştirerek şöyle diyorlar: "Kütüphane dolusu kitaba sahip olup kitaptakilerden habersiz olanlar kitaptaki

---

¹⁸⁷ Bkz. Muhammed Hârûn, **el-Fethu'r-Rabbânî**, s.179.

¹⁸⁸ Bkz. Muhammed Hârûn, **a.g.e.**, s.179.

¹⁸⁹ Bkz. Muhammed Hârûn, **a.g.e.**, s.181.

¹⁹⁰ Bkz. Muhammed Hârûn, **a.g.e.**, s.179.

¹⁹¹ Bkz. Muhammed Hârûn, **a.g.e.**, s.180.

*hadisleri açıp okuduklarında ya mensûh hadisle amel ederler veya bir câhilin anlayacağı şekilde, hadiste olmayan bir mânayı anlayıp onunla amel ederler.*¹⁹²

Hattâbî (ö. 388/998) şöyle demiştir:

*Bazı hocalarımız, “Rasûlullâh (s.a.v) cuma günü namazdan önce ‘halk’ dan (حَلَقٌ - lâm harfinin sükûnu ile, tıraş yapmak) menetmişti” hadisini rivâyet ederek, kırk sene namazdan önce saçlarını tıraş etmediğini söylediler. Ben onlara “Burada ‘hılak’ (حَلَقٌ - hâ harfinin kesresi ve lâm harfinin fethası ile) ‘haleka’ nın çoğuludur, Rasûlullâh (s.a.v) namazla meşgul olunup hutbenin dinlenmesini emrettiği için namazdan önce ilim ve müzakere için toplanılmasını mekrûh görmüştür” dedim. Bana “Beni aydınlattın” dedi ve kendisi sâlih zâtlardandı.*¹⁹³

İbnü'l-Cevzî “Def’i şübehi’t-teşbih” adlı kitabında şöyle demiştir: “Bil ki hadislerin bazen rivâyet edilmesinde, bazen de mânalarının açıklanmasında incelikler ve afetler vardır. Onları ancak fakih âlimler anlarlar”.¹⁹⁴

2.2.3. İletişim Araçlarıyla Fetvâ Verilmesi

Günümüzde istiftâ için yeni bir şekil; iletişim ve medya: televizyon, telefon ve elektronik siteler gibi iletişim araçlarıyla fetvâ istemek yaygınlaşmıştır. İnsanların durumuna baktığımızda, çoğunun helal ve haram gibi hükümleri öğrenmek için bu araçlara itimat ettikleri görülür. Öyleyse ilk olarak, müsteftî ve araçla ilgili şer’î kurallar tam olduğu halde, bu araçlar vâsıtasıyla fetvâ istemek caizdir, diyebiliriz. Çünkü şeriat fetvâyâ izin verince, uygulamasını muayyen bir araçla sınırlı kılmamıştır. Belki onu insanların arasında güvenilir olan vesâile bırakmıştır ve bu vesâil, zamanın araçlarıdır. Bunların faydalı ve istediği şeye ulaştıracak olması da sabittir. Geçmiş zamanlarda fetvâ isterken insanlar arasında bilinen araçlara kıyasla günümüzdeki araçlara itimat etmek de mümkündür.¹⁹⁵

Bu araçlarla fetvâ vermek kaç vecihle olur, onlardan bazıları bunlardır:

---

¹⁹² Bkz. Muhammed Hârûn, **a.g.e.**, s. 180.

¹⁹³ Bkz. Muhammed Hârûn, **a.g.e.**, s. 181.

¹⁹⁴ Bkz. Muhammed Hârûn, **a.g.e.**, s. 181.

¹⁹⁵ Bkz. Velid el-Mehdî, **Buğyetü’s-sâil min evâbidi’l-mesâil**, Dâru A’râf, y.y.y., 2018, s. 3070.

a. Doğru fetvâların mümkün olduğunca kitlelere ulaşması için iletişim araçlarından azami derecede istifade etmek gerekir.

b. İletişim araçlarıyla fetvâyı başıboş serbest bırakmamak önem arz etmektedir. Yani üst kurumlar bu araçlarla hangi fetvâyı nasıl vereceğine karar vermelidir. Dolayısıyla her fetvâ büyük âlimler kurulu kararıyla yayılması gerekir, tâ ki herkes istediği şeyi paylaşmasın ve ümmete yalan yanlış anlatmasın.¹⁹⁶

İletişim araçlarıyla fetvâ vermek bir taraftan kolaylık getirmişse de diğer taraftan bazı sorunlara yol açmıştır. Çünkü genelde medyada mevcut olan fetvâlar ilmî ve dakik bir fetvâ değildir. Çoğunlukla insanların kendi anlayışı veya bir gurubun fikridir. Hâlbuki medya yoluyla yayılması daha hızlıdır, dolayısıyla daha fazla ihtiyat edilmesi gerekir. Aslında bu hatanın sebebi de fetvâ veren kişinin veya gurubun fetvâda müsamaha göstermesi ve sorumsuz davranmasıdır. Âlimler kendi kitaplarında müsamaha göstermenin haram olduğunu defalarca zikretmişlerdir. Çünkü müsamaha göstermek şeriatın hükümlerini tebdil etmeye yol açabilir. Ayrıca müsamaha göstermek şeriatın hükümlerinin heybetini yok eder ve dinin hükümlerini oyuncak haline getirir, mercûh hükmü râcih olarak gösterir ve şer’î delillerin değerini azaltır, hile ve şüphelere yol açar, fâsıkları fesat yapmakta cür’etli yapar, müftûnin heybetini bitirir ve müsteftûlerin nazarında hakir düşürür.¹⁹⁷

2.2.4. Fetvâ Kurullarının Verdikleri Fetvâların Bağlayıcılığı

Rasûlullâh (s.a.v) ve Hulefa-i Raşidîn döneminde fetvâda bir çeşit merkezîyet vardı. Tâbiîn ve müctehid imâmlar zamanında kurumlaşma başlamış, ancak müctehid imâmlar yetişmez olup taklidî fetvâ başlayınca kurumlaşmaya ihtiyaç artmıştır.

Emevîler, Abbasîler ve Selçuklular zamanında devam eden kurumlaşma Osmanlı döneminde zirveye ulaşmıştı. Bu dönemde bu kurumun adı “Şeyhülislâmlık”

---

¹⁹⁶ Bkz. Sa’îd b. Nâsir Ebû Habîb el-Şeşrî, “**Bahsü tanzîmi’l-fetvâ, âliyyâtuhû ve ahkâmuh**”, y.yy, t.y, s. 27-29.

¹⁹⁷ Bkz. Muhammed Yüsri, **el-Fetvâ**, s. 435-437.

idi. Şeyhülislâmlık 1425'te mütevazı bir fetvâ kurumu olarak ortaya çıktı. Ancak Fâtih Sultan Mehmed'in teşkilât kanunnâmesinde şeyhülislâm ulemânın reisi sayıldı.

Osmanlı'nın son dönemlerinde Şeyhülislâmlığın en önemli birimlerinden birisi olan "Fetvâhâne-i Âli" makamı, üç bölümünden oluşmakta idi:¹⁹⁸

a. Pusûla odası. Bu odanın görevi, sorulan soruları yazarak "Fetvâ odası"na sunmaktı.

b. Fetvâ odası. Bu odanın görevi hazırlanan fetvâların onaylanması için şeyhülislâmlık makamına arz etmektir. Onaylanmış fetvâlar tekrar fetvâ odasına geri getirilip özel defterlere kaydedilirdi.

c. İ'lâmât odası. Bu oda ise, fetvâ emanetinin sekreteryâ işlerini yürütmekle görevliydi.

Türkiye'de 1839 yılında "Şûrâ-yı Devlet" in kurulmasından sonra "şeyhülislâmlık" makamının nüfûzu kırılmış ve fetvâ muhtelif kurumlara dağıtılmıştı. Sonunda şeyhülislâmlık yalnızca dinî konularda meşgul olan bir kurum haline gelmişti.¹⁹⁹

1924'te kurulan Diyanet İşleri Reisliği, 1971'te Diyanet İşleri Başkanlığı adını almıştır. Artık fetvâ verme görevi İl Müftülükleri bünyesinde oluşturulan Fetvâ Heyeti tarafından yerine getirilecekti.²⁰⁰

İslâm Dünyasında da Müslümanların dinî sorunlarına cevap verme ve çözüm sunma için Diyanet İşleri Başkanlıkları veya İftâ makamları kurulmuştur. Nitekim Mısır'da "Dâru'l-İftâi'l-Mısriyye", Suudi Arabistan'da "el-Lecnetü'd-Dâime li'l-İftâ (Daimî Fetvâ Komisyonu)", Katar Devleti'nde "el-İttihâdu'l-Âlemî li Ulemâi'l-Müslimîn (Uluslararası Müslüman Âlimler Birliği)", Hindistan'da "Hindistan Âlimler

---

¹⁹⁸ Şamil Dağcı, "Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarına Fetvâ Konseptinde Bir Yaklaşım", **Diyanet İlmî Dergi**, 38/4, Ekim, 2002, s. 6-7.

¹⁹⁹ Mehmet İpşirli, "Şeyhülislâm", **DİA**, XXXIX, s. 91-96.

²⁰⁰ Bkz. İsmail Güler, *Diyanet İşleri Başkanlığı'na Sorulan Fetvâlara Göre Türkiye'de Dinî Hayat (1998-2001 Fetvâlarına Göre)*, Bursa, Bursa Uludağ Üniversitesi, Thesis, 2004 ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), V, 80, ek. 56 y., 9-13.

Derneği” ve “Nedvetu’l-Ulemâ”, Tunus’ta “Dâru’l-İftâi’t-Tûnisiyye”, Cezayir’de “el-Meclisu’l-İlmî li’l-İftâ”, Irak’ta “Dâru’l- İftâi’l- Irâkıyye”, Ürdün’de “Dâru’l- İftâ” vb. fetvâ kurumları kurulmuştur.

2.2.5. Fetvâ ve Siyasî Otorite

Fetvâ ile şer’î hüküm arasında sürekli bir bağıllık vardır, çünkü fetvâ, hukukî bir hükmün ifadesidir. Ancak aradaki fark, fetvânın müftîye yöneltilen bir soru ve ona cevap vermesidir. Şer’î hüküm ise Kur’ân-ı Kerîm, Resûlullah’ın (s.a.v) sünnetleri ve âlimlerin ictihâdlarında olan bir müslümanın tüm hayatını kapsayan Allah’ın hükümleridir. Bu yüzden Ömer b. el-Hattab şöyle derdi: *“Ben sadece görevlilerimi size gönderdim, tâ ki size Rabbinizin kitabını ve Peygamberinizin sünnetini öğretsinler ve aranızda ganimetinizi taksim etsinler.”*²⁰¹

Şer’î hüküm, sadece Allah’ın kitabı veya Rasûlullâh’ın sünnetindeki metin anlamına gelmez, eğer varsa tabii ki şer’î hüküm ayetten veya hadisten çıkarılır, ama eğer halkın menfaatleriyle ilgili konu bunlarda bulunmazsa genel hukukî usûllere göre hüküm çıkarılır.

Siyasete gelince, eskiden hükümdârla ve onunla ilgili olan işler ve cemaat üzerindeki yetkisini kullanmasıyla sınırlıydı. Önce müslüman ve gayrimüslim ülkelerde gerçek buydu. Bugün siyasete gelince, artık daha geniş bir anlam kazandı. Sadece yöneticilerle değil, daha ziyade bireyleri, kurumları, sendikaları ve partileriyle bir bütün olarak toplumla ilişkilidir. Bu nedenle âlimler bunu toplum için iyi ve faydalı olanı arayan olarak bilirler, ancak bugünlerde onu şeriat kararlarına göre toplumun işlerini yönetmek olarak tanıtabiliriz.

Şer’î siyaset ve bugünkü siyaset arasında büyük bir fark vardır, çünkü siyaset, belirli bir referansa sahip olmadan insanların işlerini soyut bir nedene veya çevreleyen şartlara göre yönetmeye çalıştığında, halkın görüşlerine bağlı bir sivil politikadır. Şer’î siyasetin kaynağı ise şer’î hükümlerdir, dolayısıyla Müslüman kişinin şeriatın

---

²⁰¹ Bkz. Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusselam İbn Teymiyye, **es-Siyâsetü’ş-şer’iyye fî islâhi’r-râ’i ve’r-Ra’iyye**, thk. Ali b. Muhammed el-İmrân, Mekke, Dâru Âlemi’l-Ferâid, t.y, s. 31.

nazarında bir amel veya pozisyonunun hükmünün ne olduğunu sormadan bir siyasî pozisyon veya politik bir eylem yoktur.²⁰²

Şer'î siyaset, devlet yönetimi işleri de dâhil olmak üzere çeşitli alanlarda uygulanabilir:

İdarî işler: Nitekim bu alandaki şer'î siyaset, hükümdârların karârlarının ve devletin kanunlarının uyumlu olmasını, şeriata uygun olmasını ve İslâmî bilgi modelinin eyaletteki yönetim felsefesinin hükümdâr olmasını ve bu kanunların ve hükümlerin uygulanmasının İslâm'daki uygulama ilkelerine bağlı olmasını nezaketle ve yumuşaklıkla sağlamaya çalışmaktadır. Güvenliğin terörize edilmesi veya devletin çıkarlarına zarar verilmesi, ona ihanet edilmesi ve düşmanlarıyla işbirliği yapılması gibi durumlarda sert bir şekilde uygulamaktadır.

Malî işler: Bu konudaki şer'î siyaset, devlet harcamalarını şariat kurallarına göre kontrol etmeye, kaynakların zekât, vergi ve vergi hükümlerine göre toplanmasına ve bunu hükümlülere haksızlık olmaksızın şariat dengesi ile kontrol etmeye ya da devletin ve toplumun haklarının menfaatlerini sağlayan fonlardan tahsil edilmesine yönelik çalışmaktadır.

İbn Teymiyye konuyla ilgili olarak şunları dile getirmiştir:

Bu bölüm vâililer ve toplumla ilgilidir, bu yüzden her biri diğerine hakkını vermelidir. Bu nedente yetkililer ve vekiller, haklara sahip olan insanların hakkını vermelidir. Ayrıca insanlar da üzerine vacip olan hakları eda etmelidirler. İnsanların para yöneticilerinden hakları olmayan bir malî talep etme hakkı yoktur... Ayrıca sultana ödenmesi gereken haklara aldırmağa talep edemezler.²⁰³

Adlî İşler: Bazı suçların cezaları gibi, hükmü nasla sâbit olmayan kamusal konular, idari işler ve yargı kurumlarının takdirine bırakılmıştır. Onların ne kadar etki

---

²⁰² Bkz. Feysal Mevlevi, "el-Fetvâ ve's-Siyâsah", <https://www.aljazeera.net>, erişim tarihi 24 Ağustos 2006.

²⁰³ İbn Teymiyye, **es-Siyâsetü's-Şer'iyye**, s.42-43.

sahibi olduğunu kadı tayin eder. Ayrıca devletin idârî işler ve genel politikalarında da aynı hükmü vardır.²⁰⁴

Müftûnin ictihâdlarının sınırları ve meşrû siyasetle ilişkilerine bakarsak, tüm siyâsî meselelerde olduğu gibi, eğer bir ictihâdî görüş varsa ve kesin nasla sabit olmuş bir hüküm yoksa o zaman insanların tek bir görüş üzerinde hemfikir olmaması doğaldır. Dolayısıyla müftüler ve âlimler şer’î delillere bakarak ümmetin maslahatına uygun hüküm çıkarırlar.

2.2.6. Zamanın, Mekânın, Örflerin ve İhtiyaçların Değişmesiyle Fetvâ

İslâm insanlar için Allah Teâlâ tarafından gelen son dindir. Ümmetin dünya ve ahiret selameti bu dinle yaşamaktadır. Dolayısıyla insanlar herhâlde, her yerde ve her durumda Allah’ın buyurduğu ve Rasûlullâh’ın (s.a.v) talimâtına göre yaşamak zorundadırlar. Öyleyse İslâm’ın talimâtı da insanların fitratı ve durumlarına uygun olmalıdır ve her zamana uyumlu olması gerekir, çünkü İlâhî hikmetin gereği de budur. Bilindiği gibi insanların durumu ve zamanın şartları aynı değildir ve hükümler de ona göre değişebilir, ama İslâm’ın hükmü kıyamete kadar değişmez, Kur’ân’dan sonra hiçbir kitap ve Hz. Muhammed’den (s.a.v) sonra hiçbir peygamber gelmeyecektir. Dinin ana esaslarında değişiklik yapmak mümkün değildir. *el-Binâye*’de zikredildiği gibi gördüğümüz değişiklikler “*asır ve zamanın ihtilâfidir, hüccet ve delilin ihtilâfi değildir.*”²⁰⁵ Bu sebepten her zaman verilecek fetvâlar İslâm’ın ana esaslarına uygun olmalıdır.

Reddül’-Muhtâr’da hükümlerin zamanın değişikliğiyle değişebileceğinden söz edilmektedir.²⁰⁶ Ayrıca *Mecelle*’nin 39. maddesi “*Ezmânın tegayyürü ile ahkâmın*

---

²⁰⁴ “el-İftâ ve’s-Siyâsetü-Şer’iyyeh”, <http://dar-alifta.org/ar/>, erişim tarihi 24 Aralık 2012; İbn Teymiyye, **es-Siyâsetü’ş-Şer’iyye**, s. 16-104.

²⁰⁵ Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Hüseyin el-Hanefî Bedruddin el-Aynî, **el-Binâye şerhu’l-Hidâye**, Beyrût, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1420, VI, 319.

²⁰⁶ Bkz. Muhammed Emîn b.Ömer b. Abdülezziz b. Âbidin ed- Dimaşkî el-Hanefî İbn Âbidîn, **Raddu’l-Muhtâr ale’d- Dürri’l- Muhtâr**, Beyrût, Dâru’l-Fikr, 1412, III, 176.

teğayyürü inkâr olunamaz” şeklindedir.²⁰⁷ Diğer fikhî kitaplarda da bu kaideyi görmek mümkündür.²⁰⁸ Ama bu söz bazılarının düşündüğü gibi, zamanın değişikliğiyle şer’î hükümlerin tamamının değişmesi mânasına gelmez, ancak ‘bazı hükümler zamanın değişmesiyle değişir’ mânasındadır.

Değişim Şekilleri: Bu değişimin birden fazla şekilde gerçekleştiği söylenebilir:

1. Belli bir illete bağlı olan hüküm, zamanın değişikliği sebebiyle illet ortadan kalkınca hüküm de değişir, çünkü hükmün var olması ve yok olması itibarıyla illet bağlıdır. İlet mevcutsa hüküm de vardır, illet yok olunca hüküm de yok olur.²⁰⁹ Hükmün illeti dâimî kalır hiçbir zaman ayrılmazsa böyle bir durumda zamanın değişmesiyle hüküm değişmez. Nitekim zinâ, hırsızlık, şarap içme ve can tehlikesi gibi zorunlu bir durum olmaksızın domuz etinin yenmesinin haram olması gibi. Hükmün illeti değişimi kabul ederse, o zaman hüküm de onunla birlikte değişir.

İlletin çeşitlerinden bazıları şunlardır:

a. Kur’ân-ı Kerîm’de açıkça zikredilen illet. Allah’ın “*Sizden her kim hasta ya da yolcu olursa orucunu başka gün tutsun*”²¹⁰ buyurduğu gibi. Orucun kazâ edilmesi hüküm, onun illeti ise hastalık veya yolculuktur. Hikmetini, “*Allah sizin için kolaylık ister zorluk istemez*”²¹¹ şeklinde bizzat Allah beyân etmiştir. Burada illet ve hikmet Allâh’ın kelâmında zikredilmiştir. Kur’ân’da açıkça belirtilen illet, en güçlü şekilde sabit olan illettir ve onun üzerinden sabit olan hüküm kat’î ve yakînî bir hükümdür.

---

²⁰⁷ Hâce Emin Efendîzâde Ali Hayder, **Dürerü’l-hukkâm şerh Mecelleti’l-ahkâm**, İstanbul, Matba’-i Tevsî-i Tıbbât, 1330, I, 101; Yusuf Sancak - Emre Kıyak, “Günümüz Türkçesiyle Mecelle’nin On Altıncı Kitabı Kitâbü’l Kazâ (Günümüz Düzenlemeleriyle Karşılaştırmalı Bir İnceleme)”, *Selçuk Üniversitesi Hukûk Fakültesi Dergisi* 22/2, erişim tarihi 19 Aralık 2014, s. 46.

²⁰⁸ Ahmed b. Muhammed ez-Zerkâ, **Şerhu’l-kavâidi’l-fikhiyye**, Dimâşk, Dâru’l-Kalem, 1428, s. 227.

²⁰⁹ Bkz. Ahmed b. Bâkir b. Sâlih el-Bâkirî, **el-Fıkhü’l-islâmî, el-Makâlât**, “Eseru kâideti teğayyürü’l-fetvâ bi-teğayyürü’l-izmân ve’l-ahvâl”, Merkezu’t-temeyyüzi’l-bahsî fi’l-fikhi’l-kazâyâ el-mu’âsirah, 1431/2010, s. 700.

²¹⁰ Bakara, 2/184.

²¹¹ Bakara, 2/185.

b. Hadis-i şerifte açıkça zikredilen illet. Rasûlullâh (s.a.v) kedinin necaset olmamasının illetini “*Kedi necis değildir, o sizi çokça dolaşan birisidir*”²¹² şeklindeki ifadeleriyle beyân etmiştir. Hadiste açıkça belirtilen illet ikinci derecededir, onun üzerinden sabit olan hüküm zannî bir hükümdür.

c. Fakihlerin açıkça beyân ettiği illet. Nitekim Hanefî fakihler faizin haram olmasının illetini, miktar ve cins olarak, Şâfiî fakihler ise yiyecek ve fiyat olarak belirtmişlerdir.

d. Fakihlerin açıkça beyân etmediği fakat sözlerinde işaret ettikleri illet. Nitekim tilâvet secdesinin insanın okuması dışında, ses kaydı gibi başka bir şeyden duymasından vacip olmamasının illeti, insanın tilâveti olmamasıdır.²¹³

2. Örf ve âdet üzerine binâ olan hüküm, örf değişince değişir. İbn Âbidîn şöyle demiştir: “*Şer’î hüküm koymada örf itibar edilir. Bundan dolayı bazen hüküm ona dayanarak yürürlüğe konur.*”²¹⁴

Fakihler, birçok meselede örf ve âdeti dikkate almışlardır. Nitekim *Mecelle* ve diğer fıkıh kitaplarında usûl olarak şöyle bir kaide zikredilmiştir: “*Âdet muhakkemdir, yani hüküm-ü şer’îyi isbât için örf ve âdet hakem kılınır*”.²¹⁵ Bu kaide aslında şu hadisten alınmıştır: Hz. İbn Mes’ûd (r.a) şöyle buyurdu: “*Müslümanların güzel gördüğü Allah katında da güzeldir ve Müslümanların çirkin gördüğü Allah katında da çirkindir.*”²¹⁶ Hakem olan örf ve âdet, ancak hakkında nas bulunmayan hükümler için delil olur.

Âlimler, değişiklik kabul etmeyen hükümleri dört kısma ayırmışlardır:

---

²¹² Ebî Dâvûd, **Sünen**, Tahâret 1 (76); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, **Müsned**, ed. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî, thk. Şuayb el-Arnâvut, Âdil Murşid vd., 1. bsk., Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1421/2001, XXXVII, 316, (22636).

²¹³ Bkz. Osmânî, **Usûlü’l-iftâ**, s. 248-250.

²¹⁴ İbn Âbidîn, **Hanefilerde Mezhep Usûlü**, 248-249.

²¹⁵ Ali Haydar, **Şerhu’l-Mecelle**, 1/92-93; Zerkâ, **Şerhu’l-kavâidi’l-fikhiyye**, 219; İbn Âbidîn, **Hanefilerde Mezhep Usûlü**, 246-247; Bâkirî, **el-Fıkhu’l-islâmî**, s. 700.

²¹⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VI, 84, (3600); Hâkim, **Müstedrek**, III, 83, (4465); Taberânî, **el-Mu’cemü’l-kebir**, IX, 112, (8583).

- a. Kur'ân ve Sünnet'te sabit olan esasî ve şer'î bir nas ile onları tesis etmek için gelmiş olan emir ve nehyi beyân eden hükümler. Bu hükümlerin sadece tatbik eden vesâilleri değişir.
- b. İslâm erkânı ve dinin kesin ve değişmeyen hükümleri.
- c. Re'y ve ictihâdda yeri olmayan teabbüdî hükümler.
- d. Değişmeyi kabul etmeyen sâbit olan akâid.²¹⁷

Usûlü'l-İftâ' da genelde te'âmül ile değişen hükümler şöyle kısımlandırılmıştır:

a. Bir zamana bağlı olarak insanların te'âmülünün esasî üzerinde bazı cüziyâtla ilgili sabit olan nass. Örf ve te'âmül değiştiği hâlde o cüziyâtla ilgili olan hükümler de değişir. Nitekim buğday, arpa, hurma ve tuz Rasûlullâh'ın (s.a.v) zamanında mekîlâtan idiler ve keyl ile satılırlardı. Sonra insanların te'âmülü değişti ve mevzûnâttan oldular ve alış satış vezinle oldu. Bundan dolayı “ *Nâsın (İnsanların) isti'mâli bir hüccettir ki onunla amel vacip olur*”²¹⁸ şekilde bir kaide koyulmuş veya “*Âdeten mümteni' (imkânsız) olan şey hakikaten mümteni' gibidir*”²¹⁹ denilmiştir.

b. Nassın hükmü bir illete bağlı olur ve o illet örf veya te'âmül ile bazı cüziyâtta yok olunca, hüküm de o cüziyât da yok olur. Nitekim Rasûlullâh (s.a.v) alışverişte şart koymayı menetmiştir, ama Hanefîler tacirlerin arasında ma'ruf olan şartları istisnâ ettiler ve kaide olarak şöyle dediler: “*Beyne't-tüccâr ma'rûf olan şey beynlerinde meşrut gibidir*”.²²⁰

c. Nass mahsus bir cüz'î şeyde vârid olursa fakihler ona benzer şeylerde de, delâletu'n-nas veya kıyasla aynı hükmü verirler. Bu nasla sabit olan şeyde olmasa da, fakihler o benzer şeylerde örfe itibâr ederler. Çünkü “*Mevrûd-i nassta ictihâda mesağ yoktur.*”²²¹ İbn Âbidin'den misal olarak nakledilmiştir ki Belh ve Nesef âlimleri kendi örf ve âdetlerine göre, taşınan gıdanın ücreti o gıdadan ve dokumanın ücreti dokuyan

---

²¹⁷ Bkz. Bâkirî, *el-Fıkhu'l-islâmî*, s. 701-702.

²¹⁸ Ali Haydar, *Şerhu'l-Mecelle*, I, 97.

²¹⁹ Ali Haydar, *Şerhu'l-Mecelle*, I, 100.

²²⁰ Ali Haydar, *Şerhu'l-Mecelle*, I, 110.

²²¹ Ali Haydar, *Şerhu'l-Mecelle*, I, 65.

kişi için dokuduğu şeyden vermeye izin verdiler. Hâlbuki un öğretmenin ücretinin undan verilmesinin nasla menedildiğinden dolayı izin vermiyorlardı.

d. Akit mevcut olup onun câiz olması veya olmamasıyla ilgili hiçbir nas yoksa, bazı haramlara benzese de o akitlerde te'âmül cârîdir ve âlimler cevâz tarafını tercih ederek örfle câiz olduğuna karar verirler. Nitekim “Şirketü'l-A'mâl” ve “Şirketü'l-Vücûh” öyle iki akittir ki onların icâzet veya memnu' olmasıyla ilgili hiçbir nas yoktur. Şâfiî âlimler bunların şirketin şartları olmadığından dolayı izin vermemişse de Hanefî âlimler te'âmülden dolayı izin vermişlerdir.

e. Hüküm, şariatın zâhir-i hâle itibâr ettiğinin üzerinde binâ olursa zâhir-i hâl ise zamanın değişmesiyle değişir. Nitekim Ebû Hanîfe nezdinde, had ve kıyas dışında diğer şeylerde kadı şahitlerin zâhirî adâletiyle iktifâ eder, onların hakkında karşı taraf ithamda bulunmadıkça tezkiyeye ihtiyacı yoktur, ama Sâhibeyn nezdinde ise gizli ve açıkta onların hakkında soruşturması gerekir. Bundan dolayı âlimlerin bu ihtilafı ‘asır ve zamanın ihtilâfıdır’ demişlerdir. Bu sebeple günümüzde fetvâda Sâhibeyn’in kavli tercih edilmektedir.

f. Hüküm, umûmen insanların durumu üzerinde mebni olursa insanların durumunun değişmesiyle değişir. Nitekim önce ikrâh sadece sultana aitti, ama sonra zaman ve insanlar değişince sultan dışında kişilere de ikrâh hakkı verilmiştir. Bu da Sâhibeyn’in kavline göre fetvâdır. Çünkü bu zamanlarda fesâd çok olmuştur, bundan dolayı müteahhirin âlimler Ebû Hanîfe’in kavlini değil Sâhibeyn’in kavlini tercih etmişlerdir.

Mekânın değişmesiyle fetvânın değişmesini de örf ve âdete bağlayabiliriz. Çünkü mekânın değişmesi örfün değişmesidir.

3. Aşırı ihtiyâç veya “umûm-i belvâ” sebebiyle hüküm değişir. Bu değişiklik ihtiyâca göre olur. Şiddetli ihtiyâç veyahut zaruret ancak ölüm veya ölüme yakın olursa dikkate alınır. Zarûret kalıcı olursa ve büyük bir ihtimalle giderilmesi mümkün olmazsa dikkate alınır. Diğer şartları da diğer haramlara vesile olmaması veya başka kişinin canına zarar vermemesidir. Yapılmadığı takdirde toplum zarar göreceksa bu da

zarûrettir. Buna “umûmî belvâ” denir. Buna binaen fakihler şöyle bir kâide zikretmişlerdir: “Zarûretler haramları mübâh kılar.”²²²

Nitekim Rasûlullâh (s.a.v) Hz. Âişe’ye (r.a) Kâbe’yi Hz. İbrâhim’in temeline göre yapmamasının sebebini şöyle beyân etmiştir: “Eğer senin kavmin inançsızlıktan henüz kurtulmamış olmasaydı, ben Kâbe’yi yıkar, Hz. İbrahim’in temelleri üzerine yeniden apardım”.²²³

4. Sedd-i zerâi’ (fesâda götüren yolları kapatmak) için hüküm değişir. Mesela bir şey kendi aslına göre câizdir, ama başka bir haram veya insanlar için sıkıntıya sebep olan şeyden dolayı menedilmiştir. Nitekim ehl-i kitaptan olan kadınlarla nikâh yapmak mübahtır, ama Hz. Ömer (r.a) kendi zamanında onu menetmişti. Çünkü bu mefâside yol açabilirdi. Veya onların boğazladığı etleri zarûret olmadığı halde yememek gibi. Günümüzde bazı âlimlerin nikâhta resmî işlemleri şart koyması bu tür fetvâlardandır. Bunun sebebi de insanların fesad ve harama eğilimli olmalarıdır. Zira kayıt gibi bu resmî işlemler vâsıtasıyla eşlerin ve doğacak çocukların hakları korunmaktadır.²²⁴

2.2.7. Fetvâda Cür’et

İslâm, insanları küfür ve cehlin karanlığından iman ve ilmin aydınlığına çıkarmak ve Hakk’ın yolunu göstermek ve ümmetin arasında adalet ve emniyeti yaymak için geldi. Bu asil ve ince din, Allah’ın kitabı olan Kur’ân-ı Kerîm’den ve Rasûlullâh’ın (s.a.v) mübarek sünnetinden alınır. Bu işi ancak uzman olan ilim ve fıkıh ehli yapabilir.²²⁵ Kur’ân’da “Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorunuz”²²⁶ ve “Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme”²²⁷ ayetleri dinî ilimler dâhil olmak üzere her alanda bilgi ve liyakatin önemini vurgulamaktadır. Ayrıca ilgili ayetlerde “Allah

---

²²² Ali Haydar, *Şerhu'l-Mecelle*, I, 76.

²²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Ca’fî el-Buhârî, *el-Câmi’u’l-müsnedü’s-şâhîhu’l-muhtasar min umûri Resûlillâh şallallahü ‘aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih (Sahîhu’l-Buhârî)*, thk. Muhammed b. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, 1.bsk., y.y.y., Dâru Tavki’n-Nacât, 1422H, Hac 25(1506).

²²⁴ Bkz. Osmânî, *Usûlü’l-iftâ*, s. 239-283; Bâkirî, *el-Fıkhu’l-islâmî*, s. 705-824; Muhammed Yüsrî, *el-Fetva*, s. 557-597.

²²⁵ Bkz. Abdulvehhâb el-Tavîl, “et-Tecerru’ ale’l-fetvâ bi-dûni’l-ilm cürmün yustahakku’l-ikab”, <https://www.aliqtisadalislami.net/> (blog), erişim tarihi 14 Aralık 2015.

²²⁶ Nahl, 16/43.

²²⁷ İsrâ, 17/36.

hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır”²²⁸ buyurulmuştur. Dolayısıyla Süleyman Ramazanoğlu’nun söylediği gibi dinî meselelerde usûl şöyle olmalıdır: “*Bilen konuşur, bilmeyen araştırır ondan sonra konuşur*”.²²⁹

İlmin yayılması için çokça vâsıtalar vardır ve en önemlisi fetvâya başvurmaktır. Çünkü buna çokça ihtiyaç olur ve özellikle bu günlerde ilme fazla yönelmemekten dolayı fetvâya fazla güvenilmektedir. Genelde dindâr insanlar buldukları fetvâlarla iktifâ ederler ve âlimlerin meclislerine çok az ihtimam ederler.²³⁰

Bu hususta Ümit Özdemir şu kayda değer ifadeler yer vermiştir: “*İslâm tarihi boyunca da müslümanların dini hayatının düzenlenmesi ve oluşmasında fetvâ önemli bir rol oynamış, Kur’ân ve sünnetin iyi anlaşılmasını ve insanlara aktarılmasını sağlayacak, bunlardan hüküm çıkararak, bütün Müslümanlara yol gösterecek âlimlerin yetişmesi de 'farz-ı kifaye' kabul edilmiştir.*”²³¹

Fakih insanlara Allah’ın rızasını kazanacak şekilde ibâdet etmeyi anlatır ve onlara doğru yolu gösterir. Kur’ân-ı Kerîm’de Allah Teâla: “*Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak, 'bu helaldir, şu da haramdır' demeyin, çünkü Allah'a karşı yalan söylemiş olursunuz. Şüphesiz Allah'a karşı yalan uyduranlar kesinlikle iflah olmazlar.*”²³² buyurarak kişinin yeterli bilgiye sahip olmadan dinî konularda hüküm vermesinin ağır bir vebal ve büyük günah olduğunu bildirmiştir. Özellikle dinî hükümlerde yeteri derecede birikime sahip olmayan kimselerin ilim ve din adına söz söyleyip fetvâ vermesinin dinî ilimler açısından bir değeri olamayacağı gibi aynı zamanda İslâmiyete iftira, dinî hükümler alanında sorumsuzca bir davranış ve Müslümanların kutsal değerlerine karşı bir saygısızlık anlamı da taşımaktadır. Bundan

---

²²⁸ A’râf, 7/334.

²²⁹ Süleyman Ramazanoğlu, “Bilen Konuşur Bilmeyen Susar”, **Reyhan Dergisi**, sy. 60, s. 23.

²³⁰ Bkz. “el-Cür’etu ale’l- Fütyâ”, <https://ar.islamway.net/> erişim tarihi 2015.

²³¹ Ümit Özdemir, “Bilgisizce Fetva Vermenin Tehlikesi!”, **Beyaz Gazete.com**, “el-Cür’etu ale’l- Fütyâ”, <https://ar.islamway.net/> erişim tarihi 01 Ocak 2021.

²³² Nahl, 16/116.

dolayı selef-i sâlih fetvâ vermekten korkuyorlardı ve olabildiğince bundan uzak durmaya çalışıyorlardı.²³³

İmam Ebû Hanîfe, “Eğer ilmin zayi olması korkusu olmasaydı, hiçbir vakit fetvâ vermeyecektim” diye bu işin ne kadar ehemmiyetli olduğunu beyân etmiştir. İmam Malik’in şu sözü ne kadar anlamlıdır: “Kişi bir meseleye cevap vermeden önce kendini Cennet ve Cehennem üzerinde bilsin ve nasıl kurtulacağını düşünsün, ondan sonra cevap versin.”²³⁴

İmam Şafîî şöyle demiştir: “Ben fetvâ kabiliyeti hususunda kimseyi Süfyân b. Uyeyne seviyesinde görmedim, ama onu da fetvâ verme hususunda herkesten fazla sakınır gördüm.”²³⁵

İbn Kayyim el-Cevziyye şöyle demiştir: “Fetvâda cür’et, ilmin az olduğundan veya çok ve geniş olduğundan olur. Kişinin ilmi az olunca sorulan her konuda bilgisizce fetvâ verir... .”²³⁶

Fetvâ verip ümmeti bilgilendirme ve aydınlatma ne kadar şerefli bir görev ise; bilgisizce fetva verme de o kadar büyük bir sorumluluk ve vebaldir.

Bilgisizce fetvâ vermenin tehlikesine ve zararına işaret eden hadislerde ilim erbabı ve halk uyarılmış, her konuda olduğu gibi hatta daha fazla hassasiyet ve titizlik istenmiştir. Bu hadislerin değerlendirmelerinde konunun önemi özellikle vurgulanacaktır.

---

²³³ Hâlid Sa’d en-Neccâr, “Hutûretü'l-cür'e ale'l-fetvâ”, <http://www.saaaid.net/>, t.y.

²³⁴ Nevevî, **el-Mecmû'**, I, 73.

²³⁵ Bkz. Nevevî, **el-Mecmû'**, I, 73.

²³⁶ İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-muvakkîn**, II, 64.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİLGİSİZCE FETVÂ VERİLMESİ İLE İLGİLİ HADİSLER

Bilgisizce fetvâ verme hakkında hadis kaynaklarında birçok rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyetlerin tespit ve tahlil edilmesi, Hz. Peygamber ve sahâbenin bilgisizce fetvâyâ karşı tutumlarını yansıtmaları açısından önem arz etmektedir. Bu bölümde konuyla ilgili hadisler tespit ve tahrîc edildikten sonra sened zincirinde yer alan râviler tedkik edilecek, ilgili rivâyetlerin sıhhatine yönelik nihâî hüküm verilecek, ardından hadislerle ilgili açıklamalar ve değerlendirmeler zikredilecektir.

3.1. BİRİNCİ HADİS (Bilgisizce Fetvâ vermenin sonuçları)

3.1.1. Metni

قَالَ الْإِمَامُ الْبُخَارِيُّ فِي صَحِيحِهِ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِزَاعًا يَنْتَزِعُهُ مِنَ الْعِبَادِ، وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ عَالِمًا اتَّخَذَ النَّاسُ رُءُوسًا جُهَالًا، فَسُئِلُوا فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ، فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا».

3.1.2. Tercüme ve Tahrîci

Abdullâh b. Amr (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullâh'tan (s.a.v) işittim, şöyle buyuruyordu: “Allah, ilmi kullarından çekip çıkarmak suretiyle değil, âlimlerin canını almak suretiyle çekip alacaktır. Nihâyet hiçbir âlim bırakmayınca, halk birtakım câhil kimseleri kendilerine başkanlar edinirler. Bunlara birtakım suâller

sorulur, onlar da bilgisizce fetvâ verirler de hem kendileri sapıklığa düşerler hem halkı saptırırlar.”²³⁷

3.1.3. Ricâli

Hadisin senedi İsmâil b. Ebî Uveys→ Mâlik→ Hişâm b. Urve→ Urve→ Abdullâh b. Amr b. el-Âs şeklindedir:

Ebû Abdullâh İsmâil b. Ebî Uveys Abdullâh b. Abdullâh b. Uveys b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Medenî (ö. 226/841) hakkında Ahmed b. Hanbel “*Onda beis yoktur*”, Ebû Hâtim “*Böylesine sadık denilebilir, mugaffel idi*” demiş, Nesâî de “*Zayıf*” hükmünü vermiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel’in İsmâil b. Ebî Uveys hakkında “*Onda bir beis yoktur*” dediği Ebû Tâlib’den nakledilmektedir. Osman b. Saîd ed-Dârimî de

---

²³⁷ Buhârî, **Sahih**, İlim, 3 (100); Müslim b. el-Haccâc Ebü'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, **Sahih**, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, 5 c, Beyrût, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, t.y., Libâs ve'z-Zîneh 5 (13-14 (2673)); Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî el-Basrî, **el-Müsned**, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, 4 c., 1.bsk., Dâru Hecer, Mısır, 1419/1999, IV,48 (2406); Ebû Bekr Abdürezzâk b. Hemmâm b. Nâfî' el-Himyerî el-Yemânî es-San'ânî, **el-Musannef**, thk. Habiburrahmân el-A'zamî, 11 c., 2.bsk., el-Meclisü'l-İlmî, Hindistan, 1403/1982, XI, 254 (20471); XI, 256 (20477); XI, 257 (20481); Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zübeyr İsa b. Ubeydillâh el-Kureşî el-Humeydî el-Mekkî, **el-Müsned**, thk. Hasan Selîm Esed ed-Dârânî, 2 c., 1.bsk., Dâru's-Sekâ, Dimaşk, 1996, I,494 (592); Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm b. Osmân el-Absî, **el-Musannef**, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kible, y.y.y., t.y., XXI,263 (38745); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III,1370 (6622); III,1428 (6905-6906); III,1454 (7015); Dârimî, **Müsned**, I, 308 (245); İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, **es-Sünen**, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, 2 c., Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, y.y.y., t.y., Sünehh, 8 (52); Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Mûsâ et-Tirmizî, **es-Sünen**, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 6 c., Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût, 1998, İlim, 5 (2652); Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik b. Hallâd b. Ubeydillâh el-Bezzâr, **el-Müsned**, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh ve Sabrî Abdülhâlik eş-Şâfî, 18c., 1.bsk., Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 1988-2009, VI, 399-401 (2421-2423); Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali eş-Horasânî en-Nesâî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, thk. Hasan Abdülmünim Şiblî, 1.bsk., Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1421/2001, İlim, 28 (5876-5877); Ebû Ce'fer Ahmed b. Selâme b. Abdulmelik b. Seleme el-Ezdzî el-Hicrî el-Mısırî et-Tahâvî, **Şerhu müşkili'l-âsâr**, thk. Şuayb el-Arnâvut, 16 c., 1.bsk., Müessesetü'r-Risâle, y.y.y., 1415/1995, I, 283-287 (309-315); Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Mu'âz b. Ma'bed et-Temîmî, Ebû Hâtim el-Büstî, **Sahîhu İbn Hibbân bi tartûbi İbn Balabân (el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân)**, 18 c., 2. bsk., thk. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1408/1998, X, 432 (4571); XV, 144 (6719); XV, 118 (6723); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebir**, XIII, 390-401 (14210-14233) ve XIII, 528 (14412); a.mlf., **el-Mu'cemu'l-evsat**, thk. Târik b. İvadullâh b. Muhammed ve Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî, 10 c., Dâru'l-Haremeyn, Kâhire, t.y., I,21 (55); I,397 (988); III,7 (2301); III,301 (3222); Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ el-Husrevcerdî el-Horasânî, Ebû Bekr el-Beyhekî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, 3.bsk., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003, X, 198 (20352). Hadis metni, Buhârî'nin **Sahih**'inde zikrettiği 100 no.lu hadis metnidir.

Yahyâ b. Maîn'den aynen böyle nakletmiştir.²³⁸ Nesâî hariç diğer hadis imâmları ondan rivâyette bulunmuşlardır.²³⁹ Halilî'nin "*İrşâd*"da naklettiğine göre; Ebû Hâtim onun hakkında "*Kendi hâlinde sebt idi*" demiş, ve *Kemâl*'de "*Sikalardandı*" denilmiştir.²⁴⁰ İbn Hacer ise "*Sadûktur, (bazı) hadislerde hıfz cihetinden hata yaptı*" demiştir.²⁴¹

Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir b. Amr b. el-Hâris el-Asbahî el-Yemenî el-Medenî (ö. 179/795), imâm, fakih, Dâru'l-Hicre imâmı, sağlam râvileirn başı, hadisi tesbit eden alimlerinin büyüğü,²⁴² sika, sebt, vera' sahaibi, âlim ve hüccet bir râvîdir.²⁴³

Ebü'l-Münzir (Ebû Abdillâh) Hişâm b. Urve b. ez-Zübeyr b. Avvâm el-Kureşî (ö. 146/763), sika, hadiste imâm,²⁴⁴ mutkın, vere', fâdil, hâfiz bir râvîdir.²⁴⁵ İbn Ömer, Sehl b. Sa'd, Câbir ve Enes'i (r.a) görmüş ve Abdullâh b. Ömer (r.a) onun için dua etmiştir.²⁴⁶ İbn Hacer onun hakkında "*Sika ve fakihtir. Bazen tedlis yapmıştır*" demiştir.²⁴⁷

---

²³⁸ Bkz. Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf, Ebû'l-Haccâc, Cemâluddîn İbnü'z-Zekî Ebî Muhammed el-Kudâî el-Kelbî el-Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl**, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 35 c., 1.bsk., Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1400/1980, III,124.

²³⁹ Bkz. Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, III,127.

²⁴⁰ Bkz. İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü't-Tehzîb**, 12 c., 1.bsk., Matbaatu Dâiretü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, Hindistan, 1326/1908, I,158.

²⁴¹ Bkz. İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, **Takrîbü't-Tehzîb**, thk. Ebû'l-Eşbâl Sağîr Ahmed Şâğıf el-Bâkistânî, Dâru'l-Âsime, y.y.y., t.y., s.141.

²⁴² Bkz. İbn Hacer, **Takrîb**, s. 913.

²⁴³ Bkz. İbn Hacer, **Tehzîb**, IV, 6.

²⁴⁴ Bkz. Ebû Muhammed İbn Ebî Hâtim, Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir el-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, 1.bsk., Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût. 1271/1952, IX, 63.

²⁴⁵ Bkz. Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Ma'bed et-Temîmî, Ebû Hâtim el-Bustî, **es-Sikât**, ed. Muhammed Abdülmüidhân, 9 c., 1.bsk., Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, Hindistan, 1393/1973, V, 502.

²⁴⁶ Bkz. İbn Hacer, **Takrîb**, s. 141.

²⁴⁷ Bkz. İbn Hacer, **Takrîb**, s. 1022.

Ebû Abdillâh Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm b. Huveylid el-Kureşî el-Esedî (ö. 94/713), âlim, sebt, güvenilir bir râvîdir.²⁴⁸ İbn Hacer onun hakkında “*Sika, meşhur fakih*” ifadeleriyle tevsif etmiştir.²⁴⁹

Ebû Muhammed Abdullâh b. Amr b. el-Âs el-Kureşî (ö. 65/684-85), Hz. Peygamber’den duyduğu hadisleri onun huzurunda yazmasına izin verilen sahâbîdir. Hz. Peygamber’den (s.a.v) bin mesel ezberlemiştir.²⁵⁰ Babasından önce İslâm’ı kabul etmiştir. İbâdetinde çok mücahede ettiği ve büyük bir ilim sahibi olduğunu kaydedilmektedir.²⁵¹

3.1.4. Derecesi

Bu hadis Buhârî ve Müslim’in “*Sahih*”lerinde zikredilen müttefakun aleyh hadistir. İbn Hacer’in ifadesiyle, “*Sahih hadislerin en sahihi*”²⁵² derecesindedir.

Ayrıca İbn Hacer hadisle ilgili şöyle demiştir: “*Bu hadis Hişâm b. Urve’nin rivâyetiyle meşhur olmuştur. Hişâm’dan Irâkeyn (İki Irak: Küfe ve Basra), Şâm, Horâsân, Mısır ve diğer bölgelerin râvîlerden olmak üzere yetmiş kişiden fazla rivâyet ulaştırmıştır*”.²⁵³ Ayrıca bu hadisin Ebû Hüreyre,²⁵⁴ Abdullâh b. Ömer²⁵⁵ ve Hz. Âişe’den²⁵⁶ nakledilen şâhitleri vardır.

---

²⁴⁸ Bkz. Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kâymâz ez-Zehebî, **el-Kâşif fi ma’rifeti men lehü rivâye fi’l-kütübi’s-sitte**, thk. Muhammed Avvâme Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb, 1. bsk., Dâru’l-Kible, Cidde, 1413/1992, II, 18.

²⁴⁹ Bkz. İbn Hacer, **Takrib**, s. 674.

²⁵⁰ Bkz. Zehebî, **Kâşif**, I,580 .

²⁵¹ Bkz. İbn Hacer, **Tehzîb**, II,393.

²⁵² İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, **Nüzhetu’n-nazar fi tavzihi Nuhbeti’l-fiker**, thk. Nüreddin Itr, Matbaatu’s-Sabâh, 3. bsk., Dımaşk, 1421, s. 53.

²⁵³ İbn Hacer, **Fethü’l-bârî**, I, 257 (100); İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, **en-Nüket alâ Sahihi’l-Buhârî**, thk. Ebu’l-Velid Hişâm b. Alî es-Sâidînî ve Ebû Temîm Nâdir Mustafa Mahmud, 2 c., 1. bsk., el-Mektebetu’l-İslâmiyye, Kahire, 1426/2005, II, 195 (100).

²⁵⁴ Taberânî, **el-Mu’cemu’l-evsat**, VI,277 (6403); VIII,314 (8737).

²⁵⁵ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutayr el-Lahmî eş-Şâmî, Ebû’l-Kâsım et- Taberânî, **el-Mu’cemu’l-sagîr**, thk. Muhammed Şakûr Mahmud el-Hâc Emrîr, 2 c., 1. bsk., el-Mektebu’l-İslâmî, Betrut, 1405/1985, I, 279 (459).

²⁵⁶ Bezzâr, **Müsned**, VIII,141 (81/104); Tahâvî, **Şerhu müşkili’l-âsâr**, I, 284 (311).

3.1.5. Şerh ve Değerlendirme

Buhârî'nin bu rivâyetinde zikredilen “rü'ûs” kelimesi “re's” kelimesinin çoğulu olup “başlar” anlamındadır. Müslim'in rivâyetlerinde ise iki vecihle zikredilmiştir: Birisi tıpkı Buhârî'nin rivâyetindeki gibidir. Diğerisi ise “ruesâ” şeklindedir. “Ruesâ” kelimesi de “reîs” kelimesinin çoğulu olup “başkanlar” anlamındadır. İkisi de anlam olarak doğrudur. İkincisi zâhirdir, ama birincisi “ruesâ” kelimesinden mecazdır, çünkü baş, yani bedenin en önemli organlarından²⁵⁷

Alî Kârî “*Mirkât*”ta “rü'ûs” ifadesini “halife, kadı, müftî, imâm ve şeyh” kelimeleriyle şerh etmiştir. Sonra Nevevî'den nakille şöyle demiştir: “*İkisi (rü'ûs ve ruesâ) de doğrudur, ama birincisi (rü'ûs) daha meşhurdur.*”²⁵⁸

Beyhakî, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Taberânî'de geçen bazı rivâyetler ile, Hümejdî'nin *Müsned*'indeki ve diğer kaynaklardaki rivâyetlerde “لَمْ يَبْقَ عَالِمًا” yerinde “لَمْ يَتْرُكْ عَالِمًا” lafzıyla gelmiştir, ama Abdurrezzâk, İbn Hibbân, Taberânî'nin bazı rivâyetlerinde “لَمْ يَبْقَ عَالِمًا” lafzıyla gelmiştir.

Bu hadis ile ilgili âlimler muhtelif tevcihler beyan etmişlerdir. Bedruddin el-Aynî şöyle söylemiştir: “*Allah Teâlâ ilmi insanların gönüllerinden kaldırıp göklere yükseltecek veya onların gönüllerinden yok edecek değildir. Allah Teâlâ âlimler ve bu ilmi yükleyen kişilerin canlarını almakla ilmi kaldırmış olur.*”²⁵⁹

İbn Battâl da şöyle demiştir: “*Hadis, Allah Teâlâ kullarını ilim ve fazilet ile şereflendirdikten sonra bu ilmi onlardan geri alır, anlamında değildir. Bunun manası, insanların ilmi öğrenmeyi bırakmalarından dolayı ilme devam eden kimsenin kalmayacak olmasıdır.*”²⁶⁰

Bu sebepten Rasûlullâh (s.a.v) insanları uyarmıştır. Rasûlullâh'ın (s.a.v) bu konuşması Veda Haccı'nda idi. Nitekim İmam Ahmed b. Hanbel ve Taberânî'nin Ebû

²⁵⁷ Bkz. Ahmed b. İsmâil b. Osmân b. Muhammed el-Kûranî, eş-Şâfiî el-Hanefî, **el-Kevseru'l-cârî ilâ riyâzi ehâdîsi'l-Buhârî**, ed. Ahmed Azv İnâye, Beyrût, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1429, I, 215.

²⁵⁸ Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî el-Mekkî, **Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâti'l-mesâbih**, Beyrût, Dâru'l-Fikr, 1422, I, 209.

²⁵⁹ Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Hüseyin el-Hanefî Bedruddin el-Aynî, **Umdetü'l-kârî şerhu Sahihi'l-Buhârî**, Beyrût, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y, II, 131.

²⁶⁰ İbn Battâl, Ebü'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdumelik b. Battâl, **Şerhu Sahihi'l-Buhârî**, Mektebetü'r-Ruşd, Riyad, 1423, I, 177.

Ümame'den rivâyet ettiklerine göre; Rasûlullâh (s.a.v) Veda Haccı'nda şöyle buyurdular: “İlmi kabzolunmadan veya kaldırılmadan önce alın”. Bir bedevî: “İlim nasıl kaldırılır?” diye sordu. Rasûlullâh (s.a.v) şöyle cevap verdi: “İyi bilin ki, ilim ehlinin gitmesi, ilmin gitmesidir.” Bunu üç defa buyurdular.²⁶¹

Dâvûdî (ö. 402/1011) şöyle demiştir: “Bu hadisin anlamı genel, ama muradı özeldir. Zira Rasûlullâh (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ‘Kıyamet kopuncaya kadar mutlaka benim ümmetimden bir taife hakikat üzerinde olacaktır.’”²⁶²

İbnü'l-Müneyyir (ö.683/1284) şöyle demiştir: “Allah'ın kudretiyle gönüllerden ilmi yok etmesi mümkündür, ancak bu hadis bunun olmayacağına delalet eder.”²⁶³

Bu hadisten çıkarılabilecek hükümlerden bazıları şunlardır:

1. İlimsiz fetvâ vermeye cür'et edilmemelidir..
2. Yetkililer, câhilleri dinî makamlarda görevlendirmekten sakınmalıdırlar.
3. Âlimin ölümü büyük bir kayıptır, çünkü ilim, âlimlerin ölümüyle yok olur.²⁶⁴
4. Müçtehidin bulunmayacağı bir zaman olabileceğine delil teşkil edebilir.
5. Toplumun câhil liderler seçmekten sakındırmaktadır.
6. İlim öğrenmeyi teşvik etmektedir.²⁶⁵

Câhil bir kişi, akıllı, temiz ve takvâlı olsa da onu insanlar için başkan seçmek câiz değildir. Ancak fâsık bir âlim ve takvâlı câhil arasında kalırsa, o zaman takvâlı ve temiz olan câhil, fâsık âlimden evlâdır. Çünkü onun takvâsı onu ilimsiz fetvâ vermekten sakındırır. Dolayısıyla o kendinden fetvâ vermeden önce araştırıp sorar, sonra fetvâ verir.²⁶⁶

---

²⁶¹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXVI, 621 (22290); Teberânî, **el-Mu'cemu'l-kebir**, VIII, 215 (7867).

²⁶² Aynî, **Umdetül'l-kârî**, II, 132.

²⁶³ İbn Hacer, **Fethu'l-bârî**, I, 257.

²⁶⁴ Hamza Muhammed Kâsım, **Menârü'l-kârî şerhu Muhtasari Sahihî'l-Buhârî**, Dimâşk: Mektebetü Dari'l-Beyân, 1410, I, 198.

²⁶⁵ Bkz. Aynî, **Umdetü'l-kârî**, II, 132.

²⁶⁶ Bkz. Muhammed el-Hadır b. Seyyid Abdillâh b. Ahmed eş-Şinkîti, **Keşşerü'l-me'âli'd-derârî fi keşfi habâyâ Sahihî'l-Buhârî**, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1415, III, 391.

3.2. İKİNCİ HADİS (İlmin ehline sorulmaması ile ilgili hadis)

3.2.1. Metni

قَالَ الْإِمَامُ أَبُو دَاوُدَ فِي سُنَنِهِ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَنْطَاكِيُّ، ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ خُرَيْقٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: خَرَجْنَا فِي سَفَرٍ فَأَصَابَ رَجُلًا مِنَّا حَجْرٌ، فَشَجَّهُ فِي رَأْسِهِ، ثُمَّ احْتَلَمَ، فَسَأَلَ أَصْحَابَهُ، فَقَالَ: هَلْ تَجِدُونَ لِي رُخْصَةً فِي التَّيِّمِ؟ قَالُوا: مَا نَجِدُ لَكَ رُخْصَةً وَأَنْتَ تَقْدِرُ عَلَى الْمَاءِ، فَاغْتَسَلَ فَمَاتَ، فَلَمَّا قَدِمْنَا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُخْبِرَ بِذَلِكَ، فَقَالَ: «قَتَلُوهُ قَتَلَهُمُ اللَّهُ، أَلَا سَأَلُوا إِذْ لَمْ يَعْلَمُوا، فَإِنَّمَا شَفَاءُ الْعِيِّ السُّؤَالُ، إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيهِ أَنْ يَتَيَّمَمَ وَيَعْرِصِرَ أَوْ يَعْرِصِبَ» شَكََّ مُوسَى «عَلَى جُرْحِهِ خِرْقَةً، ثُمَّ يَمْسَحُ عَلَيْهَا وَيَغْسِلُ سَائِرَ جَسَدِهِ».

3.2.2. Tercüme ve Tahrîci

Câbir b. Abdillâh (r.a) anlatıyor: “Yolculuğa çıkmıştık. Bizden bir adamın başına taş isabet etti ve onun başını yardı. Daha sonra o adam ihtilâm oldu ve arkadaşlarına ‘Teyemmüm yapabilmem için bana ruhsat var mıdır?’ diye sordu. Onlar: Su bulduğun takdirde senin için teyemmüm yapma ruhsatı yoktur, dediler. Adam (bu cevap üzerine o hâliyle) gusletti ve (başındaki yaraya suyun isabet etmesi nedeniyle) öldü. Nebiyy-i Ekrem’in (s.a.v) yanına döndüğümüzde bu olay kendisine anlatılınca Rasûlullâh (s.a.v): *‘Onu öldürdüler, Allah da onları öldürsün. Bilmediği hâlde niye sormadılar ki? Zira câhilliğin şifası sormaktır. Onun teyemmüm yapması yeterdi, başını bir bez parçasıyla bağlar, onun üzerini mesheder ve vücudunun geri kalan kısmını yıkardı’,* dediler”.²⁶⁷

3.2.3. Ricâli

Hadisin senedi Mûsâ b. Abdurrahmân el-Antâkî→ Muhammed b. Seleme→ Zübeyr b. Hurayk→ Atâ→ Câbir şeklindedir:

Ebû Sa'îd el-Kallâ' Mûsâ b. Abdurrahmân b. Ziyâd el-Halebî el-Antâkî, İbn Hibbân onu *es-Sikât'ta* zikrederek “*Yüğribu*” (garib hadis rivâyet eder) demiştir.²⁶⁸ Nesâî onun hakkında “*Onda beis yoktur*”,²⁶⁹ Ebû Hâtim er-Râzî “*Sadûk*”,²⁷⁰ Zehebî “*Sika*” tâbirini kullanmıştır.²⁷¹ İbn Hacer ise “*Sadûk yüğribu*” (sadûktur, garib hadis rivâyet eder) hükmünü vermiştir.²⁷²

Ebû Abdillâh Muhammed b. Seleme b. Abdillâh el-Bâhilî el-Harrânî (ö.191/807), İbn Ebî Hatim'e göre *sadûk ve sika* bir râvîdir.²⁷³ İbn Hibbân onu *es-Sikât'ta* zikretmiştir.²⁷⁴ Zehebî “*Sika ve âlimdir, fazilet, rivâyet ve fetvâ sahibidir*” demiş,²⁷⁵ İbn Hacer ise “*Sika*” hükmünü vermiştir.²⁷⁶

---

²⁶⁷ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Aş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr es-Sicistânî, **es-Sünen**, 4 c., Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrût, t.y., Tahâret, 123 (336-337); Abdürrezzâk es-San'ânî, **el-Musannef**, I,223 (866-867); İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, II,34 (1083); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II,733 (3114); İbn Hibbân, **Sahih**, IV,140 (1314); Dârimî, **Müsned**, I,581 (779); İbn Mâce, **es-Sünen**, 93 (572); Ebû Muhammed Abdullâh b. Ali b. el-Cârûd en-Nisâ, **el-Müntekâ mine's-süneni'l-Müsnede**, thk. Abdullâh Ömer el-Bârûdî, 1.bsk., Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrût, 1408/1988, s.42 (128); Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme b. Muğîre b. Sâlih b. Bekr es-Sülemî en-Nisâbûrî, **Muhtasaru'l-Muhtasar mine'l-Müsnedi's-Sahih**, thk. Mâhir el-Fahl, Dâru'l-Meymân, Riyâd, 1430/2009, I,375 (273); Teberânî, **el-Mu'cemu'l-kebîr**, XI,194 (11472); Dârekutnî, **es-Sünen**, I,349-353 (729-736); Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Hamdûyeh b. Nuaym b. el-Hakem en-Nisâbûrî, **el-Müstedrek ala's-Sahihayn**, Mustafâ Abdülkâdir Atâ, 4 c., 1.bsk., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1411/1990, I,270 (585); I,285-286 (630-631); Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübâ**, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, 3.bsk., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003, I, 226-228 (1090-1092, 1094); Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. Musennâ b. Yahyâ b. İsâ b. Hilâl et-Temîmî el-Mavsîlî, **el-Müsned**, thk. Hüseyin Selîm Esed, 13 c., 1.bsk., Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Dimaşk, 1404/1984, IV,309 (2420); Ziyâeddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdülvâhid el-Makdisî, **el-Ehâdisü'l-muhtârah**, 13 c., 3.bsk., Dâru Hazır, Beyrût, 1420/2000, XI,213-214 (205-206). Hadis metni, Ebû Dâvûd'un **Sünen**'inde zikrettiği 336 no.lu hadis metnidir.

²⁶⁸ Bkz. İbn Hibbân, **Sikât**, IX,162.

²⁶⁹ İbn Hacer, **Tehzîb**, IV,180.

²⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, VIII, 150.

²⁷¹ Zehebî, **Kâşif**, II, 305.

²⁷² İbn Hacer, **Takrib**, s. 982.

²⁷³ İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, VII, 276;

²⁷⁴ İbn Hibbân, **Sikât**, IX,40, 51.

²⁷⁵ Zehebî, **Kâşif**, II, 175.

²⁷⁶ İbn Hacer, **Takrib**, s. 849.

Zübeyr b. Hurayk el-Cezerî el-Kuşeyrî hakkında Ebû Dâvûd ve Dârekutnî “*Kuvvetli değildir*”²⁷⁷ derken, İbn Hibbân onu *es-Sikât*’ta zikretmiştir.²⁷⁸ Zehebî *el-Kâşif*’te “*Vüssika*” (tevsik edilmiştir),²⁷⁹ İbn Hacer ise “*Leyyinu’l-hadis*” (hadisde gevşektir)²⁸⁰ demiştir.

Ebû Muhammed Atâ b. Ebî Rebâh Eslem el-Kureşî el-Mekkî el-Fihri (ö. 114/732), tâbînin büyüklerinden, fıkıh, ilim, takvâ ve fazilet sahibi;²⁸¹ sebt, rızâ, hüccet, imâm ve büyük şanlı ve sika bir râvîdir.²⁸²

Ebû Abdillâh Câbir b. Abdillâh b. Amr b. Harâm b. Sa’lebe b. Kâ’b el-Hazrecî el-Ensârî (ö. 78/697), babasıyla beraber Akabe Bey’ati’nde bulunan sahâbî oğlu sahâbîdir.²⁸³ En çok hadis rivâyet eden yedi sahâbeden biridir.²⁸⁴ Bedir Gazvesi’ne katılıp katılmadığı konusunda ihtilâf vardır. Resûl-i Ekrem’le (s.a.v) birlikte on dokuz gazveye katılmıştır. Hudeybiye’de Bey’atü’r-Rıdvân’da bulunmuş ve Hz. Peygamber’in orada bulunan 1400 kişiye hitaben, “*Bugün sizler yeryüzünün en hayırlı insanlarıdır*” dediğini rivâyet etmiştir.²⁸⁵

3.2.4. Derecesi

İbn Hacer *et-Telhîsu’l-Habîr*’de hadislerle ilgili olarak; İbnü’s-Seken’in bu hadisin *sahih* olduğunu belirttiğini nakletmiştir.²⁸⁶

İbnü’l-Mülakkın (ö. 804/1402) *el-Bedrü’l-Münir*’de şöyle demiştir:

Bu, bütün ricâli sika olan bir isnâddır. Antâki ‘sika’dır, Muhammed b. Seleme el-Harrânî’nin hadisi ile İmâm Müslim ihticâc etmiştir. Zübeyr b. Hurayk’ı İbn Hibbân es-

²⁷⁷ İbn Hacer, **Tehzîb**, I, 624;

²⁷⁸ İbn Hibbân, **Sikât**, IV, 262.

²⁷⁹ Zehebî, **Kâşif**, I, 401.

²⁸⁰ İbn Hacer, **Takrib**, s. 335.

²⁸¹ İbn Hibbân, **Sikât**, V, 198.

²⁸² İbn Hacer, **Tehzîb**, III, 101; **Takrib**, s. 677.

²⁸³ İbn Hibbân, **Sikât**, III, 51.

²⁸⁴ İbn Hacer, Ebü’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî, **el-İsâbe fî temyîzi’s-Sahâbe**, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Muhammed Mu’avviz, 8 c., Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 1415/1995, II, 120.

²⁸⁵ Bkz. Mehmet Yaşar Kandemir, “*Câbir b. Abdullah*”, **DİA**, İstanbul, 1992, IV, 530.

²⁸⁶ İbn Hacer, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, **et-Telhîsu’l-habîr fî tahrîci ehâdisi’r-Râfi’iyyi’l-Kebîr**, 1. bsk, Müessesetü Kurtuba, 1416/1995, Mısır, I, 260 (201).

*Sikât'ında zikretmiştir, Atâ ile ilgili soru bile sorulamaz. İbnu's-Seken bu hadisi es-Sünenü'l-Sihâhi'l-Me'sûre'sinde tahriç etmiştir. İbnü'l-Cevzî bu hadisle delil getirmiştir.*²⁸⁷

İbn Ebî Dâvûd, “Zübeyr b. Hurayk *teferrüd etmiştir*” demiştir.²⁸⁸ Dârekutnî de aynı manayı zikrederek şöyle demiştir: “Zübeyr b. Hurayk'ten başka kimse hadisi (bu şekilde) Atâ'dan, o da Câbir'den rivâyet etmemiştir. Zübeyr b. Hurayk (ise) kuvvetli değildir”.²⁸⁹

Beyhakî “Bu hadis, isnâdında ihtilâf olmasına rağmen bu bâbda en sahih hadistir” demiştir.²⁹⁰

Hadisimiz senedindeki Musa b. Abdurrahman ve Zübeyr b. Hurayk sebebiyle “Hasen” derecesindedir. Ancak Zeyd b. Ebî Üneyse el-Cezerî'den nakledilen şâhidi²⁹¹ sebebiyle “Sahih li-gayrihi” derecesine yükselmiştir.

3.2.5. Şerh ve Değerlendirme

Bazı rivâyetlerde (ضَيَعُوهُ ضَيَعَهُمُ اللَّهُ! قَاتِلُوهُ قَاتِلَهُمُ اللَّهُ) lafzıyla gelmiştir,²⁹² “Onlar onu zayi ettiler, Allah onları zayi etsin; Onu onlar öldürdüler, Allah da onları öldürsün”. İbn Hibbân'ın rivâyetinde (قَاتِلَهُمُ اللَّهُ - ثَلَاثًا), yani Rasûlullâh (s.a.v) üç defa “Onu onlar öldürdüler, Allah da onları öldürsün” buyurdular.²⁹³ Ebû Ya'lâ'nın rivâyetinde (أَفَلَمْ؟) (يَكُنْ شِفَاءَ الْعِيِّ السُّؤَالِ؟) “Câhilliğin şifası sormak değil midir?” soru şekliyle gelmiştir.²⁹⁴

Hadiste en dikkat çeken ifade, Rasûlullâh (s.a.v) şu ifadesidir: “Onu onlar öldürdüler, Allah da onları öldürsün”. Rasûlullâh (s.a.v) onlara beddua etmiştir. Arkadaşlarının vermiş oldukları hatalı fetvâ ile onun ölümüne sebep oldukları için bu ağır ifadeyi kullanmıştır. Bilgisizce verilen fetvâ, mücahidin ölümüne sebep olmuştur.

²⁸⁷ İbnü'l-Mülakkın, Sirâcuddin Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfiî el-Mısri, **el-Bedrü'l-münîr fi tahrîci'l-ehâdis ve'l-âsâri'l-vâkı'a fi's-Şerhi'l-Kebîr**, 1.bsk, Dâru'l-Hicre, Riyâd, 1425/2004, II, 615.

²⁸⁸ İbn Hacer, **et-Telhîsu'l-habîr**, I, 260 (201).

²⁸⁹ Dârekutnî, **es-Sünen**, I,349 (729); Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hak el-Azimâbâdî, **Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd**, I, 132 (334).

²⁹⁰ Cemâluddin Ebû Muhammed Abdullâh b. Yusûf b. Muhammed ez-Zeyla'î, **Nasbu'r-râye li-ehâdisi'l-Hidâye**, 1.bsk, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrût, 1418/1997, I, 187.

²⁹¹ Abdürrezzâk, **Musannef**, I, 225 (873).

²⁹² İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, II,34 (1083).

²⁹³ İbn Hibbân, **Sahih**, IV,140 (1314).

²⁹⁴ Ebû Ya'lâ, **el-Müsned**, IV,309 (2420);

Rasûlullâh'ın (s.a.v) öfkelendiği husus, bilmedikleri konuda konuşmalarıdır. O sebepten “*Bilmedikleri hâlde niye sormadılar ki?*” buyurdular. Zira onların yapması gereken acele fetvâ vermeden sormalarıydı. Çünkü bu suretle hem kendini günâha sokup zarar vermek hem de başkalarına zarar vermek söz konusudur. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Eğer bilmiyorsanız ilim sahibi olanlara sorun.*”²⁹⁵

Hattâbî şöyle demiştir: “*Bu hadisten anlaşıldığına göre; Rasûlullâh (s.a.v) bilgisizce fetvâ verdikleri için onları ayıpladı, onlara beddua edip o adamın ölmesine sebep olduğundan dolayı onu onlar öldürdüler, şeklinde ağır bir ifade kullandı.*”²⁹⁶

Rasûlullâh (s.a.v) câhilliği hastalığa benzetmiş ve “*Câhilliğin şifası sormaktır*” buyurarak bu hastalığın ilacını beyan etmişler.

Bu hadisten çıkarılabilecek bazı hükümler şunlardır:

1. Önemli işlerde yöneticiye sormak gerekir.
2. Bilgisizce fetvâ vermek azarlanan bir ameldir.
3. İlim talep etmek cehaletin şifâsıdır.
4. Müftû yanlış fetvâ verse de onun üzerine kısas veya diyet vacip olmaz.
5. Apaçık yanlış yapan kişi bağışlanmayı hak etmemektedir.
6. Su kullanmakta bir zarar varsa teyemmüm yapılabilir.
7. Sargı üzerine meshedilebilir.²⁹⁷

Hadisin sonunda Rasûlullâh (s.a.v) onlara meseleyi şu sözlerle açıklamıştır: “*Onun teyemmüm yapması yeterdi. Başını bir bez parçasıyla bağlar, onun üzerini mesheder ve vücudunun geri kalan kısmını yıkardı*”. Bundan dolayı yarası olan, başı yarılan kimseye vücudunun geri kalan kısmını suyla yıkaması tevsiye edilir. Yaranın üzerine de mesh etmesi yeterlidir. Ancak sargının ya da alçının bulunmasıyla teyemmüm yapmak meşru olmaz. Çünkü bir azayı iki kez temizlemeyi gerekli görmek dinin kurallarına muhaliftir. Bu İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Mâlik'in mezhebine

---

²⁹⁵ Nahl, 16/43.

²⁹⁶ Azimâbâdî, **Avnu'l-ma'bûd**, Tehâret, I,1 32 (334).

²⁹⁷ Mahmud Muhammed Hattab es-Sübkî, **el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd şerhu Süneni Ebî Davud**, 1.bsk, Kâhire, 1351-1353/1932-1934, III, 191.

göredir. Ama hadisin zâhiri İmâm Şâfiî ve İmâm Ahmed'in mezhebi için delil niteliğindedir. Nitekim onlara göre; Yaralı kimse vücudunun sağlıklı olan yerini yıkar ve kalan kısımlar için teyemmüm eder. Yani hem alabildiği kadar abdest alır hem de teyemmüm eder.²⁹⁸

3.3. ÜÇÜNCÜ HADİS (Fetvâda Cür'et ile İlgili Hadis)

3.3.1. Metni

قَالَ الدَّارِمِيُّ فِي سُنَّتِهِ: أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَجْرُكُمْ عَلَى الْفُتْيَا أَجْرُكُمْ عَلَى النَّارِ».

3.3.2. Tercüme ve Tahrîci

Ubeydullah b. Ebî Ca'fer'den rivayet edildiğine göre Allah Rasûlü (s.a.v) (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Fetvâ vermeye en cür'etkâr olanınız, Cehenneme (girmeye) en cür'etkâr olanınızdır*”.²⁹⁹

3.3.3. Ricâli

Hadisin senedi İbrâhîm b. Mûsâ→ İbnü'l-Mübârek→ Saîd b. Ebû Eyyûb→ Ubeydullah b. Ebî Ca'fer şeklindedir:

Ebû İshâk İbrâhîm bin Mûsâ b. Yezîd b. Zâzân et-Teymî er-Râzî el-Ferrâ es-Sağîr (ö.220/835) hakkında Zehebî “*Hâfız*”,³⁰⁰ İbn Hacer de “*Sika, hâfız*” demiştir.³⁰¹

²⁹⁸ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî, **el-Muğnî**, Mektebetü'l-Kâhire, 1388/1968, I, 175 (336).

²⁹⁹ Dârimî, **Müsned**, I, 258-259 (159).

³⁰⁰ Zehebî, **Kâşif**, I, 226.

³⁰¹ İbn Hacer, **Takrib**, s. 117.

Ebû Abdirrahman Abdullâh İbnü'l-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 181/797) tebeu't-tâbiînün ileri gelenlerinden, muhaddis, zâhid ve fakihdir. Onun menâkıbları saymakla bitmez.³⁰² Nesâî onunla ilgili şöyle demiştir: “İbnü'l-Mübârek'in zamânında ondan daha yüce, a'lâ ve güzel özellikleri toplayan kimseyi bilmiyorum”.³⁰³ İbn Hacer onun hakkında “Sika, sebt fakih âlim, cevvd, mücâhid bir râvîdir, güzel sıfatlar onda toplanmıştır” şeklindek ifadelereyer vermiştir.³⁰⁴

Ebû Yahyâ Saîd b. Ebû Eyyûb Miklâs el-Huzâî el-Mısırî (ö. 161/778), *sebt*, *sika*³⁰⁵ bir râvîdir. Zehebî ve İbn Hacer de ona “Sika” hükmünü vermiştir.³⁰⁶

Ebû Bekir Ubeydullah b. Ebî Ca'fer Yessâr el-Kuraşî el Mısırî (ö.132/750,134/752 veya 136/754), sika, müteahhir ve mütekaddim âlimlerden rivâyet eden,³⁰⁷ sadûk, kendi zamanın fakihî, âlim, âbid, zâhid bir râvîdir.³⁰⁸ Sahâbeden Abdullâh b. Hâris b. Cez' ez-Zübeydî'yi (ö. 86/705) görmüştür.³⁰⁹ Cerh ve Ta'dil âlimlerinden sadece Ahmed b. Hanbel'den (r.a) onun hakkında “*leyyin*” tabirini kullandığı rivâyet edilir,³¹⁰ ama Abdullâh b. Ahmed babasının; “*lâ be'se bihi*” dediğini de nakletmiştir.³¹¹ Bu sebepten İbn Hacer'in nezdinde “Sika” olduğunda şüphe yoktur.³¹²

3.3.4. Derecesi

Hadisimiz “Mürsel” hadis olarak değerlendirilmiştir, “Mu'dal” diyen âlimler de olmuştur. Ancak mânası sahihtir.

---

³⁰² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 16.

³⁰³ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 415.

³⁰⁴ İbn Hacer, *Takrib*, s. 540.

³⁰⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 342.

³⁰⁶ Zehebî, *Kâşif*, II, 472; İbn Hacer, *Takrib*, s. 374.

³⁰⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 310.

³⁰⁸ Bkz. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIX, 18-20.

³⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 6.

³¹⁰ İbn Hacer, *Takrib*, s. 636.

³¹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 310.

³¹² İbn Hacer, *Takrib*, I,636.

Bu hadis Rasûlullâh'tan (s.a.v) sadece tek senedle gelmiştir. Bu isnâd Ubeydullah b. Ebî Ca'fer'e kadar sahihtir.³¹³ *el-Kutûfu'd-dâniye* hâşiyesinde bu hadisle ilgili “*Râvîleri sikadır, tabiîn gençlerinden olan Ubeydullâh'ın mürselidir*” denilmiştir.³¹⁴ Celâlüddin Süyûtî (ö.864/1505) de *el-Câmi'u's-sağîr*'de “*Mürsel*” demiştir.³¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071) *el-Kifâye*'de şöyle demiştir: “Tâbiu't-tâbiîn Rasûlullâh'tan (s.a.v) rivâyet ettiği hadise ‘Mu'dal’ denilir ve o mertebe olarak ‘Mürsel’den düşüktür.”³¹⁶ Ama hadisin manası sahihtir”.³¹⁷ Ama bu tesbit sahih değildir, çünkü Ubeydullah b. Ebî Ca'fer'in vefâtında ihtilâf vardır, 132, 134, 135 ve 136 hicri yıllarda vefat ettiği söylenmiştir. Ayrıca onun hocalarının arasında sahabî de vardır.³¹⁸ Bu sebepten tâbiî olarak kabul edilmesi daha isabetlidir.

3.3.5. Şerh ve Değerlendirme

Münâvî (ö.1031/1622) hadisin birinci kısmı olan “Fetvâ vermeye en cür'etkâr olanınız” ifadesini “sizden, tesbit ve tedebbür etmeden şer'î hükmü sorana hızlı cevap veren kişidir”³¹⁹ şeklinde; ikinci kısmı olan “Cehennem'e (girmeye) en cür'etkâr olanınız” ifadesini de “Cehennem'e ilk giren kişidir” şeklinde şerh etmiştir.³²⁰

Bu sebepten dolayı âlimler fetvâ vermekten sakınıyorlardı. Çünkü fetvâ dinî ve ilmî bir emanettir. İctihâd ehli, tercih ehli ve taklid ehli fetvâ alıp naklederken dikkatli olmalıdır. Heva ve hevesleri, dünyevî menfaatleri değil, huzur-i İlahî'de bu fetvânın

---

³¹³ <https://islamqa.info/ar/answers/126014/> erişim tarihi 04.05.2021

³¹⁴ Merzûk b. Heyyâs ez-Zehrânî, *el-Kutûfu'd-dâniye fîma'n-ferede bihi'd-Dârimî ani's-semâniyye*, 1428/1998, s. 51.

³¹⁵ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-Câmi'u's-sağîr min hadîsi'l-beşîri'n-Nezîr*, 6.bsk, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1433/2012, I, 18 (183).

³¹⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sevrekî ve İbrahim Hamdî el-Medenî, el-Mektebetü'l-İlmiyyeh, Medine, t.y., s. 21.

³¹⁷ Bkz. <https://islamqa.info/ar/answers/126014/>, erişim tarihi 19.04.2021.

³¹⁸ Bkz. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vd., 25 c., 3.bsk, Müessesetu'r-Risâle, 1405/1985, VI, 8-10.

³¹⁹ Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*, 1.bsk, el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır, 1356, I, 158.,

³²⁰ Bkz. Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, I, 158.

hesabını nasıl vereceğini düşünmeli, fetvâ soranı değil kendini nasıl kurtaracağına bakmalıdır.³²¹

İmâm Şâfiî şöyle demiştir: “Ben fetvâ kabiliyeti hususunda kimseyi Süfyân b. Uyeyne seviyesinde görmedim, ama onu da fetvâ verme hususunda herkesten fazla sakınır gördüm.”³²² Süfyan b. Uyeyne'den şöyle rivâyet edilir: “Fetvâyı en fazla bilen kişi fetvâda en fazla susan kişidir, fetvâda en câhil olan ise fetvâda en fazla konuşan kişidir”.³²³

İbn Kayyim el-Cevziyye “Cami’u fazli’l-ilm” adlı kitabında şöyle bir rivâyet zikretmiştir:

*Cafer b. Hüseyin şöyle buyurdu: Ben Ebû Hanîfe’yi rüyamda gördüm ve ona şöyle dedim: Ey Ebû Hanîfe! Allah Teâlâ sana nasıl muamele etti? “Bana mağfiret etti” dedi. Yine dedim ki “İlimden dolayı mı?” Dedi ki: “Fetvâ kendi ehline ne kadar zararlıymış!” Sonra “o zaman neyle seni bağışladı?” diye sordum. “İnsanlar benim hakkımda, Allah’ın benden görmediği amelleri ‘yapıyor’ diye konuşmuşlar, ondan” diye cevap verdi.*³²⁴

Halil İbrahim Kutlay fetvâ âdabı konusunda şu kayda değer ifadelere yer vermiştir: “Fetvâ, dinî bir meseledir. Boşanma, nafaka, miras, vakıf, faiz ve benzeri ciddî konularda fetvâ istenebilir. Dolayısıyla yolda yürürken, ayakta dururken alelâde şekilde veya telefon ile fetvâ vermek doğru değildir”.³²⁵

3.4. DÖRDÜNCÜ HADİS (Câhil susmalı ama âlim susmamalıdır)

---

³²¹ Bkz. Ahmet Efe, “Fetvâ Emaneti”, **Reyhan Dergisi**, İstanbul, sy. 60, 2019, s.19.

³²² Bkz. Nevevî, **el-Mecmû’**, I, 73.

³²³ Bkz. Osmânî, **Usûlü’l-iftâ**, s. 15.

³²⁴ Bkz. İbn Kayyim, **İ’lâmü’l-muvakkı’in**, II, 66-67.

³²⁵ Kutlay, “Rabbinin Yoluna Hikmetle Davet Et”, **Reyhan Dergisi**, sy.60, s. 36.

3.4.1. Metni

قَالَ الطَّبْرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الْأَوْسَطِ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي حَيْثَمَةَ قَالَ: نَا سَعِيدُ بْنُ عُثْمَانَ الْكُرَيْبِيُّ، ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ، نَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حُمَيْدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ جَابِرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَنْبَغِي لِلْعَالِمِ أَنْ يَسْكُتَ عَلَى عِلْمِهِ، وَلَا يَنْبَغِي لِلْجَاهِلِ أَنْ يَسْكُتَ عَلَى جَهْلِهِ، قَالَ اللَّهُ جَلَّ ذِكْرُهُ: { فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ }».

3.4.2. Tercüme ve Tahrîci

Câbir'den (r.a) rivâyet edildiğine göre; Rasûlullâh (s.a.v) buyurdular: *“Bir bilgin, bilgisine rağmen sessiz kalmamalı ve bir câhil de cehaletini dikkate alarak sessiz kalmamalıdır. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur: ‘Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun’*”.³²⁶

3.4.3. Ricâli

Hadisin senedi Muhammed b. Ahmed b. Ebî Hayseme→ Saîd b. Osman el-Küreyzî→ Muhammed b. Abdullâh el-Ensârî→ Muhammed b. Ebî Humeyd→ Muhammed b. el-Münkedir→ Câbir şeklindedir:

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb b. Şeddâd en-Nesâî (ö. 297/910), hâfız, fehm ve ârif bir râvîdir.³²⁷ Onun hakkında İbn Kâmil şöyle demiştir: *“Dört kişi vardır ki ben onların hayatta kalmalarını severim:*

³²⁶ Taberânî, **el-Mu’cemü’l-evsat**, V, 298 (5365).

³²⁷ Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd**, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, 16 c., 1.bsk., Beyrût, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1422/2002, II, 137 (122).

Ebû Ca'fer et-Taberî, Muhammed el-Berîrî, Ebû Abdillâh b. Ebî Hayseme ve el-Ma'merî. Bunlardan daha (üstün) hâfız görmedim".³²⁸

Ebû Osman Saîd b. Osman (b. Îsâ) el-Küreyzî el-Basrî (ö. 241/856 veya 250/864) ile ilgili Dârekutnî "*Zayıftır*" demiştir,³²⁹ Zehebî ve İbn Hacer ise münker hadisleri rivâyet ettiğini beyan etmişlerdir.³³⁰

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh b. el-Müsennâ b. Abdullâh b. Enes b. Mâlik el-Ensârî el-Basrî (ö.215/830) hakkında Ebû Dâvûd "*Çok sert değişmiştir*" ifadeye kullanmıştır.³³¹ Nesâî onu hakkında "*Onda beis yoktur*" demiştir.³³² Ebû Hâtim "*Sadûk*", Yahyâ b. Ma'in ile İbn Hacer ise "*Sika*" bir râvîdir dediler.³³³

Ebû İbrâhîm Hammâd Muhammed b. Ebî Humejd İbrâhîm (ö. 151/768 veya 160/777), hakkında Mizzî hadislerinin münker olduğunu, vâhi'l-hadis, zayıf, hadisi hiçbir şey değil ve sika olmadığını nakleder.³³⁴ Zehebî de takriben aynı şeyi söylemiştir.³³⁵ İbn Hacer ise kesin "*Zayıf*" demiştir.³³⁶ Sadece İbn Şâhîn es-*Sikât*'ta; "*Sikadır, bunda şüphe yoktur, hasenü'l-hadistir*" demiştir.³³⁷ Ebû Ahmed İbn Adî "*Onun rivâyet ettiği hadislerden zayıf olduğu âşikârdır, hadisi mutekâribdir, zayıf olduğuna rağmen hadisi yazılır, Tirmizî ve İbn Mâce onun rivâyetlerini naklettiler*" diyerek beyan etmiştir.³³⁸ Heysemî "*Zayıf olduğu konusunda âlimler icmâ' etmiştir*" demiştir.³³⁹

---

³²⁸ Bkz. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dîmaşkî, *Tarihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I, bsk., Beyrût, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003, VI, 1011 (376); Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XI, 494.

³²⁹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, X, 135 (4629); Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 91 (235); Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, 10 c., I, bsk., Beyrût, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1422/2002, IV, 70 (3458).

³³⁰ Bkz. Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, V, 1144 (202); İbn Hacer, *Lisân*, IV, 67 (3458).

³³¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 614.

³³² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 539; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 624.

³³³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 539; İbn Hacer, *Takrib*, s. 865.

³³⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 114;

³³⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 200; *Kâşif*, IV, 101.

³³⁶ İbn Hacer, *Takrib*, s. 839.

³³⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 549.

³³⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 115;

³³⁹ Ebü'l-Hasan Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Husâmuddîn el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, Kâhire, 1414/1994, I, 751.

Ebû Abdillâh (Ebû Bekr) Muhammed b. el-Münkedir b. Abdillâh el-Kureşî et-Teymî (ö. 131/748) ile ilgili Zehebî, tâbiî, hâfız, imâm, geceleri çok namaz kılan âbid, çok ağlayan takvâlî bir kimse olduğunu beyan etmiştir.³⁴⁰ İbn Hacer ise sika, hâfız, çok sahih hadis rivâyet eden bir râvî olduğunu nakletmiştir.³⁴¹ Buhârî Ali b. el-Medenî'den naklederek “*Onun iki yüze yakın hadisi vardır*” demiştir.³⁴² Genelde Hz. Câbir'den (r.a) rivâyet ettiği ifade edilmektedir.³⁴³

Ebû Abdillâh Câbir b. Abdillâh b. Amr b. Harâm b. Se'lebe b. Ke'b el-Hazrecî el-Ensârî (ö. 78/697) Rasûlullâh'tan (s.a.v) çok hadis rivâyet eden sahabîlerdendir. Hz. Peygamber (s.a.v) ile beraber on dokuz gazveye iştirâk etmiştir.³⁴⁴

3.4.4. Derecesi

Hadisin isnadı Muhammed b. Ebî Humejd sebebiyle *zayıftır*. Heysemî “*Bu hadisin senedinde Muhammed b. Ebî Humejd vardır ve onun zayıf olduğu konusunda âlimler icmâ' etmiştir.*” demiştir.³⁴⁵

3.4.5. Şerh ve Değerlendirme

Bu hadis Rasûlullâh'tan (s.a.v) sadece bu senedle rivâyet edilmiştir.³⁴⁶ Bu hadiste iki önemli mesaj vardır. Birincisi ilim sâhibi olanın görevi, ikincisi ise ilim sâhibi olmayan câhilin tavrıdır. İlim sâhibi olan kişi ilme ve dine aykırı olan bir şeyi görünce susmamalı, yanlış olduğunu beyan etmeli ve o yanlış düzeltilmelidir. Ayrıca câhil de susup durmamalı, ilim talep etmelidir. Câhil bilmediği şeyden sükût edip, bir şey sorulduğu zaman kendini bilgili gösterip cevap vermemelidir.³⁴⁷ Yani bilgiyi gizlemek de yoktur, bilmediği durumda söylemek de yoktur. Yoksa ikisi de hem

---

³⁴⁰ Bkz. Zehebî, **Kâşif**, IV, 210.

³⁴¹ İbn Hacer, **Tehzîb**, III, 709.

³⁴² Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XXVI, 503.

³⁴³ İbn Hacer, **Tehzîb**, III, 709.

³⁴⁴ İbn Hacer, **İsâbe**, II, 121.

³⁴⁵ Heysemî, **Mecma'u'z-zevâ'id**, I, 751.

³⁴⁶ Bkz. Taberânî, **el-Mu'cemü'l-evsat**, V, 298 (5365).

³⁴⁷ Necmüddîn el-Gazzî, Muhammed b. Muhammed el-Âmirî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, **Hüsni't-tenebbüh li-mâ verede fi't-teşebbüh (et-Tenbîh fi't-teşbîh, et-Tenebbüh fi't-teşebbüh)**, thk. Nuruddin Tâlib vd., 1.bsk., Dâru'n-Nevâdir, Süriya, 1432/2011, X, 405.

kendine hem de insanlara zarar verir. Zira ilmi gizlemek ve gerek olduğu yerde söylememek büyük günahdır. Rasûlullâh (s.a.v): “*Bildiği hâlde cevap vermeyen âlimin, Kıyamette ağzına ateşten gem vurulur*” buyurmuşlardır.³⁴⁸

3.5. BEŞİNCİ HADİS (Bilgisizce fetvâ verenin günahı)

3.5.1. Metni

قَالَ الْحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدْرَكِ: أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ الْفَاكِهِيِّ، بِمَكَّةَ، ثَنَا أَبُو يَحْيَى
بْنُ أَبِي مَيْسَرَةَ، ثَنَا أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمُقْرِي، ثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ مُسْلِمٍ
بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَفْتَى النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ
كَانَ إِثْمُهُ عَلَى مَنْ أَفْتَاهُ».

3.5.2. Tercüme ve Tahrîci

Ebû Hüreyre'den (r.a) rivâyet edilir ki Rasûlullâh (s.a.v) şöyle buyurdular: “*Kim insanlara bilgisizce fetvâ verirse o fetvânın günahı ancak fetvâ verenin üzerindedir.*”³⁴⁹

3.5.3. Ricâli

Hadisin senedi Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. İshâk el-Fâkihî→
Ebû Yahyâ b. Ebî Meysere→Ebû Abdurrahmân el-Mukrî→Saîd b. Ebî Eyyûb→Bekr
b. Amr→Müslim b. Yesâr→Ebû Hüreyre şeklindedir:

³⁴⁸ İbn Hibbân, **Sahih**, İlim, I, 297 (95); Hâkim, **Müstedrek**, İlim, I, 101 (344); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 1589 (7686).

³⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 1843, (8897); Ebû Dâvûd, **Sünen**, İlim, III, 359 (3657); Tahâvî, **Şerhu müşkili'l-âsâr**, I, 365 (410-411); Hâkim, **Müstedrek**, İlim, I, 103, 126 (350, 435); Beyhakî, **es-Sünenü'l-kebîr**, X, 116 (20412). Hadis metni, Hâkim'in **Müstedrek**'inde zikrettiği 435 no.lu hadis metnidir.

Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. İshâk (b. Abbâs) el-Fâkihî el-Mekkî (ö. 353/964), Ebû Yahyâ b. Ebî Meysere'den son rivâyet eden kişidir. Ondan Hâkim Abdurrahmân b. Ömer b. en-Nuhhâs, Beyhakî'nin şeyhi olan Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan el- Bezzâr, Ebu'l-Kâsım b. Bişrân vd. hadis rivâyet etmişlerdir. Mekke tarihiyle ilgili yazdığı eserleri vardır.³⁵⁰ Özellikle onun eseri olan “*Ahbâru Mekke*” meşhurdur.³⁵¹

Ebû Yahyâ Abdullâh b. Ahmed b. Zekeriyâ b. el-Hâris b. Ebî Meysere [Ebî Meserre] el-Mekkî (ö. 279/892), İbn Ebî Hâtım'in hocalarındandır. Kendisi “*Ben Mekke'de ondan hadis yazmışım*” demiştir.³⁵²

Ebû Abdurrahman Abdullâh b. Yezîd el-Mekkî el-Adevî el-Hâfız el-Mukrî (ö. 213/828), sadûk,³⁵³ sika, hâfız bir râvîdir.³⁵⁴ İbn Hacer hakkında “*Sikadır, fâıldır, yetmiş küsûr sene Kur'ân dersi vermiştir. Kendisi Buhârî'nin büyük hocalarındandır*” demiştir.³⁵⁵

Ebû Yahyâ Saîd b. Ebî Eyyûb Miklâs el-Hazâî el-Mısırî (ö. 161/778) hakkında Ahmed b. Hanbel “*Onda beis yoktur*” demiştir.³⁵⁶ Sadece bir yerde Yahyâ b. Ma'în'in “*Zayıf*” dediğini nakletmişlerdir,³⁵⁷ ama diğer yerlerde aynen Yahyâ b. Ma'în'den “*Sika*” dediği menkuldür.³⁵⁸ Diğer ulemâdan fakîh, sadûk, sika, sebt bir râvî olduğunda ihtilâf yoktur.³⁵⁹

---

³⁵⁰ Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 44.

³⁵¹ Bkz. Zehebî, *Târihu'l-islâm*, VIII, 56.

³⁵² İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 6

³⁵³ Bkz. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 320.

³⁵⁴ Bkz. Zehebî, *Kâşif*, I, 609.

³⁵⁵ İbn Hacer, *Takrib*, s. 558.

³⁵⁶ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 66.

³⁵⁷ Bkz. Moğultay, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Mısırî el-Hikrî el-Hanefî, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Muhammed ve Ebû Muhammed Usâme b. İbrâhîm, 12 c., el-Fârûk el-Hadîse, y.y, 1422/2001; V, 262.

³⁵⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 342; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 7.

³⁵⁹ Bkz. İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 362; Zehebî, *Kâşif*, I, 432; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 7.

Bekr b. Amr el-Meâfirî el-Mısırî (ö. 140/757) ile ilgili Ahmed b. Hanbel “*O şeyhtir*”³⁶⁰ ve “*Yurvâ lehu*”³⁶¹ demiştir. Dârukutnî “*Onu itibâr edilir*”³⁶² derse de İbnü'l-Kattân “*Onun edâleti bilmiyoruz*” demiştir.³⁶³ Zehebî *el-Kâşif*’te “*Âbid önderdir*”³⁶⁴ ve *Lisân*’da “*Sahih*” olarak beyan etmiştir. İbn Hacer ise “*Saduktur âbidir*” şeklinde hüküm vermiştir.³⁶⁵

Ebû Osman Müslim b. Yesâr el-Mısırî Mevlâ Âli Osman (ö. 110/728) hakkında Ahmed b. Hanbel “*Onu tanımıyorum*” demiştir.³⁶⁶ Müslim ondan kendi *Sahih*’inin başında sadece bir hadis rivâyet etmiştir.³⁶⁷ İbn Hibbân tâbiînden olduğunu zikretmiştir.³⁶⁸ Dârekutnî’de bir yerde “*İtibara alınmaz*”³⁶⁹, başka bir yerde de “*İtibar edilir*”³⁷⁰ demiştir. Zehebî sika,³⁷¹ İbn Hacer ise makbul hükmünü vermiştir.³⁷²

Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî el-Yemânî (ö. 58/678) celfilü’l-kadr, hâfız, mütesebbit, zekî, zâkir ve müftî sahâbîdir.³⁷³

3.5.4. Derecesi

Bu hadis ile ilgili olarak Hâkim şöyle demiştir: “*Bu hadis Şeyhân’ın (Buhârî ve Müslim) şartına göre sahihtir, ama onlar bunu tahrir etmemişlerdir. Bu hadiste hiçbir illet bilmiyorum*”.³⁷⁴ Zehebî de ona muvafakat etmiştir.³⁷⁵ *Müstedrek*’ te gelen 350

---

³⁶⁰ Moğultay, **İkmâl**, III, 20.

³⁶¹ Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, IV, 221.

³⁶² Moğultay, **İkmâl**, III, 20.

³⁶³ Moğultay, **İkmâl**, III, 20.

³⁶⁴ Zehebî, **Kâşif**, I, 274.

³⁶⁵ İbn Hacer, **Takrib**, s. 176.

³⁶⁶ İbn Ebi Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, VIII, 198.

³⁶⁷ Bkz. Moğultay, **İkmâl**, XI, 186.

³⁶⁸ Bkz. İbn Hibbân, **Sikât**, VII, 447.

³⁶⁹ Moğultay, **İkmâl**, XI, 186.

³⁷⁰ İbn Hacer, **Tehzîb**, IV, 74.

³⁷¹ Bkz. Zehebî, **Kâşif**, II, 261.

³⁷² İbn Hacer, **Takrib**, s. 941.

³⁷³ İbn Hacer, **İsâbe**, VII, 348 (10680).

³⁷⁴ Hâkim, **Müstedrek**, İlim, I, 215 (436).

³⁷⁵ Hâkim, **a.g.e.**, I, 215 (436).

numaralı rivâyette yer alan bu râvilerden bazı hakkında Hâkim; “*Bu hadisin râvîlerini Şeyhân (Buhârî ve Müslim) başka yerlerde hüccet kabul etmiştir.*”³⁷⁶ demektedir.

3.5.5. Şerh ve Değerlendirme

Bu hadisin şerh ve değerlendirilmesi bundan sonra gelen hadisin şerh ve değerlendirme kısmında ele alınacaktır.

3.6. ALTINCI HADİS (İspatsız fetvâ verenin günahı)

3.6.1. Metni

قَالَ ابْنُ مَاجَهَ فِي سُنَنِهِ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي أَيُّوبَ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو هَانِيٍّ حَمِيدُ بْنُ هَانِيٍّ الْحَوْلَانِيُّ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ مُسْلِمِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَفْتِيَ بِفُتْيَا غَيْرِ ثَبَتٍ، فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى مَنْ أَفْتَاهُ».

3.6.2. Tercüme ve Tahrîci

Ebû Hüreyre'den (r.a) rivâyettir ki Rasûlullâh (s.a.v) şöyle buyurdular: “*Bir kişiye ispatsız verilen fetvânın günahı ancak fetvâ verenin üzerindedir*”³⁷⁷

³⁷⁶ Hâkim, **a.g.e.**, İlim, I, 184 (350).

³⁷⁷ Tayâlisî, **Müsned**, IV, 170 (2543); Humeydî, **Müsned**, II, 293 (1200); İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Edeb, XIII, 387 (26773); Ahmed, **Müsned**, II, 1733, 1959, 2096, 2168, 2210, (8382, 9474, 10193, 10662, 10879); V, 2304 (11261); Dârimî, **Müsned**, Mukaddime, I, 259, 476 (161, 613); Müslim, **Sahih**, Mukaddime, I, 7 (3); İbn Mâce, **Sünen**, Sünehh, 8 (34, 53); Bezzâr, **Müsned**, XIV, 316 (7962); XV, 277, 387 (8763, 8997); XVI, 95 (9641); Nesâî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, İlim, V, 394 (5884); Ebû Ya'la, **el-Müsned**, X, 506 (6123); Tahâvî, **Şerhu Müşkili'l-Âsâr**, XI, 80-82 (4296-4299); İbn Hibbân, **Sahih**, Mukaddime, I, 210 (28); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-evsat**, III, 338 (3331); VII, 205 (7281); Hâkim, **Müstedrek**, İlim, I, 102 (349); Beyhakî, **es-Sünenü'l-kebîr**, Âdâbu'l-Kâdı, X, 112, (20383). Hadis metni, İbn Mâce'nin **Sünen**'inde zikrettiği 53 no.lu hadis metnidir.

3.6.3. Ricâli

Hadisin senedi Ebû Bekr b. Ebî Şeybe→Abdullâh b. Yezîd→ Saîd b. Ebî Eyyûb→ Ebû Hâni' Humeyd b. Hâni' el-Havlânî→ Ebû Osmân Müslim b. Yesâr→ Ebû Hüreyre şeklindedir:

Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849). İbn Hibbân *es-Sikât*'ta zikretmiştir.³⁷⁸ Zehebî el-Fellâs'tan naklederek “*Ondan daha fazla hafız görmedim*” demiştir.³⁷⁹ İbn Hacer ise “*Sahih,³⁸⁰ sika, hâfiz, eser sâhibi*” diyerek ta'dîl etmiştir.³⁸¹

Ebû Abdurrahman Abdullâh b. Yezîd el-Mekkî el-Adevî el-Hâfiz el-Mukrî (ö. 213/828) ile ilgili bilgiler Beşinci Hadis'te zikredilmiştir.

Ebû Yahyâ Saîd b. Ebî Eyyûb Miklâs el-Hazâi el-Mısırî (ö. 161/778) hakkında Beşinci Hadis'te bilgi verilmiştir.

Ebû Hâni' Humeyd b. Hâni' el-Havlânî el-Mısırî (ö. 142/760) ile ilgili Ebû Hâtim sâlih bir râvîdir demiştir.³⁸² Nesâî ve Dârekutnî “*Onda beis yoktur*” ve “*Sika*” demişlerdir.³⁸³ Zehebî “*Sika*”³⁸⁴, İbn Hacer de “*Onda beis yoktur*” ifadesini kullanmıştır.³⁸⁵

Ebû Osmân Müslim b. Yesâr el-Mısırî Mevlâ Âli Osmân (ö. 110/728) ile ilgili bilgiler Beşinci Hadis'te zikredilmiştir.

Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî el-Yemânî (ö. 58/678), Beşinci Hadis'te zikredildiği üzere sahâbîdir.

---

³⁷⁸ Bkz. Moğultay, *İkmâl*, VIII; 168; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 419.

³⁷⁹ Zehebî, *Kâşif*, I, 592.

³⁸⁰ İbn Hacer, *Lisân*, IX, 345;

³⁸¹ İbn Hacer, *Takrib*, s. 540.

³⁸² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 231.

³⁸³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 401; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 499.

³⁸⁴ Zehebî, *Kâşif*, I, 355.

³⁸⁵ Bkz. İbn Hacer, *Takrib*, s. 276.

3.6.3. Derecesi

Bu sened İbn Mâce'nin "sudâsiyyât"ındandır.³⁸⁶ Hadisin senedindeki Humeyd b. Hâni' ve Müslim b. Yesâr sebebiyle hadis "Hasen" derecesindedir.³⁸⁷

3.6.4. Şerh ve Değerlendirme

Hadisteki (أفتي) kelimesi meçhul "üftiye" şeklindedir. Yani bir kişi herhangi bir âlime ittibâ ederek ondan bir mesele konusunda fetvâ isterse ve o fetvâdan dolayı hatâya düşerse, o hatânın vebâlı fetvâ veren kişiye aittir, tabi bu icthâdî bir mesele değilse. Ya da icthâdî bir mesele olup bu âlim icthâd derecesine ulaşmadan icthâd etmiştir. Aksine eğer âlim müctehid ise ve mesele de icthâdî bir mesele ise o zaman o müctehid için vebâl yoktur, belki bir sevâb kazanır. Çünkü Rasûlullâh'ın (s.a.v) hadislerde beyân ettiğine göre müctehid kendi icthâdında isâbet etmese de bir ecir alır.³⁸⁸

Sebet (ثبت) kelimesi "ب" harfinin fethası ile sâbit olmak, hüccet ve delil manasındadır. Mesela şöyle denilir: "لا حُكْمَ إِلَّا بِثَبْتٍ", yani hüccet ve delil olmadan hükmedilemez. Sebt (ثبت) kelimesi "ب" harfinin sükûnuyla okunursa o zaman sağlam manasındadır.³⁸⁹ *El-Misbâhu'l-Münîr*'de *sebet*'-emru *sahha* (ثَبَّتَ الْأَمْرَ صَحًّا) ifadesinde geçen "sebet" kelimesinin manası "doğru" olarak verilmiştir. Sükûnla olan "sebt" kelimesi ile ilgili (رَجُلٌ ثَبَّتَ سَاكِنَ الْبَاءِ مُثَبَّتٌ فِي أُمُورِهِ), yani kendi işlerinde sağlam bir adam" denilmiştir. Eğer iki şekliyle (recülün sebetün ve recülün sebtün şeklinde) bir insan için kullanılırsa o zaman ikisinin manası "âdil ve zâbit/ilminde sağlam" şeklinde olur.³⁹⁰

³⁸⁶ Kelime olarak "altılı" anlamını veren sudâsî'nin çoğuludur. Hadis ilminde son ravisi ile Hz. Peygamber (s.a.v) arasında altı ravi olan âlî isnadlarla rivâyet edilmiş hadisleri ifade eden bir tabir olarak kullanılmıştır (<https://hadis.Diyânet.gov.tr/Sozluk?harf=S>).

³⁸⁷ Bkz. Muhammed el-Emîn b. Abdullâh b. Yusûf b. Hasan el-Esyubî el-Herî el-Büveytî, **Mürşidü zevi'l-hicâ ve'l-hâce ilâ halli ve fekki meânî ve mebânî Süneni İbn Mâce**, Dâru'l-Minhâc, 1. bsk. Cidde, 1439/2018, I, 200.

³⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 1421 (6870); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-evsat**, IX, 15 (8988); Dârekutnî, **es-Sünen**, V, 361 (4457); Hâkim, **Müstedrek**, IV, 88 (7096).

³⁸⁹ Bkz. Ebü'l-Fadl Mevlânâ Abdulfazîz Bulyâvî, **Misbâhu'l-lugât**, Lâhûr, t.y., s.90.

³⁹⁰ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, **el-Misbâhu'l-münîr fi garîbi's-Şerhi'l-kebîr**, 2 c., el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrût, t.y., I, 80.

Dolayısıyla “isbâtsiz”dan maksat delil ve hüccet olmadığı hâlde yanlış fetvâ vermektir. Çünkü fetvâsında sağlam olan müftî odur ki fetvâsı delille dayanaklı olsun. Ebû Dâvûd’un rivâyetinde “bilgisizce” (بِعَيْرِ عِلْمٍ) lafzıyla³⁹¹ ve Dârimî’nin rivâyetinde ise “min ğayri sebtin” (مِنْ عَيْرِ تَبْتٍ) sükûnla gelmiştir³⁹² ki bu, manayı daha iyi açıklamaktadır.

Bezlü’l-Mechûd’de “bilgisizce” (بِعَيْرِ عِلْمٍ) lafzını “yani kime cahil bir adam bilgisizce fetvâ verirse..., eger o câhil kişinin fetvâ ile amel edilirse, günâh o âlim süretinde olan câhilden fetvâ isteyen âmî kişinin üzerinde değil, belki fetvâ verenin üzerindedir” denilmektedir.³⁹³

Bazı âlimler “üftiye” yerine “eftâ” şeklinde malum formuyla okumuşlar ve ikinci “eftâ” kelimesine “isteftâ” manası vermişlerdir. Buna göre mana, “kim isbâtsizce fetvâ verirse vebâli fetvâ soran kişinin üzerinde olur” şeklindedir. Bu o durumda olur ki fetvâ isteyen o fetvâ veren kişinin câhil olduğunu bilerek ondan fetvâ istemiştir ve onu yanlış fetvâ vermeye sevk etmiştir. Ama bu mana o kadar açık değildir ve tekellüfe sebeptir. Dolayısıyla birinci mana râcihtir. Diğer rivâyetler de bu manayı tercih etmektedir.³⁹⁴

3.7. YEDİNCİ HADİS (Bilgisizce fetvâ verene melekler lanet ederler)

---

³⁹¹ Ebû Dâvûd, **Sünen**, III, 359 (3657).

³⁹² Dârimî, **Müsned**, I, 259 (161)

³⁹³ Halil Ahmed es-Sehârenfûrî, **Bezlü’l-mechûd fî halli Süneni Ebî Dâvûd**, ed. Takiyuddîn en-Nedevî, 14 c., 1.bsk., Hindistan, Merkezü’ş-Şeyh Ebi’l-Hasan en-Nedevî li’l-Buhûsi ve’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 1427/2006, XI, 389.

³⁹⁴ Muhammed b. Ali b. Âdem b. Mûsâ, **Meşâriku’l-envâri’l-vehhâce ve metâliu’l-esrâri’l-behhâce fî şerhi Süneni’l-İmâm İbn Mâce**, 1.bsk., Dâru’l-Muğni, Riyad, 1427/2006, II, 169-170; Ebû’l-Hasan Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî et-Tettevî, **Kifâyetü’l-hâce fî şerhi Süneni İbn Mâce (Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni İbn Mâce)**, Dâru’l-Cil, Beyrût, t.y. I, 27; Hererî, **Mürşidü zevi’l-hicâ**, I, 201.

3.7.1. Metni

قَالَ ابْنُ عَسَاكِرٍ: قَرَأْتُ بِحِطِّ أَبِي الْحَسَنِ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ الْحَنَائِي، أَنبَأَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْأَنْطَاكِيِّ أَخُو الْعَرِيفِ الشَّيْخِ الصَّالِحِ، حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ الْجَعَابِي الْحَافِظُ، حَدَّثَنِي أَبِي، حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سَيِّدِي عَلِيُّ بْنُ مُوسَى الرِّضَا، حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ جَعْفَرَ، حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ، عَنِ الْحُسَيْنِ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَقُولُ: «مَنْ أَفْتَى بِغَيْرِ عِلْمٍ لَعَنَتْهُ مَلَائِكَةُ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ».

3.7.2. Tercümesi ve Tahrîci

Hz. Ali (r.a) şöyle demiştir: **Rasûlullâh'ın şöyle buyurduğunu işittim:** *“Bilgisizce fetvâ verene, yerdeki ve gökteki melekler lanet ederler”*.³⁹⁵

3.7.3. Ricâli

Hadisin senedi Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Hinnâî→ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Antâkî, el-Arif eş-Şeyh es-Sâlih'in kardeşi→ Ebû Bekr Muhammed b. Ömer el-Ciâbî el-Hâfız→ Ömer el-Ciâbî el-Hâfız→ Abdullâh→ Ali b. Mûsâ er-Rizâ→ Mûsâ b. Ca'fer→ Ca'fer b. Muhammed→ Ali b. el-Hüseyn→ el-Hüseyn→ Ali b. Ebû Tâlib şeklindedir:

Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hüseyn b. Abdullâh b. Abdurrahmân el-Hinnâî ed-Dimaşkî (ö. 428/1037) imâm, kudve, şeyhülislâm, muhaddis, hâfız, zâhid, mukrî ve büyük şe'n sâhibi bir râvîdir. Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn el-Hinnâî'nin (ö.?) kardeşi ve Ebû Tâhir Muhammed b. el-Hüseyn es-Silefî'nin (ö.

---

³⁹⁵ İbn Asâkir, **Târîhu Dimaşk**, XXXXXII, 20 (6077); Celâluddin b. Ebî Bekir es-Süyûtî, **el-Câmi'u's-sağîr fî ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr**, 2 c., 6.bsk., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1433/2012, II, 517 (8491); Hatîb, **el-Fakîh ve'l-mütefakkîh**, II, 327; İbnü'l-Cevzî, **Ta'zîmü'l-fütüvâ**, s.128-129; Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Ömer b. Nasr b. Muhammed eş-Şeybânî es-Sâmîrî ed-Dimaşkî el-Bezzâz, **Fevâidu İbn Nasr an meşâihîhi**, thk. Ebû Abdullâh Hamze el-Cezâîrî, 1.bsk., Mektebetu Dâri'n-Nasîha, y.y.y., 1428/2007, I, 92 (88).

576/1180) amcasıdır. Pek çok kimseden hadis dinlemiştir. Kendisi, hocalarıyla ilgili *Mu'cemü's-Şuyûh* isimli eseri kaleme almıştır.³⁹⁶

Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Antâkî zayıf bir râvîdir. İbn Münde (ö. 395/1005) onun hakkında “*Tukullime fîhi*” (hakkında söz olmuştur) diyerek cerh etmiştir.³⁹⁷

Ebû Bekr İbnü'l-Ciâbî Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Selm el-Ciâbî et-Temîmî el-Bağdâdî (ö. 355/966) hâfız, allâme, Musûl kadısı, sadûk, hasenu'l-hadis bir râvîdir. Şi'a mezhebinde olduğu ma'ruftur. Dârekutnî “*Hallata*” (karıştırdı) demiştir. Zehebî “*Bağdâd'daki hadis imâmlarındandır, ama fâsık ve dinde zayıftır*” demiştir. Şarab içtiği ve namazı terk ettiği rivâyet edilir.³⁹⁸

Ömer b. Muhammed b. Selm el-Ciâbî (ö.?) ile ilgili eserlerde bir kayda rastlanmamıştır.

Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed b. Âmir et-Tâî (ö. 324) zayıftır.³⁹⁹ İbn Hacer onunla ilgili “*Abdullâh b. Ahmed b. Âmer babasından, o Ali er-Rizâ'dan, o da babalarından, o uydurulmuş bâtil nüshayı (nakletmişlerdir ki) onun veya babasının uydurmasından ayrılamıyor. Hasan b. Ali Al-Zühri şöyle dedi: Okuma yazma bilmiyordu ve kabul edilmiş kişi değildi*” demiştir.⁴⁰⁰

---

³⁹⁶ Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII, 565 (373); İbn Asâkir, *Târîhu Dimâşk*, XXXXIII, 145 (5016); Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kâymâz ez-Zehebî, *el-İber fî haberi men gaber*, thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, 4 c., Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, t.y., II,260; İbnü'l-İmâd Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaût, 11c., 1.bsk., Dâr İbn Kesir, Dimâşk, 1406/1986, V,138; Yusûf b. Hasan b. İbn Abdilhâdî es-Sâlihî, Cemâluddîn, İbnü'l-Müberred el-Hanbelî, *Tezkiretu'l-Huffâz ve Tebsiratu'l-Eykâz*, thk. Nuruddîn Tâlib vd., 1.bsk., Dâru'n-Nevâdir, Süriye, 1432/2011, s.176 (520).

³⁹⁷ Bkz. Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kâymâz ez-Zehebî, *Zeylü Dîvâni'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî, 1.bsk., Mektebetü'n-Nehdati'l-Hadîsiyye, Mekke, t.y., s.57 (356)

³⁹⁸ Bkz. Hatib, *Târîhu Bağdâd*, IV,42 (1217); İbnü'l-İmâd, *Şezerâtüz-Zeheb*, IV,288; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVI, 88-92 (69); İbn Hacer, *Lisân*, V, 322-324 (1063)

³⁹⁹ Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, el-Hasan ibn Hibetillâh b. Abdullâh eş-Şâfiî, *Mu'cemü's-Şuyûh*, thk. Vefâ Takiyuddin, 3 c., 1.bsk., Dâru'l-Beşâir, Dimâşk, 1421/2000, I, 547 (676).

⁴⁰⁰ Bkz. İbn Hacer, *Lisân*, IV,425 (4143).

İmâm Seyyid Ebü'l-Hasan Ali er-Rizâ b. Mûsâ el-Kâzım b. Ca'fer es-Sâdık b. Muhammed el-Bâkır b. Ali b. el-Hüseyn el-Hâşim el-Alevî el-Medenî (ö. 203/819). Zehebî “*Vehim ve hatâ eder*” demiştir.⁴⁰¹ İbn Hacer ise “*Sadûktur ve noksanlık ondan rivâyet edenlerdedir*” demiştir.⁴⁰²

Ebü'l-Hasan Mûsâ el-Kâzım b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî el-Kureşî el-Alevî el-Medenî (ö. 183/799) hakkında Ebû Hâtım “*Sika, sadûk, Müslümanların imâmlarından bir imâmdur*” demiştir.⁴⁰³ Zehebî “*Erselehû Abdullâh b. Dînâr*” diyerek zikretmiştir.⁴⁰⁴ İbn Hacer de “*Sadûk, âbid*” ifadeleriyle ta'dil etmiştir.⁴⁰⁵

Ebü Abdillâh Ca'fer es-Sâdık b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî el-Kureşî el-Alevî el-Medenî (ö. 148/765) hakkında Ebû Hâtım şöyle demiştir: “*Ca'fer b. Muhammed sikadır, onun gibisinden sorulmaz*”.⁴⁰⁶ Ebû Hanîfe “*Ondan daha fazla fakih görmedim*” demiştir.⁴⁰⁷ İbn Hibbân “*Fıkıh, ilim ve fadl itibariyle Ehl-i beytin büyüklerindedir*” diyerek tarif etmiştir.⁴⁰⁸ İbn Hacer de “*Sadûk, fakih, imâm*” demiştir.⁴⁰⁹

Ebü'l-Hüseyn Zeynelâbidîn Ali b. el-Hüseyn (ö. 94/712) ile ilgili Ebû Bekr b. Ebî Şeybe şöyle demiştir: “*Senedlerin tamamının en sahihi: Zührî Ali b. Hüseyin'den, o babasından ve o Ali'den rivâyet etmiştir*”. İbn Hibbân onun için “*O zamanındaki âbidlerin zineti, Benî Hâşim'in büyüklerinden, Medine'nin fakih ve âbidlerindedir*” diyerek zikretmiştir.⁴¹⁰ İbn Hacer ise “*Sika, sebt, âbid, meşhur fâdil fakih*” olarak değerlendirmiştir.⁴¹¹

---

⁴⁰¹ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, IX, 390.

⁴⁰² İbn Hacer, **Takrîb**, s.705.

⁴⁰³ İbn Ebî Hâtım, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, VIII, 139.

⁴⁰⁴ Zehebî, **Kâşif**, IV, 380.

⁴⁰⁵ İbn Hacer, **Takrîb**, s. 979.

⁴⁰⁶ İbn Ebî Hâtım, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, II, 487.

⁴⁰⁷ Bkz. Zehebî, **Kâşif**, II, 211.

⁴⁰⁸ İbn Hibbân, **Sikât**, VI, 131.

⁴⁰⁹ İbn Hacer, **Takrîb**, s. 200.

⁴¹⁰ Moğultay, **İkmâl**, IX, 296.

⁴¹¹ İbn Hacer, **Takrîb**, s. 693.

Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî el-Kureşî el-Alevî el-Medenî eş-Şehid (ö. 61/680) sahâbidir.⁴¹² Onun hakkında İbn Hacer şöyle demiştir: “*Rasûlullâh’ın (s.a.v) torunu ve reyhanesidir, ondan ezberlemiştir*”.⁴¹³

Ebü’l-Hasan Ali b. Ebû Tâlib (ö. 40/661) el-Hâşimî el-Kureşî, Rasûlullâh’ın (s.a.v) amcasının oğlu ve damadı, İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin’in babasıdır. Rasûlullâh’ın (s.a.v) dördüncü halifesidir. Onu faziletleri ve ilmi konusunda kimsenin şüphesi yoktur.⁴¹⁴ İlk imân edenlerdendir. Bazıları ona ilk İslâm’ı kabul eden kişi derler.⁴¹⁵

3.7.4. Derecesi

Bu hadis zayıftır. Çünkü senedindeki Ebü’l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed b. Âmir et-Tâî zayıf râvîdir.⁴¹⁶

3.7.5. Şerh ve Değerlendirme

Bu hadisin senedi zayıf olsa da manası sahihtir. Nitekim Enes b. Mâlik Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur “*Her kim benim adıma bilerek yalan söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın*”.⁴¹⁷

Rasûlullâh’ın (s.a.v) bu kadar sert lanet etmesinin sebebi o kişinin Allah’a yanlış bir şeyi nisbet etmesi ve bilgisizce ve kibirle bir şeyi söylemiş olması ve bilmediği hâlde bilgisizliğini kabul etmemesidir. Bu hadisten bilgisizce fetvâ vermenin büyük günâhlardan olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹⁸

---

⁴¹² Bkz. İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, III, 55.

⁴¹³ İbn Hacer, **Tehzîb**, I, 249.

⁴¹⁴ Bkz. <http://hadithtransmitters.hawramani.com/?p=86484#726616> erişim tarihi 08.05.2021.

⁴¹⁵ Bkz. İbn Hacer, **Takrîb**, s.698

⁴¹⁶ Abdulvehhâb Osmân Seylâ, **el-Mulahhas fî tahrîc ehâdîsi’l-Buğye**, (el-Mektebetü’ş-Şâmile), y.y.y., t.y..

⁴¹⁷ Buhârî, **Sahih**, Cenâiz, (1291); Müslim, **Sahih**, Mukaddime 2 (3).

⁴¹⁸ Bkz. Muhammed b. İsmâil b. Salâh b. Muhammed el-Hasanî el-Kehlânî es-San’ânî, Ebû İbrâhîm, İzzüddîn, el-Emîr, **et-Tenvîr şerhu’l-Câmi’i’s-sagîr**, thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm, 11c., 1.bsk., Mektebetü Dâri’s-Selâm, Riyâd, 1432/2011, X, 128 (8471).

3.8. SEKİZİNCİ HADİS (Bilgisizce fetvâ vermenin kıyametteki azâbı)

3.8.1. Metni

قَالَ الطَّبْرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الْكَبِيرِ: حَدَّثَنَا عَبْدَانُ بْنُ أَحْمَدَ، ثنا أَيُّوبُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْوَزَّانُ، ثنا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ الرَّقِّيُّ، ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بَشِيرٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَجُلٌ قَتَلَ نَبِيًّا، أَوْ قَتَلَهُ نَبِيًّا، أَوْ رَجُلٌ يُضِلُّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ، أَوْ مُصَوِّرٌ يُصَوِّرُ التَّمَائِيلَ».

3.8.2. Tercüme ve Tahîci

Abdullâh b. Mes'ûd (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullâh (s.a.v) buyurdular: *“Kıyamette en sert azâba maruz kalan; peygamberi öldüren, peygamberin öldürdüğü, bilgisizce insanları yanıltan veya heykel yapan kişilerdir”*.⁴¹⁹

3.8.3. Ricâli

Hadisin senedi Abdân b. Ahmed→ Eyyûb b. Muhammed el-Vezzân→ Mu'temir b. Süleymân er-Rakkiy→ Abdullâh b. Bişr→ Ebû İshâk → Hâris→ İbn Mes'ûd şeklindedir:

Ebû Muhammed Abdullâh Abdân b. Ahmed b. Mûsâ b. Ziyâd el-Ahvâzî el-Cevâlîkî (ö. 306/918) hakkında İmâm Zehebî *“Hâfiz sadûk, vehimden sağlam kalan*

⁴¹⁹ Buhârî, **Sahîh**, Libâs 77 (5950); Müslim, **Sahîh**, Libâs ve'z-Zîneh 26 (98- (2109)); Humeydî, **Müsned**, I, 218 (117); İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, XII, 606 (25719); Ahmed, **Müsned**, II, 472 (3628); II, 789 (3945); II, 975 (4131); Bezzâr, **Müsned**, V, 138 (1728); V, 337 (1964); V, 342 (1968); V, 351 (1982-1983); Nesâî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, Zinet, 52 (9709); **Nesâî**, Ebû Abdirrahman, Ahmed b. Şuayb b. Ali elş-Horasânî en-Nesâî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, thk. Hasan Abdülmünim Şiblî, 1.bsk., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1421/2001; ay. mlf. **el-Müctebâ mine's-Sünen (es-Sünenü's-sügrâ)**, haz. Abdulfettâh Ebû Gudde, 9 c., 2.bsk., Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, Haleb, 1406/1986, Zinnet, VIII, 216 (5364); Ebû Ya'lâ, **el-Müsned**, IX, 9 (5107); IX, 134 (5209); IX, 136 (5212);); Tahâvî, **Şerhu ma'âni'l-âsâr**, IV, 286 (6937); ay. mlf. **Şerhu müşkili'l-âsâr**, I, 10 (6); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, X, 157 (10306); X, 211 (10497); X, 216 (10515); a.mlf., **el-Mu'cemü'l-evsat**, thk. Târik b. İvadullâh b. Muhammed ve Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî, 10c., Dâru'l-Haremeyn, Kâhire, t.y., VII, 377 (7773); Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VII, 438 (14567). Hadis metni, Taberânî'nin **el-Mu'cemü'l-kebîr**'inde zikrettiği 10497 no.lu hadis metnidir.

kişilerden ve bu işin imâmlarındandır”⁴²⁰ demiştir. Diğer yerde “*Sâbit ve sağlam hâfizlardandır*” diyerek değerlendirmiştir.⁴²¹

Ebû Eyyûb b. Muhammed b. Ziyâd b. Ferrûh el-Vezzân (ö. 249/863) ile ilgili Ya’kûb b. Süfyân el-Fesevî (ö. 277/890) “*Şeyhtir, onda beis yoktur*” ifadesini kullanmıştır. Nesâî “*Sika*” demiştir.⁴²² Zehebî “*Hüccet*”⁴²³ İbn Hacer de “*Sika*” hükmünü vermiştir.⁴²⁴

Ebû Muhammed Mu’temir b. Süleymân b. Tarhân er-Rakkiy et-Teymî el-Basrî (ö. 187/803) hakkında Yahyâ el-Kattân “*Kötü ezberleyen*” demiştir.⁴²⁵ İbn Harrâş “*Sadûktur, ezberden hatâ eder, ama kendi kitabının üzerinden hadis beyan ederse o zaman sikadır*” diyerek ta’dîl etmiştir.⁴²⁶ Ebû Hâtim “*Sika, sadûk*” olarak beyân etmiştir.⁴²⁷ Zehebî bir yerde sahih olarak⁴²⁸ diğer yerde ise “*Babası gibi ilim ve ibâdetle öncü idi*” diyerek değerlendirmede bulunmuştur.⁴²⁹ İbn Hacer “*Sika*” hükmünü vermiştir.⁴³⁰

Abdullâh b. Bişr b. en-Nebhân el-Kadı el-Cezerî er-Rakî (ö.?) hakkında Yahyâ b. Maîn “*Sika, Müslümanların en iyisidir*” demiştir.⁴³¹ Nesâî “*Onda beis yoktur*” diyerek vasat olarak değerlendirmiştir.⁴³² Dârekutnî “*Hafız değildir*” demiştir.⁴³³ İbn Hibbân da *es-Sikat*’ta onu zikretmiştir.⁴³⁴ Zehebî “*Sika*” olarak ta’dîl etmiştir.⁴³⁵

---

⁴²⁰ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, XIV, 168.

⁴²¹ Zehebî, *Tarihu’l-İslâm*, VII, 104.

⁴²² Bkz. Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, 489.

⁴²³ Zehebî, *Kâşif*, I, 262.

⁴²⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s.160.

⁴²⁵ Bkz. Moğultay, *İkmâl*, XI, 284.

⁴²⁶ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 117.

⁴²⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VIII, 403.

⁴²⁸ Bkz. İbn Hacer, *Lisân*, IX, 427.

⁴²⁹ Zehebî, *Kâşif*, II, 279.

⁴³⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 958.

⁴³¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, V, 14.

⁴³² İbn Hacer, *Takrîb*, s.494.

⁴³³ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 308.

⁴³⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 56.

⁴³⁵ Zehebî, *Kâşif*, I, 74.

Ebû İshâk Amr b. Abdullâh b. Ubeyd (Amr b. Abdullâh b. Ali) es-Sebiû el-Hemedânî el-Küfî (ö. 127/745) ile ilgili İbnü's-Salâh “*Vefâtından önce onun hâfızası değişmiştir*” demiştir ve bu ihtilâtı sadece İbn Uyeyne ile hâs kılmıştır. Bu sebepten Buhârî ve Müslim İbn Uyeyne'nin rivâyetlerinden hadis rivâyet etmemişlerdir. Ama İbrâhîm b. Mûsâ el-Abnâsî (ö. 802/1400) bu sözü bazılarının inkâr ettiğini nakletmiştir.⁴³⁶ *Lisân*'da Zehebî'nin sahih dediği zikredilmiştir.⁴³⁷ İbn Hacer ise “*Sika, çok rivâyet eden ve âbiddir*” diyerek tarif etmiştir.⁴³⁸

Ebû Züheyr el-Hâris b. Abdullâh (el-Hâris b. Ubeyd) el-Hamedânî el-Hârifî el-A'ver el-Küfî (ö.65/684) hakkında İbn Hibbân çok aşırı Şiî ve hadiste vâhî (dayanaksız) olduğunu nakletmiştir.⁴³⁹ İbn Adiy de “*İbn Mes'ûd'den naklettiği rivâyetler genelde mahfûz değildir*” ve “*Hatâ edendir*” demiştir.⁴⁴⁰ Dârekutnî “*Hâris zayıftır*” diyerek cerh etmiştir.⁴⁴¹ Zehebî “*Şiî, gevşek*”,⁴⁴² İbn Hacer de “*Hadisinde zayıflık vardır*” diyerek değerlendirmede bulunmuştur.⁴⁴³

Ebû Abdirrahman Abdullâh b. Mes'ûd b. Gâfil b. Habîb (ö. 32/653-53) ilk müslümanlardandır.⁴⁴⁴ İslâmiyet'e girmeden önce çobanlık yapardı. Hz. Hatice ve Hz. Ali'den sonra İslâmiyet'i kabul eden üçüncü kişi olduğu söyleniyorsa da bizzat kendisi, altıncı müslüman olduğunu belirtmektedir. Babası hakkında fazla bir şey bilinmediği için kendisi annesine nisbet edilerek İbn Ümmü Abd diye de anılmıştır. Müslüman olduktan sonra, azılı İslâm düşmanlarından biri olan Ukbe b. Ebû Muayt'ın yanından ayrıldı ve kendini dine ve Hz. Peygamber'in hizmetine adadı. Habeşistan hicretlerine katıldı. Aynı zamanda Medine'ye ilk hicret edenler arasında yer aldı.

---

⁴³⁶ Bkz. Berekât b. Ahmed b. Muhammed el-Hafîb, Ebû'l-Berekât, Zeynüddîn İbnü'l-Keyyâl, **el-Kevâkibü'n-neyyirât fi ma'rifeti meni'r-ruvâtü's-sikât**, thk. Abdülkayyum Abdu Rabbi'n-Nebî, 2 c., 1.bsk., Dârü'l-Me'mûn, Beyrût, 1981, I, 349.

⁴³⁷ Bkz. İbn Hacer, **Lisân**, IX, 385.

⁴³⁸ İbn Hacer, **Takrîb**, s. 739.

⁴³⁹ Bkz. İbn Hacer, **Tehzîb**, I, 331.

⁴⁴⁰ Ebû Ahmed b. Adiy el-Cürcânî, **el-Kâmil fi zuafâi'r-ricâl**, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, 1.bsk., el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1418/1997, II, 448-450.

⁴⁴¹ Moğultay, **İkmâl**, III, 298.

⁴⁴² Zehebî, **Kâşif**, I, 303.

⁴⁴³ İbn Hacer, **Takrîb**, s. 211.

⁴⁴⁴ Bkz. Zehebî, **Kâşif**, I, 597.

Medine’de Rasûlullah onunla Zübeyr b. Avvâm ve Muâz b. Cebel arasında muâhât kurdu. Hz. Peygamber zamanındaki bütün savaşlara katıldığını bildirmektedir. Bedir savaşta Ebû Cehil’i öldürdü. Hz. Peygamber, bundan dolayı Allah’a hamdederek Abdullâh’ı övmüş ve Ebû Cehil’in kılıcını ona vermiştir. Rasûlullâh’ın (s.a.v) mübarek na’leyninin sâhibidir.⁴⁴⁵

İbn Hacer “*Sahâbelerin büyük âlimlerindedir, onun menâkıbı çoktur*” demiştir. Hz. Ömer (r.a) onu Kûfe’nin emiri tayin etmiştir.⁴⁴⁶

3.8.4. Derecesi

Hadisin senesinde Hâris el-A’ver olduğundan dolayı, hadis bu lafızla *zayıftır*.⁴⁴⁷ Ama bu hadisin Abdullâh b. Ömer,⁴⁴⁸ Âişe bt. Ebû Bekr,⁴⁴⁹ Ebû Hüreyre,⁴⁵⁰ Ebû Ubeyde b. Abdullâh b. Mes’ûd⁴⁵¹ ve Abdullâh b. Abbâs’tan⁴⁵² rivâyet edilen şâhidleri vardır. Bu sebepten hasen dereceye kadar ulaşmıştır.⁴⁵³

3.8.5. Şerh ve Değerlendirme

Bir peygamberi öldürmek veya peygamberin elinden öldürülmüş olmanın ne kadar büyük günâh olduğu âşikârdır. Çünkü şirkten sonra en büyük günâhlardandır. Öyleyse en sert azâba sebep olmasından şüphe edilemez.

---

⁴⁴⁵ Bkz. İbn Hacer, **İsâbe**, VI, 373; İsmail Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mesud”, **DİA**, İstanbul, 1988, I, 114-117.

⁴⁴⁶ Bkz. İbn Hacer, **Takrîb**, s. 545.

⁴⁴⁷ Heysemî, **Mecmau’z-Zevâid**, I, 181.

⁴⁴⁸ Örnek olarak Bkz. Buhârî, **Sahih**, Libâs 77 (5957); Tevhîd 97 (7558); Müslim, **Sahih**, el-Libâs ve’z-Zîne 26 (97/ 2108); İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, XII, 606 (25720); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 1406 (4561); II, 1729 (4884); II, 2108 (5263); II, 2716 (5871); II, 3037 (6192); Nesâî, **es-Sünenü’l-kübrâ**, Zînet, 52 (9701-9702); a.mlf., **Sünen**, VIII, 215 (5361).

⁴⁴⁹ Örnek olarak Bkz. Buhârî, **Sahih**, Libâs 77 (5954); âdab 78 (6109); Müslim, **Sahih**, el-Libâs ve’z-Zîne 26 (2107); Bezzâr, **Müsned**, XVIII, 213 (210).

⁴⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 2698 (9063).

⁴⁵¹ Abdürrezzâk, **Musannef**, X, 398 (19487).

⁴⁵² Taberânî, **el-Mu’cemü’l-kebîr**, XI, 196 (11478).

⁴⁵³ Bkz. Ebû Ahmed Mu’taz Ahmed Abdülfettâh, **Mesâbîhü’t-Tenvîr alâ sahihi’l-Câmii’s-Sağîr li’l-Elbânî (Muhtasarü Feyzi’l-Kadîr şerhu’l-Câmii’s-Sağîr li’l-İmâm Abderraûf el-Münâvî)**, y.y., (Mektebetü’ş-Şâmile), y.y.y., t.y., I, 465.

Hadisin ikinci kısmı ise bu rivâyette “bilgisizce insanları yanılta” lafzıyla gelmiştir, ama İmâm Ahmed ve Tahâvî’nin İbn Mes’ûd’dan naklettiği rivâyetlerde “yanılta imâm” lafzıyla gelmiştir. Diğer rivâyetler ise ya manasıyla veya muhtasar şeklinde gelmiştir. Hülâsa hadisin senedi zayıf olsa da mânası sahihtir, çünkü diğer hadisler bu mânayı desteklemektedir. Rasûlullâh’ın (s.a.v) “peygamberi öldürmek” lafzıyla beraber zikrederek bu kadar sert tehditte bulunmasından, bilgisizce insanlara fetvâ verip yanıltamanın ne kadar büyük günâh olduğunu anlamak zor değildir. Çünkü fetvâ vermenin büyük sorumlulukları olan ağır bir görev olduğu dile getirilmiştir. Bu sebeple takvâ sâhibi ve sâlih müftîler fetvâ vermekten korkmuş ve ellerinden geldikçe bu vazifeden uzaklaşmak istemişlerdir. Nitekim Sâbit b. Eslem el-Bünânî el-Basrî (ö. 127/744) fetvâ verdiği zaman “Ben insanlar için boynumu köprü olarak koymuştum” demiş ve fetvâ işini bırakmıştır.⁴⁵⁴ Dolayısıyla bu görevi mecbur olup üstlenen kişilerin mutlaka onun şartları ve özelliklerini yerine getirmeleri gerekmektedir. Özellikle dinî hükümlerde yeterli bilgiye sahip olmayan kimseler, dine iftira, şer’î hükümler konusunda sorumsuzluk ve kutsal değerlere karşı bir saygısızlık anlamı da taşımakta olduğunu bilmelidirler.

3.9. DOKUZUNCU HADİS (Fetvâ ve kazâda Hz. Ebû Bekr’in davranışı)

3.9.1. Metni

قَالَ الدَّارِمِيُّ فِي سُنَنِهِ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّلْتِ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ بُرْقَانَ، حَدَّثَنَا مَيْمُونُ بْنُ مِهْرَانَ، قَالَ: كَانَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، إِذَا وَرَدَ عَلَيْهِ الْخُصْمُ نَظَرَ فِي كِتَابِ اللَّهِ، فَإِنْ وَجَدَ فِيهِ مَا يَقْضِي بَيْنَهُمْ، قَضَى بِهِ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي الْكِتَابِ، وَعَلِمَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي ذَلِكَ

⁴⁵⁴ Bkz. Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, Cârullâh, **Rebîü’l-ibrâr ve nusûsü’l-ahyâr**, 5 c., 1.bsk., Müessesetü’l-A’lemî, Beyrût, 1412/1991, IV, 39.

الْأَمْرِ سُنَّةً، قَضَى بِهِ، فَإِنْ أَعْيَاهُ، خَرَجَ فَسَأَلَ الْمُسْلِمِينَ وَقَالَ: «أَتَانِي كَذَا وَكَذَا، فَهَلْ عَلِمْتُمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى فِي ذَلِكَ بِقَضَاءٍ؟» فَرُبَّمَا اجْتَمَعَ إِلَيْهِ التَّفَرُّ كُلُّهُمْ يَذْكُرُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهِ قَضَاءٌ. فَيَقُولُ أَبُو بَكْرٍ: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ فِينَا مَنْ يَحْفَظُ عَلَيَّ نَبِيَّنَا» صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، " فَإِنْ أَعْيَاهُ أَنْ يَجِدَ فِيهِ سُنَّةً مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، جَمَعَ رُءُوسَ النَّاسِ وَخِيَارَهُمْ فَاسْتَشَارَهُمْ، فَإِذَا اجْتَمَعَ رَأَيْتُهُمْ عَلَيَّ أَمْرٍ، قَضَى بِهِ.

3.9.2. Tercüme ve Tahrîci

Meymûn b. Mihrân şöyle demiştir: Hz. Ebû Bekr'e bir dava gelince Allâh'ın Kitabına bakardı. Onların arasında vereceği hükmü onda (Kur'ân'da) bulabilirse onunla hükmederdi, yoksa Resûlullâh'tan (s.a.v) bu konuda bildiği bir sünnet varsa, onunla hükmederdi. Eğer (Kitâb ve Sünnet'te) bulamazsa, çıkıp Müslümanlardan sorardı ve şöyle derdi: “Benim yanıma böyle böyle bir dava gelmiştir, bu konuyla ilgili Resûlullâh (s.a.v) ne hüküm vermiştir, bilen var mı?”. Bazen birkaç kişi onun yanına gelip o konuyla ilgili Resûlullâh'ın (s.a.v) verdiği hükmü söylerdi. Ebû Bekr (r.a) şöyle derdi: “Peygamberimizin (s.a.v) hükmünü bilen kimseleri bizim aramızda bırakan Allâh'a hamd ederim”. Eğer Resûlullâh'tan (s.a.v) bir sünnet bulamazsa o vakit insanların büyükleri ve önderlerini toplayıp onlarla istişâre ederdi, hepsi bir karara vardığında onunla hükmederdi.⁴⁵⁵

3.9.3. Ricâli

Hadisin senedi Muhammed b. es-Salt→ Züheyr→ Ca'fer b. Burkân→ Meymûn b. Mihrân→ Ebû Bekr şeklindedir:

---

⁴⁵⁵ Dârimî, **Müsned**, I, 262 (163); Beyhekî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, X, 196 (20341); İbn Asâkir, **Târîhu Dimaşk**, XXX, 327; Şihâbuddîn, Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Heytemî es-Sa'dî el-Ensârî, **es-Savâiku'l-muhrîka alâ ehli'r-rafd ve'd-dalâl ve'z-zendaka**, thk. Abdurrahmân b. Abdullâh et-Türkî ve Kâmil Muhammed el-Harrât, 2 c., 1.bsk., Müessesetü'r-Risâle, Lübnân, 1417/1997, I, 49. Hadis metni, Dârimî'nin **Sünen**'inde zikrettiği 163 no.lu hadis metnidir.

Ebû Cafer Muhammed b. Salt b. el-Haccâc ek-Kûfî'nin (ö. 220/835) sika bir râvî olduğu noktasında kimsenin ihtilâfı yoktur. Zehebî *Lisân*'da ona sahih demiştir.⁴⁵⁶ İbn Hacer "*Sika*" hükmünü vermiştir.⁴⁵⁷

Ebû Hayseme Züheyr b. Muâviye b. Hudeyc b. er-Rahîl b. Züheyr b. Hayseme el-Cu'fî el-Kûfî (ö. 173/789) hakkında Süfyân b. Uyeyne, Züheyr b. Muâviye gibi Kûfe'de kimse yoktur, demiştir.⁴⁵⁸ Ebû Zür'a er-Râzi'ye Züheyr b. Muâviye ile ilgili sormuşlar, o da "*Sikadır, ama Ebû İshâk'tan ihtilâttan sonra (hadis) duymuştur*" diyerek cevap vermiştir.⁴⁵⁹ İmâm Tirmizî de "*Ebû Hayseme'nin Ebû İshâk'tan duyduğu (hadisler) bir şey değildir*" demiştir.⁴⁶⁰ Zehebî sahih, hâfiz, sika ve hüccet demiştir.⁴⁶¹ İbn Hacer de "*Sika sebi*" olarak zikretmiştir.⁴⁶²

Ebû Abdillâh Ca'fer b. Burkân el-Kellâbî el-Cezerî er-Rakkî (ö. 150/767) hakkında Süfyân es-Sevrî "*Ca'fer b. Burkân'dan efdal kişi görmedim*" demiştir.⁴⁶³ Ahmed b. Hanbel "*Zührî'den başka kişiden hadis beyan ederse onda hiçbir beis yoktur ve Zührî'nin hadisinde hatâ yapar*" diyerek beyan etmiştir.⁴⁶⁴ Nesâî "*Onda beis yoktur*" demiştir.⁴⁶⁵ İbn Hacer ise "*Sadûktur, Zührî'nin hadisinde vehmeder*" demiştir.⁴⁶⁶

Ebû Eyyûb Meymûn b. Mihrân er-Rakkî el-Cezerî el-Kûfî (ö. 117/735) hakkında Muhammed b. Sa'd "*Sika, az hadis rivâyet edendir*"⁴⁶⁷ ve Nesâî "*Sika*" demiştir.⁴⁶⁸ Zehebî "*Sika, âbid, büyük mertebe sâhibidir*" ifadelerini kullanmıştır.⁴⁶⁹

---

⁴⁵⁶ Bkz. İbn Hacer, *Lisân*, IX, 408.

⁴⁵⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 856.

⁴⁵⁸ Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 588.

⁴⁵⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 420.

⁴⁶⁰ Moğultay, *İkmâl*, V, 91.

⁴⁶¹ Bkz. Zehebî, *Kâşif*, II, 425; İbn Hacer, *Lisân*, IX, 304.

⁴⁶² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 342.

⁴⁶³ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 301.

⁴⁶⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 11.

⁴⁶⁵ Moğultay, *İkmâl*, III, 202.

⁴⁶⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 198.

⁴⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 198.

⁴⁶⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 198.

⁴⁶⁹ Zehebî, *Kâşif*, II, 312.

İbn Hacer de onun hakkında “*Sika, fakih, Ömer b. Abdülaziz zamanında Cezire’nin vâlisi olmuştur ve (hadisleri) irsâl ederdi*” demiştir.⁴⁷⁰

Ebû Bekr es-Sıddîk Abdullâh b. Ebî Kuhâfe Osmân b. Âmir el-Kureşî et-Teymî (ö. 13/634) ilk müslümanlardan, Hulefâ-yi Râşidîn’in birincisidir. Resûlullâh’la (s.a.v) beraber hicret etmiş, “yâr-ı gâr (mağara dostu, can yoldaşı) ifadesiyle anılmıştır. Bedir ve Uhud’a iştirak etmiştir.⁴⁷¹

3.9.4. Derecesi

Hadisin ricâli beyan edildiği gibi sikadrlar, ancak Meymûn b. Mihrân Ebû Bekr’e (r.a) ulaşmadı, dolayısıyla hadisin isnâdı munkatî’dır.⁴⁷² Ebû Âsım el-Gamrî “*Bu eserin isnâdı sahihin şartı üzeredir ancak munkatî’dir*” demiştir.⁴⁷³

3.9.5. Şerh ve Değerlendirme

Hadiste Hz. Ebû Bekr’in (r.a) fetvâ hususundaki hassasiyeti anlatılmaktadır. Başka bir rivâyette de: *Hz. Ebû Bekr (r.a) Kur’ân ve Sünnet’te bulamayınca kendi ictihâdıyla hükmederdi ve bu benim re’yimdir, eğer doğru ise Allâh’tandır, eğer yanlış ise bendendir diyerek istiğfâr ederdi*”⁴⁷⁴ şeklindeki ifadeler yer verilmiştir. Bu iki rivâyet arasında hiçbir tezat yoktur, çünkü Hz. Ebû Bekr (r.a) genelde Kur’ân ve Sünnet’te bulamadığı hükmü istişâre edip sonrasında fetvâ verir, ama bazı durumlarda kendi ictihâdıyla da fetvâ verirdi. Herhâlde bunu, sonradan gelenlerin talimi için yapardı.⁴⁷⁵

İnsanların gözünde ehil oldukları halde kendilerini bu iş için ehil görmüyorlardı ve her şeye rağmen fetvâ vermekten sakınıyorlardı. Hz. Ebû Bekr şöyle

---

⁴⁷⁰ İbn Hacer, **Takrîb**, s.990.

⁴⁷¹ Bkz. Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, XV, 282; İbn Hacer, **Takrîb**, s.526;

⁴⁷² Dârimî, **Müsned**, I, 262 (163) (muhakkikin ta’liki).

⁴⁷³ Ebû Âsım Nebîl b. Hâşim b. Abdillâh b. Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Gamrî, **Fethu’l-Mennân şerhün ve tahkîku Kit’âbi’d-Dârimî Ebî Muhammed Abdillâh b. Abdirrahmân el-müsemnâ bi’l-Müsnedi’l-Câmi’**, 10c., 1.bsk., Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Mekke, 1419/1999, II, 156 (168).

⁴⁷⁴ Bkz. Ebû Âsım el-Gamrî, **Fethu’l-Mennân**, II, 155.

⁴⁷⁵ Bkz. Ebû Âsım el-Gamrî, **a.g.e.** II, 155.

diyordu: “Allâh’ın kitabından bilgisiz konuştuğum hâlde hangi gök bana gölge olur ve hangi yeryüzü beni taşır?”⁴⁷⁶ Torunu Kâsım b. Muhammed b. Ebîbekr (ö. 107/725) şöyle diyordu: “Allâh’a yemin olsun ki, benim dilimin kesilmesi, benim için bilgisiz konuşmaktan daha evlâdır.”⁴⁷⁷

3.10. ONUNCU HADİS (Sahâbenin fetvâdan kaçınması)

3.10.1. Metni

أَخْبَرَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي لَيْلَى، يَقُولُ: لَقَدْ أَدْرَكْتُ فِي هَذَا الْمَسْجِدِ عِشْرِينَ وَمِائَةً مِنَ الْأَنْصَارِ، «وَمَا مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ يُحَدِّثُ بِحَدِيثٍ إِلَّا وَدَّ أَنْ أَخَاهُ كَفَاهُ الْحَدِيثَ، وَلَا يُسْأَلُ عَنْ فُتْيَا إِلَّا وَدَّ أَنْ أَخَاهُ كَفَاهُ الْفُتْيَا».

3.10.2. Tercüme ve Tahrîci

Abdurrahmân b. Ebî Leylâ şöyle söylemiştir: “Ben bu mescitte ensârdan yüz yirmi kadar kimse tanıdım, onlardan her hadis rivâyet eden isterdi ki kardeşi onun yerine hadis beyan etsin, her fetvâ veren isterdi ki kardeşi onun yerine fetvâ versin”.⁴⁷⁸

⁴⁷⁶ Ebû Âsım el-Gamrî, a.g.e., II, 833 (1561).

⁴⁷⁷ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber b. Âsım b. Abdilber en-Nemerî el-Kurtubî, **Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlihi**, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyrî, 2 c., 1.bsk., Dâru İbnü'l-Cevzî, Mekke, 1414/1994, II, 837 (1571).

⁴⁷⁸ Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî et-Türkî el-Mermezî, **ez-Zühed ve'r-Rakâik li'bni'l-Mübârek**, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, t.y., s. 19 (58); İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, VI, 109-110; Ebû Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî, **Kitabu'l-İlm**, thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, 2.bsk., el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût, 1403/1983, s.10 (21); Dârimî, **Müsned**, I, 248 (137); Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Sufyân b. Cevân el-Fârisî el-Fesevî, **el-Ma'rife ve't-Târîh**, thk. Halîl el-Mensûr, 3 c., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, t.y., III, 115; İbn Hibbân, **Sikât**, IX, 215 (16075); Beyhakî, **Medhal**, s.433 (800); Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî vd, **Târîhu Bağdâd ve zuyûluh**, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, 24 c., 1. bsk., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417, XIII, 394 (33); İbn Abdilber, **Câmiu beyâni'l-ilm**, II, 1120-1121 (2199, 2201-2202); İbn Asâkir, **Târîhu Dimaşk**, XXXVI, 86-87; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, IV, 262-263 (96). Hadis metni, Dârimî'in **Sünen**'inde zikrettiği 137 no.lu hadis metnidir.

3.10.3. Ricâli

Hadisin senedi Ebû Nuaym → Süfyân→ Atâ b. es-Sâib→ Abdürrahmân b. Ebî Leylâ şeklindedir:

Ebû Nuaym el-Fazl b. Dükeyn Amr b. Hammâd b. Züheyr b. Dirhem el-Mülâî el-Kûfi (ö. 219/834) hakkında Ebû Hâtim er-Râzî'den sorulduğu zamân “*Sikadır, Süfyân ve Mis’ar’ın hadislerini en iyi şekilde ezber yapardı*” diye cevap vermiştir.⁴⁷⁹ Nesâî de “*Ebû Nuaym sika ve güvenilirdir*” demiştir.⁴⁸⁰ İbn Hibbân “*Kendi zamânının en iyi bilenidir*” diye tarif etmiştir.⁴⁸¹ Zehebî sahih ve sika olarak zikretmiştir.⁴⁸² İbn Hacer ise “*Sika ve sebt*” hükmünü vermiştir.⁴⁸³

Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî (ö. 161/778) Müslümanların imâmlarından bir imâm, onların âlimlerinden bir fakih âlim, zâhidlerinden bir zâhid, hüccet, naklettiği şeylerde ve dinde rivâyet ettiği hadislerde sika, kendi etbâ ve ashâbına sahip olan bir râvîdir.⁴⁸⁴ Zehebî onun hakkında “mudellis imâm”, “sahih” tabirlerini kullanmıştır.⁴⁸⁵ Ebû Zür’a b. el-İrâkî (ö. 826/1423) kendisine “*Meşhur imâmdır, tedlîs yapar ama tedlîsi fazla değildir*” demiştir.⁴⁸⁶ İbn Hacer onunla ilgili “hafız, fakih, âbid, imâm ve hüccet” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁸⁷

Ebû İsâ Abdürrahmân b. Ebî Leylâ Yesâr el-Ensârî el-Medenî el-Evsî el-Kûfî (ö. 83/702) hadis, fıkıh ve kıraat âlimi olan tabîdîr. Onun hakkında Zehebî “*Sahih*” ve “*Büyük tâbî*” demiştir.⁴⁸⁸ İbn Hacer “sika” olarak değerlendirmiştir.⁴⁸⁹

⁴⁷⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 61.

⁴⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 387.

⁴⁸¹ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 319.

⁴⁸² Bkz. İbn Hacer, *Lisân*, IX, 391; Zehebî, *Kâşif*, II, 122.

⁴⁸³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 782.

⁴⁸⁴ Bkz. Moğultay, *İkmâl*, V, 387.

⁴⁸⁵ İbn Hacer, *Lisân*, IX, 314.

⁴⁸⁶ Ebû Zür’a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî el-Mihrânî er-Râziyânî el-Mısrî, İbnü’l-İrâkî, *Tuhfetü’t-tahsîl fî zikri ruvâti’l-merâsîl*, thk. Abdullâh Nevât, Mektebetü’r-Rüşd, Riyâd, t.y., s.130

⁴⁸⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 394.

⁴⁸⁸ İbn Hacer, *Lisân*, IX, 356;

⁴⁸⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 597.

3.10.4. Derecesi

Dârimî *Müsned*'de bu hadisi maktu' olarak rivâyet etmiştir. Kitabın muhakkiki kendi ta'likâtında da “*Senedi sahihtir*” demiştir.⁴⁹⁰

3.10.5. Şerh ve Değerlendirme

Bu hadisin değerlendirmesi bundan sonra gelen onuncu hadisle birlikte ele alınacaktır.

3.11. ON BİRİNCİ HADİS (Sahâbe fetvâda bşaksını kendine tercih ederdi)

3.11.1. Metni

قَالَ الْبَيْهَقِيُّ فِي الْمَدْخَلِ: وَأَخْبَرَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ بْنُ الْفَضْلِ الْقَطَّانُ، أَبْنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ، ثنا يَعْقُوبُ بْنُ سُفْيَانَ، ثنا أَبُو بَكْرٍ الْحُمَيْدِيُّ، ثنا سُفْيَانُ هُوَ ابْنُ عُيَيْنَةَ ثنا عَطَاءُ بْنُ السَّائِبِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: «أَدْرَكْتُ عِشْرِينَ وَمِائَةً مِنَ الْأَنْصَارِ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يُسْأَلُ أَحَدُهُمْ عَنِ الْمَسْأَلَةِ فَيَرُدُّهَا إِلَى هَذَا، وَهَذَا إِلَى هَذَا حَتَّى تَرْجِعَ إِلَى الْأَوَّلِ».

3.11.2. Tercüme ve Tahrîci

Abdurrahmân b. Ebî Leylâ anlatıyor: “*Ben Resûlullâh'ın (s.a.v) ashâbından yüz yirmi kadar ensâr tanıdım, onlardan birine bir mesele sorulduğunda başkasına havâle ederdi, o da diğerine, böyle de dönüp dolaşıp birinci kişiye gelirdi.*”⁴⁹¹

⁴⁹⁰ Bkz. Dârimî, *Müsned*, I, 248 (137).

⁴⁹¹ Beyhakî, *Medhal*, s.433 (801).

3.11.3. Ricâli

Hadisin senedi Ebü'l-Hüseyn b. el-Fadl el-Kattân→ Abdullâh b. Ca'fer→ Ya'kûb b. Süfyân→ Ebû Bekr el-Hümejdî→ Süfyân→ Atâ b. es-Sâib→ Abdürrahmân b. Abî Leylâ şeklindedir:

Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Fadl b. Ya'kûb b. Yûsuf b. Sâlim el-Azrak el-Kattân el-Bağdâdî (ö. 415/1024) hakkında Hatîb el-Bağdâdî “*Sika idi*” demiştir.⁴⁹² Zehebî meşhur sika, şeyh, âlim, müsned olduğunu beyân etmiştir.⁴⁹³

Ebü Muhammed Abdullâh b. Ca'fer b. Dürüsteveyh b. el-Merzübân el-Fârisî el-Fesevî en-Nehvî (ö. 347/958) hakkında Hatîb el-Bağdâdî şöyle demiştir: “*İbn Dürüsteveyh ile ilgili el-Berkânî'ye sordum. 'Ona zayıf demişler' dedi.*” Ama sonra kendisi bunu redderek sika olduğunu isbât etmiştir. Ebû Sa'd el-Hüseyn b. Osmân eş-Şirâzî'den “*Sika, sika*” dediğini nakletmiştir.⁴⁹⁴ İbn Münde de onu tevsik etmiştir.⁴⁹⁵

Ebü Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân) el-Fârisî el-Fesevî (ö. 277/890) ile ilgili Hâkim “*Fâris'te Ehl-i Hadis'in imâmıydı*” demiştir.⁴⁹⁶ Zehebî “*Hâfiz, sika, müsennif, hayır, sâlih*” olarak değerlendirmiştir.⁴⁹⁷ İbn Hacer de “*Sika, hâfiz*” hükmünü vermiştir.⁴⁹⁸

Ebü Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureşî el-Hümejdî (ö. 219/834) sika sebt bir râvîdir.⁴⁹⁹

Ebü Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Ebî İmrân Meymûn el-Hilâlî el-Kûfî el-A'ver (ö. 198/814) ile ilgili Mizzî şöyle demiştir: “*Onun Menâkibi ve feziletleri çok*

---

⁴⁹² Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, III, 44.

⁴⁹³ Bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX, 262; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII, 331.

⁴⁹⁴ Bkz. Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XI, 85.

⁴⁹⁵ Bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 852.

⁴⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 385.

⁴⁹⁷ Zehebî, *Kâşif*, II, 394.

⁴⁹⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 1088.

⁴⁹⁹ Bkz. İbn Hacer, *Takrîb*, s.5 06.

*fazladır.*⁵⁰⁰ Zehebî “*Sika, sebt, hâfız, imâm*” olarak zikretmiştir.⁵⁰¹ İbn Hacer *Tekrîb*’de “*Sika, hâfız, fakih, imâm, hüccettir ama son zamanlarda hâfızası değişmiştir, sadece sika râvîlerden tedlîs ederdi*” diyerek değerlendirmede bulunmuştur.⁵⁰²

Ebû Yezîd Atâ b. es-Sâib b. Yezîd (Mâlik yahut Zeyd) es-Sekafî (ö. 136/753) sadûk râvîdir, ama hayâtın son zamanlarda hadisleri karıştırmıştır.⁵⁰³

Ebû İsâ Abdurrahmân b. Ebî Leylâ Yesâr b. Bilâl el-Ensârî (ö. 83/702) büyük tâbiîdir.⁵⁰⁴ İbn Hacer hakkında “*Sikadır*” demiştir.⁵⁰⁵

3.11.4. Derecesi

Hadisin senedindeki râviler hepsi *sika* olup diğer sahih hadis şartlarını taşıdığından dolayı hadis sahihtir.

3.11.5. Şerh ve Değerlendirme

Müslüman bir kişi din adına konuştuğu zamân kendi seviyesini bilmelidir, mütevazı ve alçakgönüllü olup kendinden üstün olan varsa onu tercih etmelidir. Bu rivâyete bakarsak sahâbenin Hz. Peygamberlerden (s.a.v) sonra insânların en üstünü olmalarına rağmen herbirinin diğerini kendi nefesine tercih ettiği ve bilgi sahibi olmalarına rağmen fetvâ vermekten kaçmayı tercih ettikleri görülür. Çünkü onlar bu mesuliyetin ne kadar ağır olduğunu daha iyi biliyorlardı. Biliyorlardı ki kişi bu dünyada yaptığı her iş ve konuştuğu her sözden Allah katında sorumlu olacaktı. Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyurmuştur: “*Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur*”.⁵⁰⁶ Sahâbeden sonra gelen ilim ehli de aynen onlar gibi fetvâ sorumluluğundan uzak durmayı tercih etmişlerdir. Nitekim Süfyân es-Sevrî’den şöyle söylediği

---

⁵⁰⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 177.

⁵⁰¹ Zehebî, *Kâşif*, I, 449.

⁵⁰² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 395.

⁵⁰³ Bkz. İbn Hacer, *Takrîb*, s. 678.

⁵⁰⁴ İbn Hacer, *Lisân*, IX, 356;

⁵⁰⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 597.

⁵⁰⁶ İsrâ, 17/36.

nakledilmiştir: “Ben fakihleri, fetvâ vermeye ehliyetli oldukları halde meseleler ve fetvâlara cevap vermeyi hiç sevmediklerini gördüm”. Ayrıca “Fetvâyı en iyi bilen, fetvâ vermekten sakınan kişidir ve en câhil olan kişi ise fetvâ hususunda en fazla konuşandır” demiştir.⁵⁰⁷ Sahâbe ve büyük âlimler bu durumdayken günümüzde ilim ehlinin ne kadar sakınması gerektiğini anlamak zor değildir.

3.12. ON İKİNCİ HADİS (Günah getiren fetvâ)

3.12.1. Metni

قال الدارمي في مسنده: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ أَبِي سِنَانٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «مَنْ أَفْتَى بِفُتْيَا يَعْمَى عَنْهَا، فَاتُّمَّهَا عَلَيْهِ».

3.12.2. Tercümesi ve Tahrîci

İbn Abbâs (r.a) şöyle buyurmuştur: “*Kim bilmediği fetvâ ile fetvâ verirse, o fetvânın gühâhı o kişinin üzerine olur.*”⁵⁰⁸

3.12.3. Ricâli

Hadisin senedi Muhammed b. Ahmed → Süfyân b. Uyeyne → Ebû Sinân → Saîd b. Cübeyr → İbn Abbâs şeklindedir:

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Halaf Muhammed es-Selmî el-Bağdâdî el-Katî’î (ö. 237/851) hakkında Ebû Hâtim er-Râzî “*Sika, sadûk*” demiştir.⁵⁰⁹ İbn Hibbân da *Sikât*’ta zikrederek bazen hata yaptığını belirtmiştir.⁵¹⁰ İbn Hacer ise “*Sika*” olduğunu ifade etmiştir.⁵¹¹

⁵⁰⁷ Bkz. Muhammed Yüsri İbrâhîm, *Fıkhu’n-nevâzil li’l-ekalliyâti’l-müslime “ta’sîlen ve tatbîkan”*, 2 c., 1.bsk., Dârü’l-Yüsr, Kâhire, 1434/2013, II, 690.

⁵⁰⁸ Dârimî, *Müsned*, I, 261 (162); Beyhakî, *Medhal*, s. 179 (186); İbn Abdilber., *Câmiu beyâni’l-ilm*, II, 862 (1626). Hadis metni, Dârimî’nin *Sünen*’inde zikrettiği 162 no.lu hadis metnidir.

⁵⁰⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXIV, 347.

⁵¹⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 91.

⁵¹¹ İbn Hacer, *Takrib*, s. 823.

Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Ebî İmrân Meymûn el-Hilâlî el-Kûfî el-A'ver (ö. 198/814) ile ilgili Mizzî şöyle demiştir: “*Onun Menâkıbı ve faziletleri çok fazladır*”.⁵¹² Zehebî “*Sika, sebt, hâfız, imâm*” olarak zikretmiştir.⁵¹³ İbn Hacer *Tekrîb*'de sika, hâfız, fakih, imâm ve hüccet olduğunu ama son zamanlarda hâfızasının değiştiğini, sadece sika râvîlerden tedlîs yaptığını kaydetmiştir.⁵¹⁴

Ebû Sinân Dırâr b. Mürre eş-Şeybânî el-Kûfî (ö. 132/749) hakkında Dârekutnî “*Kûfeli, sika, fazıldır*” demiştir.⁵¹⁵ Zehebî “*Sika âbidlerdendir*” diyerek tarif etmiştir.⁵¹⁶ İbn Hacer de “*Sika, sebt*” hükmünü vermiştir.⁵¹⁷

Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed) Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî eş-Şehîd (94/713) fakih, âbid, takvâlî ve fâdıl bir râvîdir.⁵¹⁸ Zehebî onunla ilgili “*Büyük âlimlerden birisi*” demiştir.⁵¹⁹ İbn Hacer “*Sika, sebt, fakih*” diyerek tavsif etmiştir.⁵²⁰

Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. Abbâs b. Abdilmuttalib el-Hâşimî el-Kureşî (ö. 68/687-88) meşhûr sahâbidir. Onunla ilgili Mesrûk b. el-Ecde' (ö. 63/683) şöyle demiştir: “*İbn Abbâs'ı gördüğüm zamân 'insânların en güzeli', konuştuğu zamân 'en fasihi', hadis beyân ettiği zamân 'en bilgi sahibi' derdim*”.⁵²¹

3.12.4. Derecesi

Hadisin senedindeki râviler hepsi sika olduğundan ve hadis diğer sahih hadis şartalarını taşıdığından dolayı sahihtir.⁵²²

---

⁵¹² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 177.

⁵¹³ Zehebî, *Kâşif*, I, 449.

⁵¹⁴ Bkz. İbn Hacer, *Takrib*, s. 395.

⁵¹⁵ Moğultay, *İkmâl*, II, 32.

⁵¹⁶ Zehebî, *Kâşif*, I, 509.

⁵¹⁷ İbn Hacer, *Takrib*, s. 459.

⁵¹⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 275.

⁵¹⁹ Zehebî, *Kâşif*, I, 433.

⁵²⁰ İbn Hacer, *Takrib*, s. 374.

⁵²¹ İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 228.

⁵²² Bkz. Dârimî, *Müsned*, I, 261 (162).

3.12.5. Şerh ve Değerlendirme

Dârimî'nin naklettiği rivâyet, metinde zikredilen şekildedir. Bazı rivâyetlerde ise (وهو يعمى فيها) lafzıyla gelmiştir.⁵²³ Süyûtî *Edebü'l-fütyâ*'da (وهو يعمى فيها) lafzıyla olan rivâyeti nakletmiştir.⁵²⁴ Bu lafızla gelen rivâyet açıktır, yani fetvâ veren kişinin hâlidir. Ama Dârimî'nin naklettiği rivâyette (يُفْتَىٰ عَمَىٰ) olduğu hâlde (فُتِيَ) kelimenin sıfatı olup malûm/etgen (عَمَىٰ يَعْمَى) bâbından ve meçhul/edilgen (يُعْمَى) “tef’îl” babından, iki şekilde okunur. Birinci şeklin manası zâhirdir, yani bilmediği hâlde fetvâ verirse günâhı onun üzerinedir. Ama meçhul şekli de “onu şaşırtıcı yaptı ve gizli tuttu” manâsı ile gelir.⁵²⁵ Burada manasını bilmediği hâlde manâyı kapalı söyleyip müsteftiyi şaşırtır ve doğru bildiği gibi konuşur. Bu birinci manâdan daha ağırdır. Yani bilmediği şeyi fetvâ vermemesi gerekirken o bir de aldatmaya çalışır. Tabi ki bu durumda vebâli de fazla olur. Çünkü fetvâda, bir yandan şeriatın hükümlerini beyan etmek diğer yandan müsteftinin yanlış anlamasına yol açmayacak şekilde bildirilmesi gerekir. Ayrıca fetvâ olabildiğince kısa ve açık olmalıdır, yoksa cevap karmaşık ve anlaşılmaz olur. Bu durumda müsteftî yanlış amel eder veya başka bir kişiden bir daha fetvâ sormak durumunda kalır.⁵²⁶

Bundan dolayı müftînin kendi görüşüyle değil bir delile dayanarak fetvâ vermesi gerekir. Yoksa bu fetvâ insanları yanlışla götürür ve dinî bozulmaya sebep olur. Bunu vebâli ise müftînin üzerinde kalır. Nitekim geçmiş ümmetler de aynı hataya düşmüştür. Abdullâh b. Amr b. el-Âs (r.a) şöyle nakletmiştir: “Ben Resûlullâh'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim: *İsrail Oğullarının durumu mutedil olarak devam ediyordu. Nihayet muhtelif milletlerden aldıkları esir kadınlardan doğma nesil türedi ve bu nesil şahsî görüşlerle hüküm vermeye başlayınca kendileri dalalete düştüler ve İsrail Oğullarını da dalalete düşürdüler. Onların durumu çok kötü oldu*”.⁵²⁷

⁵²³ Beyhakî, *Medhal*, s. 179 (186); İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, II, 862 (1626).

⁵²⁴ Süyûtî, *Edebü'l-fütyâ*, s. 61.

⁵²⁵ Bulyâvî, *Misbâhu'l-lugât*, s.578.

⁵²⁶ Bkz. Osmân Şahin, “*İslam Hukukunda Fetva Usûlü*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun, 2020, s. 178-179.

⁵²⁷ İbn Mâce, *Sünen*, İmân, 8 (56).

3.13. ON ÜÇÜNCÜ HADİS (Her meselede fetvâ veren dellidir)

3.13.1. Metni

قَالَ الدَّارِمِيُّ فِي مُسْنَدِهِ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: «إِنَّ الَّذِي يُفْتِي النَّاسَ فِي كُلِّ مَا يُسْتَفْتَى لَمَجْنُونٌ».

3.13.2. Tercümesi ve Tahrîci

İbn Mesûd (r.a) şöyle dedi: “*Şüphesiz, halka, kendisinden fetvâsı sorulan her meselede fetvâ veren kimse mutlaka delidir.*”⁵²⁸

3.13.3. Ricâli

Hadisin senedi Muhammed b. Yûsuf → Süfyân → A’meş → Ebû Vâil → İbn Mesûd şeklindedir:

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Vâkîd b. Osman ez-Zabî el-Firyâbî (ö. 212/827) hakkında bazı Bağdâtlılar “*Muhammed b. Yûsuf, Süfyân’ın yüz elli hadisinde yanlış yapmıştır*” dediler.⁵²⁹ Buhârî ondan yirmi altı hadis rivâyet etmiştir ve hakkında “*Kendi zamanın en üstünü idi*” demiştir.⁵³⁰ Nesâî “*Sika*” olarak zikretmiştir⁵³¹ İbn Hibbân *es-Sikât*’ta zikretmiştir.⁵³² İbn Hacer “*Sikadır, fazıldır*” diyerek değerlendirmiştir.⁵³³

---

⁵²⁸ Dârimî, **Müsned**, 272 (176); Taberânî, **el-Mu’cemü’l-kebir**, IX, 188 (8923, 8924); Beyhakî, **Medhal**, s. 433 (799). Hadis metni, Dârimî’nin **Sünen**’inde zikrettiği 176 no.lu hadis metnidir.

⁵²⁹ İbn Hacer, **Tehzîb**, IX, 537.

⁵³⁰ Bkz. **a.g.e.** IX, 536-537.

⁵³¹ Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, XXVII, 52.

⁵³² İbn Hibbân, **Sikât**, IX, 57.

⁵³³ İbn Hacer, **Takrib**, s. 911.

Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî (ö. 161/778) hakkında Onuncu hadis'te geniş bilgi verilmiştir. İbn Hacer onunla ilgili "hafız, fakih, âbid, imâm ve hüccet" ifadelerini kullanmıştır.⁵³⁴

Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-A'meş el-Kûfî (ö. 148/765) hakkında Zehebî "Ahadu'l-a'lâm" ve "Hafız" demiştir.⁵³⁵ Moğultay'dan onunla ilgili şöyle nakledilmiştir: "Sika, sabt ve çok hadis rivâyet edendi, Kur'ân âlimi ve bunda baş idi, yanlış yapmayan fasih ve ferâiz âlimiydi. Onda teşeyyu' vardı".⁵³⁶ İbn Hacer de "Sika, hafız, Kur'ânı bilen ve takva sahibidir, ama tedlis yapardı" demiştir.⁵³⁷

Ebû Vâil Şakîk b. Seleme el-Esedî el-Kûfî (ö. 82/701) hakkında şöyle denilmiştir: "Abdullâh b. Mes'ûd Ebû Vâil'i gördüğü zaman 'sâbit, sâbit' diyordu".⁵³⁸ Mizzî "Rasûlullâh'ın zamanına ulaştı ama kendisine görmedi" demiştir.⁵³⁹ Zehebî "Amel eden âlimlerden muhadramdır (hem cahiliye devrinde hem de Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında yaşadıkları halde onu göremeyen)" demiştir.⁵⁴⁰ İbn Hacer "Sika" olarak değerlendirmiştir.⁵⁴¹

Abdullâh İbn Mes'ûd değerli bir sahabîdir. Onunla ilgili olarak sekizinci hadiste bilgi verilmiştir.

3.13.4. Derecesi

Bu hadisin ricâli sikadır.⁵⁴² Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî da kendi ta'likinde hadisin "Senedi sahih" demiştir.⁵⁴³

---

⁵³⁴ İbn Hacer, **Takrib**, s. 394.

⁵³⁵ Zehebî, **Kâşif**, I, 464.

⁵³⁶ Moğultay, **İkmâl**, VI, 90.

⁵³⁷ İbn Hacer, **Takrib**, s. 414.

⁵³⁸ Moğultay, **İkmâl**, VI, 288.

⁵³⁹ Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XXII, 548.

⁵⁴⁰ Zehebî, **Kâşif**, I, 489.

⁵⁴¹ İbn Hacer, **Takrib**, s. 439.

⁵⁴² Zehrânî, **el-Kutûfu'd-dâniye**, s.114.

⁵⁴³ Bkz. Dârimî, **Müsned**, I, 272 (176).

3.13.5. Şerh ve Değerlendirme

el-Mu'cemu'l-Kebîr'deki rivâyette “Sorduğu her soruya cevap veren kişi delidir”. Başka bir lafızla “Fetvâ istediği her fetvaya fetvâ veren kişi delidir.” denilmektedir.⁵⁴⁴

Abdullah Aydınlı bu hadisin şerhinde şöyle demiştir: “Fetvâyı ya devletin liyakatli resmi görevlisi veya fahri olarak, liyakatli âlim verir. Bunların dışında, ehil olmadığı halde fetva vermeye cür'et eden kimse, yüklendiği sorumluluğun farkında olmayan ahmak insandır”.⁵⁴⁵

Bu rivâyetteki “mutlaka delidir” demesinin sebebi şudur: Fetvâ veren kişinin kendine bir tehlikeye maruz bırakması bu durumu ancak akılsızlıktan kaynaklanabilir. Çünkü Allâh Teâlâ verdiği fetvâdan onu hesaba çekecektir. Nitekim Allâh (c.c): “Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur”⁵⁴⁶ buyurmaktadır. İmâm Ebû Yûsuf kendi hocası İmâm Ebû Hanife'den şöyle söylediğini nakleder: “Bir kimse ilimden bir şey söylese ve onu üstlenirse, yine zannederse ki Allâh (c.c) ona ‘Allâh'ın dininde nasıl fetvâ verdin?’ diye sormayacak; o kişinin nefsi ve dini zayıflanmıştır.” İmâm Mâlik'ten şöyle rivâyet edilmiştir: “Fetvâda acelecilik cehâlet ve beceresizliğin bir nevidir.”⁵⁴⁷

---

⁵⁴⁴ Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 188 (8923, 8924).

⁵⁴⁵ Abdullah Aydınlı, **Sünen-i Dârimî Tercüme ve Şerhi**, Madve Yayınları: 1/262-263.

⁵⁴⁶ İsrâ, 17/36.

⁵⁴⁷ Beyhakî, **Medhal**, s. 437 (817).

SONUÇ

İslâm toplumunda fetvâlar; İslâmın ruhuna, Hz. Peygamber (s.a.v) ve sahâbe uygulamalarına uygun olmalıdır. Bunun için de Hz. Peygamber'in hadislerinde fetvanın önemi ve fetvada uygulanacak ilkelerin titizlikle uygulanması gerekmektedir. Hz. Peygamber'in bilgisizce verilen fetvalara karşı çıkması, bu duruma çok üzülmesi ve öfkelenmesi konunun önemini göstermektedir.

Bu çalışmada; bilgisizce fetvâ vermenin yaygınlaştığı, yetkisiz ve bilgisiz kimseler tarafından ulu orta fetva verildiği günümüzde bu konunun sürekli vurgulanması gerektiği ifade edilmiştir. Tezimizde öncelikle konuyla ilgili kavramlar açıklanmış, tarihte ve günümüzde fetvâ konularına kısaca temas edilmiş, konuyla ilgili hadisler tespit edilerek değerlendirmeleri yapılarak konunun önemine ışık tutmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada bilgisizce fetvâ vermenin yanlışlığına dair muteber hadis kaynaklarından on üç rivayet tespit edilmiş olup bunların sened ve metin incelemelerinin yanı sıra söz konusu rivayetlerin şerh ve açıklamaları yapılmıştır. Araştırma sonucunda bu on üç rivâyetin altısının sahih, ikisinin hasen, beşinin zayıf olduğu; zayıf rivayetlerden birinin takviyeyle hasen li-gayrihî derecesine yükseldiği, diğerlerinin de senedi zayıf olmakla birlikte mânalarının sahih olduğu tespit edilmiştir.

Zikredilen hadislerin senedlerindeki ricâl konusunda cerh ve ta'dîl hakkındaki görüşler âlimlerin vefat tarihlerine göre sırayla zikredilmiştir, son tahlilde genel olarak Zehebî ve İbn Hacer'in görüşleri benimsenmiştir. Muhaddislerin hadis metinlerinin sıhhati hakkındaki hükümlerine yer verilmiş. Fakat 11. hadiste muhaddislerce verilmiş hüküm bulunmadığından dolayı râvilerin durumuna göre hadisin derecesi beyan edilmiştir. Değerlendirmelerde hadis şerh kitaplarındaki açıklamalar özet olarak verilmiş, mümkün olduğu kadar tekrardan kaçınılmıştır.

Bu çalışmada Müslüman ilim adamlarının toplumu ayrıştıracak ve kargaşaya neden olacak fetvalardan kaçınmaları gerektiği bir kez daha vurgulanmış, sahabeden başlayarak tarih boyunca İslam âlimlerinin bu konuda gösterdikleri azamî duyarlılık ortaya konulmuştur.

Yeni gelişen olay ve şartlar konusunda güvenilir, yeni ilmî fetvalara ihtiyaç duyulması sebebiyle Türkiye'deki Diyânet İşleri Başkanlığı ve diğer Müslüman

lkelerdeki fetva merkezlerinin önemi giderek arttığı görülmektedir. Diyanet teŖkilatları yanında İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakülteleri, aydınlatma ve bilgilendirme yanında; yaŖadığımız iletiŖim çağında artan dini meselelerdeki dezenformasyonun ve bilgi kirliliğinin önüne gemelidir. Bu kurumlar, doğru dinî bilgileri ulaŖılabilir kılarak ve dinî fetvaları kontrol altında tutarak, halkın bigilenmesini ve aydınlatılmasını sağlamalıdır. Toplumun birlik ve beraberliğinin harcı olan bu eŖit ilmî ve irŖadî kurumların alıŖmalarıyla yanlıŖ fetvalardan kaynaklanan ciddî toplumsal sorunlar nlenecek, arzulanan ideal huzur ortamı gerekleŖecektir.

Tezimiz; fetvanın ağırlığını, hassasiyetini ve ciddiyetini bir para olsun ifade edebilmiŖse baŖarılı bir tez olarak kabul edilmelidir.

Muvaffakiyet Allaha'tandır.

KAYNAKÇA

- Abdürezzâk** Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî el-Yemânî es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahmân el-A'zamî, 11c., 2.bsk., el-Meclisü'l-İlmî, Hindistan, 1403/1982.
- Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *Müsned*, ed. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî, thk. Şuayb el-Arnâvut, Âdil Murşid vd., 1. bsk., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1421/2001.
- Ali Haydar**, Hâce Emin Efendizâde, *Dürerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4c., 3.bsk., İstanbul, Matbaa-i Tevsî'i Tıbâat, 1330.
- Ali el-Kârî**, Ebü'l-Hasan Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî el-Mekkî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâti'l-mesâbih*, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1422/2001.
- Âli Huneyn**, Abdullâh b. Muhammed b. Sa'd, *el-Fetvâ fi ş-şeri'ati'l-islamiyye*, 2c., 1.bsk., Riyad, Mektebetü'l-Obekân, 1429/2008.
- Âli Mahmûd**, Ahmed Mahmud, *el-Fetvâ âdâbühâ ve ahkâmüha*, y.y.y., y.y., t.y.
- Anezî**, Sa'd, *et-Telfik fi'l-Fetvâ*, y.y.y., y.y., t.y.,
- Altuntaş**, Halil ve **Şahin**, Muzaffer, *Kur'ân-ı Kerim Meali*, 12.bsk, Ankara, Yenigün Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti., 2011.
- Apak**, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi-3 (Emeviler dönemi)*, ed. Hüseyin Kader, 12.bsk., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2016.
- _____, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi -4 (Abbâsîler Dönemi)*, ed. Hüseyin Kader, 8.bsk., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2015.
- Apaydın**, H. Yunus, "İctihâd", *DİA*, İstanbul, 2000.
- Arakânî**, Tâhir Sıddık, *Hâsiyâtü'l- Ebvâb*, Karâçî, Mektebetü'l-Büşrâ, 2013.
- Atar**, Fahrettin, "Fetvâ", *DİA*, İstanbul, 1995.
- Aydınlı**, Abdullah, *Sünen-i Dârimî Tercüme ve Şerhi*, Madve Yayınları: 1/262-263.
- Aynî**, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. Hüseyin el-Hanefî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420,
- _____, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- Azimâbâdî**, Ebu't-Tayyîb Muhammed Şemsü'l-Hak, *Avnü'l-Ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, thk. İsmüddîn es-Sabâbatî, 8c., Kâhire, Dâru'l-Hadis, 1426/2005.
- Bakirî**, Ahmed b. Bakır b. Salih, *Eseru kaideti teğayyüri'l-fetvâ bi teğayürü'l-izmân ve'l-ahvâl*, Riyad, y.y., 1431/2010.

- Bâkirî**, Ahmed b. Bâkir b. Sâlih, *el-Fıkhu'l-islâmî*, (el-Makâlât, “Eseru kâideti teğayyüri'l- fetvâ bi-teğayyüri'l- ezmân ve'l-ahvâl”), Merkezu't-temeyyüzi'l-bahsî fi'l-fıkhi'l-kazâyâ el-mu'âsirah, Riyad, 1431/2010.
- Bereketî**, Seyyid Muhammed Amîmü'l-İhsân el-Müceddidî, *et-Ta'rifâtü'l-fıkhiyye*, 1.bsk., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Beşîr**, Isâm Ahmed, *Mezaliku'l-fetvâ fi âlemine'l-muâsır*, y.y.y., y.y., t.y.
- Beyhakî**, Ebû Bekir Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ el-Husrevcerdî el-Horasânî, *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ*, thk. Muhammed Ziyâu'r-Rahmân el-A'zamî, Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, Küveyt, t.y.
- _____, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, 3.bsk., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003.
- Beyzâvî**, Abdullâh b. Ömer, *Minhâcu'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*, ed. Mustafa Şeyh Mustafa, 1.bsk., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Bezzâr**, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdulhâlik b. Hallâd b. Ubeydillâh el-Bezzâr, *el-Müsned*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh ve Sabrî Abdulhâlik eş-Şâfî, 18c., 1.bsk., Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 1988-2009.
- Bilmen**, Ömer Nasuhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Sarmaşık Yayınları, İstanbul, 2016.
- Buhârî**, Alâüddîn Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed el-Hanefî, *Keşfü'l-esrar*, 4c., Beyrut, Daru'l-kitabi'l-Arabî, t.y.
- Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Ca'fî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-şahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh şallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih (Sahîhu'l-Buhârî)*, thk. Muhammed b. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, 1.bsk., y.y.y., Dâru Tavki'n-Nacât, 1422H.
- Bulyâvî**, Ebü'l-Fadl Mevlânâ Abdulhafiz, *Misbâhu'l-lugât*, Lâhûr, t.y.,
- Bûtî**, Muhammed Saîd Ramazan, *el-Lâmezhebiyye ahtaru bidatin tüheddidü's-şerî'ate'l-islâmiyye*, 1.bsk., Dimaşk, Dâru'l-Fikr, 1439/2017.
- Cemmâl**, Muhammed Eymen, *el-Mesâilü'l-fıkhiyyetü'l-mu'âsirah*, y.y., İstanbul, 2017.
- Cerrahoğlu**, İsmail, “Abdullah b. Mesud”, *DİA*, İstanbul, 1988.
- Cürcânî**, Ebû Ahmed b. Adiy, *el-Kâmil fi zuafâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, 1.bsk., el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1418/1997.
- Cürcânî**, Ali b. Muhammed Seyyid Şerîf, *Mucemu't-Ta'rifât*, thk. Muhammed Sadık el-Minşâvî, Kâhire, Dâru'l-Fazîle, t.y.
- Dağcı**, Şamil, “Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarına Fetvâ Konseptinde Bir Yaklaşım”, *Diyânet İlmî Dergi*, 38/4, Ekim, 2002.
- Dârekutnî**, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî b. Mes'ûd b. en-Nu'mân el-Bağdâdî ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., 5 c., 1.bsk., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1424/2004.

- Dârimî**, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân b. el-Fadl b. Behrâm b. Abdüssamed et-Temîmî es-Semerkindî, *Müsnedu'd-Dârimî (Sünenu'd-Dârimî)*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, 4c., 1.bsk., Dâru'l-Muğnî, Riyad, 1412/2000.
- Davûdî**, Safvân Adnân, *el-Lübâb fî usûli'l-fikh*, 1.bsk., Dimaşk, Dâru'l-Kalem, 1420/1999.
- Dihlevî**, Muhammed Kifayetullah b. İnâyetullah, *Kifayetu'l-müftî*, ed. Halil Eşref Osmanî, Karaçi, Daru'l-Eşait, 2001.
- Dihlevî**, Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdirrahim el-Fârûkî, *Hüccetullahi'l-bâliga*, thk. Seyyid Sâbık, 2c., 1.bsk., Beyrut, Dâru'-Cîl, 1426/2005.
- _____, *Ikdu'l-cîd fî ahkâmî'l-ictihâd ve't-taklîd*, y.y.y., Mektebetü'l-Eşrafiye, t.y.
- _____, *el-İnsâf fî beyâni esbâbi'l-ihtilâf*, thk. Ahmed Râtib Armûş, Ürdün, Dâru'n-Nefâis, t.y.
- Ebû Ahmed** Mu'taz Ahmed Abdülfettâh, *Mesâbîhü't-Tenvîr alâ sahihi'l-Câmii's-Sağîr li'l-Elbânî (Muhtasarü Feyzi'l-Kadîr şerhu'l-Câmii's-Sağîr li'l-İmâm Abdirraûf el-Münâvî)*, y.y.y., (Mektebetü'ş-Şâmile), y.y.y., t.y.
- Ebû Dâvûd**, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr es-Sicistânî, *es-Sünen*, 4 c., Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- Ebû Hayseme** Züheyr b. Harb en-Nesâî, *Kitabu'l-İlm*, thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, 2.bsk., el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût, 1403/1983.
- Ebû Ya'lâ**, Ahmed b. Ali b. Musennâ b. Yahyâ b. İsâ b. Hilâl et-Temîmî el-Mavsîlî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed, 13 c., 1.bsk., Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Dimaşk, 1404/1984.
- Efe**, Ahmet, "Fetvâ Emaneti", *Reyhan Dergisi*, İstanbul, sy. 60, 2019.
- Emir Pâdişah**, Muhammed Emîn b. Mahmud, *Teysîrü't-tahrîr*, 4 c., Mekke, Daru'l-Bâz, t.y.
- Fesevî**, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Sufyân b. Cevân el-Fârisî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, thk. Halîl el-Mensûr, 3 c., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, t.y.
- Feyrûzâbâdî**, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsü'l-muhîd*, thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî vd., 6.bsk, Müessesetü'r-Risâle, Dimaşk, 1998.
- Feyyûmî**, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi'ş-Şerhi'l-kebîr*, 2 c., el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrût, t.y.
- Gamrî**, Ebû Âsım Nebîl b. Hâşim b. Abdillâh b. Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Gamrî, *Fethu'l-Mennân şerhün ve tahkîku Kit'âbi'd-Dârimî Ebî Muhammed Abdillâh b. Abdirrahmân el-müsemma bi'l-Müsnedi'l-Câmî'*, 10c., 1.bsk., Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Mekke, 1419/1999.
- Gazzâlî**, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî, *Mihakkü'n-nazar*, thk. Refîk el-Acm, 1.bsk., Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1994.

- _____, *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*, thk. Hamza b. Züheyr Hafız, 4.c , y.y.y., y.y., t.y.
- Gazzî**, Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî ed-Dımaşkî el-Gazzî eş-Şâfî, *Hüsni't-tenebbüh li-mâ verede fi't-teşebbüh (et-Tenbîh fi't-teşbih, et-Tenebbüh fi't-teşebbüh)*, thk. Nuruddin Tâlib vd., 1.bsk., Dâru'n-Nevâdir, Şam 1432/2011.
- Güler**, İsmail, *Diyânet İşleri Başkanlığı'na Sorulan Fetvâlara Göre Türkiye'de Dinî Hayat (1998-2001 Fetvâlarına Göre)*, Bursa, Bursa Uludağ Üniversitesi, Thesis, 2004 ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), V, 80, ek. 56 y.,.
- Güler**, Zekeriya, “Dinî Konularda Haddini Bilmek”, *Reyhan Dergisi*, İstanbul, sy. 60, 2019.
- Hâfız**, Fâtıma, “*el-Müftî ve't-tahdîs: et-Takniyyâtü't-tıbbiyyetü'l-hadîse ve eseruha alâ merci'iyeti's-şerîa*”, (Doktora Tezi), y.y.y., y.y., 2019.
- Hâkim**, Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Hamdûyeh b. Nuaym b. el-Hakem en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, Mustafâ Abdülkâdir Atâ, 4 c., 1.bsk., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.
- Hamza Muhammed Kâsım**, *Menârü'l-kârî şerhu Muhtasari Sahihi'l-Buhârî*, Mektebetü Dari'l-Beyân, Dimaşk, 1410/1989.
- Hatîb el-Bağdâdî**, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 16 c., 1.bsk., Beyrût, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- _____, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, thk. Ebû Abdirrahman Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî, 2c., 2.bsk., Riyad, Dâru İbni'l-Cevzî, 1421.
- _____, *el-Kifâye fi' ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sevrekî ve İbrahim Hamdî el-Medenî, el-Mektebetü'l-İlmiyyeh, Medine, t.y.
- _____, İbnü'n-Neccâr vd., *Târîhu Bağdâd ve zuyûluh*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, 24 c., 1. bsk., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417.
- Hererî**, Muhammed el-Emîn b. Abdullâh b. Yusûf b. Hasan el-Esyubî el-Hererî el-Büveyfî, *Mürşidü zevi'l-hicâ ve'l-hâce ilâ halli ve fekki meânî ve mebânî Süneni İbn Mâce*, Dâru'l-Minhâc, 1.bsk. Cidde, 1439/2018.
- Hettarî**, Abdülmecid b. Mahmud b. Ali er-Rîmî, *Tahziru'l-beriyye min mefasidi'd-dimokratiyye*, 1.bsk., San'a, el-Fâyîz, 1434/2013.
- Heyet**, “Fetvâ”, *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, 1.bsk., Kuveyt, Matâbiu Dâru's-Safva, 1415/1995.
- Heysemî**, Ebü'l-Hasan Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Husâmuddîn el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, Kâhire, 1414/1994.
- Heytemî**, Ebü'l-Abbâs Şihâbuddîn, Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Heytemî es-Sa'dî el-Ensârî, *es-Savâiku'l-muhrika alâ ehli'r-rafd ve'd-dalâl ve'z-zendaka*, thk. Abdurrahmân b. Abdullâh et-Türkî ve Kâmil Muhammed el-Harrât, 2 c., 1.bsk., Müessesetü'r-Risâle, Lübnân, 1417/1997,

- Hudarî**, Muhammed, *Tarihu't-teşrû'l-islamî*, 1.bsk., Beyrut, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1429/2008.
- Humeydî**, Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zübeyr b. Îsâ b. Ubeydillâh el-Kureşî el-Humeydî el-Mekkî, *el-Müsned*, thk. Hasan Selîm Esed ed-Dârânî, 2 c., 1. bsk., Dâru's-Sekâ, Dimaşk, 1417/1996.
- İbn Abdilber**, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber b. Âsım en-Nemerî el-Kurtubî, *Câmiu beyânî'l-ilm ve fazlihi*, thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyri, 2 c., 1.bsk., Dâru İbnü'l-Cevzî, Mekke, 1414/1994.
- İbn Âbidîn**, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilazîz, *Hanefîlerde Mezhep Usûlü* (*Şerhu ukûdi resmi'l-müftî*), çev. Şenol Saylan, ed. Mustafa Demiray, İstanbul, Klasik Yayınları, 2016.
- _____, *Şerhu ukûdi resmi'l-müftî*, 1.bsk., Karaçi, Mektebetü'l-Büşra, 1430/2009.
- _____, *Raddu'l- Muhtâr ale'd- Dürri'l- Muhtâr*, Beyrût, Dâru'l-Fikr, 1412.
- İbn Ebî Hâtım**, Ebû Muhammed b. Ebî Hâtım, Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir el-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1.bsk., Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrût. 1271/1952, VIII,150.
- İbn Asâkir**, Ebü'l-Kasım Alî b. el-Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh eş-Şâfiî, *Târîhu medîneti Dimaşk ve zikru fazlihâ ve tesmiyetü men hallehâ mine'l-emâsil ev ictâze bi-nevâhîhâ min varidihâ ve ehlihâ*, thk. Muhibbuddîn Ebi Saïd Ömer b. Garame el-Amravî, 80 c., 1.bsk., y.y.y., Daru'l-Fikr, 1418/1997.
- _____, *Mu'cemü's-Şuyûh*, thk. Vefâ Takiyuddin, 3 c., 1.bsk., Dâru'l-Beşâir, Dimaşk, 1421/2000.
- İbn Balabân**, Ebü'l-Hasen Emîr Alâüddîn Alî b. Balabân b. Abdillâh el-Mısrî, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân (Sahîhu İbn Hibbân bi tartibi İbn Balabân)*, 18 c., 2. bsk., thk. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1408/1998, (bkz. İbn Balabân).
- İbn Batta**, Ebû Abdillâh Ubeydillâh b. Muhammed b. Muhammed b. Hamdân el-Ukberî, *İbtâlû'l-Hiyel*, thk. Züheyr eş-Şâviş, 2. bsk., Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1403//1983.
- İbn Battâl**, Ebü'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdulmelik b. Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Riyad, Mektebetü'r-Ruşd, Riyad, 1423/2003.
- İbn Ebî Şeybe**, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm b. Osmân el-Absî, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kıble, y.y.y., t.y.
- İbn Ferhûn**, Burhânüddîn Ebü'l-Vefâ İbrâhîm b. Ebî Abdillâh Muhammed b. Ferhûn el-Ya'merî el-Mâlikî, *Tabsiratü'l-hükkâm fî usûli'l-akdiye ve menâhici'l-ahkâm*, 1.bsk., Beyrut, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- İbn Hacer**, Şihâbüddîn Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebu'l-Velid Hişâm b. Alî es-Saîdinî ve Ebû Temîm Nâdir Mustafa Mahmud, 2 c., 1. bsk., el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Kahire, 1426/2005.
- _____, *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, 10 c., 1.bsk., Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1422/2002.

_____, *Fethü'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 14 c., 3.bsk., Dimaşk, Dâru'l-Feyhâ, 1421/2000.

_____, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Nûreddin Itr, Matbaatü's-Sabâh, III. bs., Dimaşk, 1421/2000.

_____, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Ebü'l-Eşbâl Sağîr Ahmed Şâğîf el-Bâkistânî, Dâru'l-Âsime, y.y.y., t.y.

_____, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12 c., 1.bsk., Matbaatu Dâiretü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, Hindistan, 1326/1908.

_____, *el-İsâbe fî Temyizi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Muhammed Mu'avviz, 8 c., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1995.

_____, *et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*, 1.bsk, Müessesetü Kurtuba, Mısır, 1416/1995.

İbn Hamdân, Ahmed b. Hamdân b. Şebîb el-Harranî, *Sıfatü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müstefî*, 1.bsk., Dimaşk, Menşûrâtü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1380/1960.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Mu'âz b. Ma'bed et-Temîmî, Ebû Hâtim el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân bi tartibi İbn Balabân (el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân)*, 18 c., 2. bsk., thk. Şuayb el-Arnaut, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1408/1998, (bkz: İbn Balabân).

_____, *es-Sikât*, ed. Muhammed Abdülmüidhân, 9 c., 1.bsk., Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, Hindistan, 1393/1973,

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme b. Muğîre b. Sâlih b. Bekr es-Sülemî en-Nisâbûrî, *Muhtasarü'l-Muhtasar mine'l-Müsnedi's-Sahih*, thk. Mâhir el-Fahl, Dâru'l-Meymân, Riyâd, 1430/2009.

İbn Kayyim, Ebu Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ed-Dimaşkî el-Hanbelî, *İ'lâmü'l-muvakkîin an Rabbi'l-âlemîn*, 7 c., 1.bsk., Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad, 1423/2002.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğni*, Mektebetü'l-Kâhire, 1388/1968.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, 2 c., Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, y.y.y., t.y.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl, *Lisânü'l-arab*, 18 c., 3.bsk., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1419/1999.

İbn Nasr, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmâh b. Ömer b. Nasr b. Muhammed eş-Şeybânî es-Sâmîrî el-Bezzâz ed-Dimaşkî, *Fevâidu İbn Nasr an meşâihîhi*, thk. Ebû Abdillâh Hamze el-Cezâîrî, 1.bsk., Mektebetü Dâri'n-Nasîha, y.y.y., 1428/2007.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' Zührî, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, 11 c., 1.bsk., Kâhire, Mektebetü'l-Hancî 1421/2001.

- İbn Salâh**, Ebû Ömer Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezûrî, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*, thk. Müvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir, 1.bsk., y.y.y., Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1407/1986.
- İbn Teymiyye**, Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm, *es-Siyasetü's-şer'iyye fî islahi'r-râ'î ve'r-Ra'iyeye*, thk. Ali b. Muhammed el-İmran, Daru Âlemi'l-Fevâid, Mekke, t.y.
- İbnü'l-Cârûd**, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ali b. el-Cârûd en-Nîsâbûrî, *el-Müntekâ mine's-süneni'l-müsnede*, thk. Abdullâh Ömer el-Bârûdî, 1.bsk., Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1408/1988.
- İbnü'l-Cevzî**, Cemalüddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Alî b. Muhammed, *Ta'zîmü'l-füyâ*, ed. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Âli Selmân, 2.bsk., Umman, Dâru'l-Eseriyye, 1327/2006.
- İbnü'l-Hümâm**, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid es-Sîvâsî, *Fethu'l-kadir*, 10 c., 1.bsk, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003., 1.bsk., Kâhire, y.y., 1428/2007.
- İbnü'l-İmad**, Ebü'l-Felâh İbnü'l-İmâd Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaût, 11c., 1.bsk., Dâr İbn Kesir, Dimaşk, 1406/1986.
- İbnü'l-İrâkî**, Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî el-Mihrânî er-Râziyânî el-Mısrî, *Tuhfetü't-tahsîl fî zikri ruvâtî'l-merâsîl*, thk. Abdullâh Nevât, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, t.y.
- İbnü'l-Keyyâl**, Berekât b. Ahmed b. Muhammed el-Hatîb, Ebü'l-Berekât, Zeynüddîn, *el-Kevâkibü'n-neyyirât fî ma'rifeti meni'r-ruvâtü's-sikât*, thk. Abdülkayyum Abdu Rabbi'n-Nebî, 2 c., 1.bsk., Dârü'l-Me'mûn, Beyrût, 1981.
- İbnü'l-Mübârek**, Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî et-Türkî el-Mermezî, *ez-Zühd ve'r-Rakâik li'bni'l-Mübârek*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, t.y.
- İbnü'l-Mülakkın**, Sirâcuddin Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed eş-Şâfî el-Mısrî, *el-Bedrü'l-münîr fî tahrîci'l-ehâdis ve'l-âsâri'l-vâkı'a fî's-Şerhi'l-Kebîr*, 1.bsk, Dâru'l-Hicre, Riyâd, 1425/2004.
- İsnevî**, Cemalüddîn Abdirrahim b. el-Hasan b. Alî eş-Şâfî, *Nihâyetü's-sûl şerhu Minhâci'l-usûl*, 1.bsk., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- İpşirli**, Mehmet, “Şeyhülislâm”, *DİA*, İstanbul, 2010.
- Işık**, Harun, “Hint Alt Kıtası'nda İlm-i Kelâm Çalışmaları”, *Kader dergisi*, c. XVII, No:1, 2019.
- Itr**, Nuruddîn, *I'lamü'l-Enâm*, 4 c, 9.bsk, Dimaşk, Darü'l-Farfûr, 1419/1998.
- Kâkî**, Kivâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *Câmi'u'l-esrâr fî şerhi'l-Menâr*, thk. Fazlurrahman Abdulğafur el-Afgânî, 5 c., 2.bsk., Suudiye, Mektebetu Nizar Mustafa el-Baz, 1426/2005.
- Kandehlevî**, Muhammed Zekerîyya Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl*, çev. Hayri Demirci, Gülistan Neşriyat, İstanbul, 2013, s.111-112.
- Kandemir**, Mehmet Yaşar, “Câbir b. Abdullah”, *DİA*, İstanbul, 1992.

- Karadâvî**, Yusuf, *es-Siyasetüş-şer'iyye fi zav-i nususi ŝ-şeri'a ve mekâsidihâ*, 4. bsk., Kâhire, Mektebetu Vehbe, 1432/2011.
- _____, *İctihâd fi ŝ-ŝeriatî'l-İslamiyye*, 1.bsk., Kâhire, Daru'l-Kalem, 1417/1996.
- Karâfî**, Şihâbüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Mısrî el-Mâlikî, *el-İhkâm fi temyîzi'l-fetâvâ ani'l-ahkâm ve tasarrûfâtî'l-kâdî ve'l-hukkâm*, ed. Abdülfettâh Ebu Gudde, 2. bsk., Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1416/1995.
- _____, *Kitâbü'l-furûk (Envârü'l-burûk fi envâri'l-furûk)*, thk. Muhammed Ahmed Sirâc, Ali Cum'a Muhammed, 4 c., 1.bsk., Kâhire, Dâru's-Selâm, 1421/2001.
- Karakılıç**, Ali Celâleddin, *Fıkıh Usûlü*, 2. bsk., Ankara, y.y., 2016.
- Kâsimî**, Muhammed Cemalüddîn, *el-Fetvâ fi'l-islam*, thk. Muhammed Abdulhakim el-Kâdî, 1. bsk., Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- Kevserî**, Muhammed Zâhid, *Fıkhu ehli'l-Irak ve hadisühüm*, thk. Abdu'l-Fettah b. Muhammed Ebu Ğudde, Kâhire, el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-türâs, 2002.
- _____, *Husnü't-tekâdî fi sîreti'l-İmam Ebî Yûsuf el-Kâdî*, Mısır, Dâru'l-Envâr, 1368/1948.
- _____, *el-Makâlât*, Kâhire, Mektebetu't-Tevfikiyye, t.y.
- _____, *el-Makâlât*, çev. Ebubekir Sifil, 2.bsk., Rihlekitap, İstanbul, 2015.
- Kindî**, Abdürrezzâk Abdullâh Salih b. Galip, *et-Teyŝîr fi'l-fetvâ esbâbuhu ve zavâbituhu*, 1.bsk., Dimaşk, el-Mektebetü'r-Risale, 1469/2008.
- Kutlay**, Halil İbrahim, "Rabbinin yoluna hikmetle davet et", *Reyhan Dergisi*, İstanbul, sy. 60, 2019.
- Kûranî**, Ahmed b. İsmâil b. Osmân b. Muhammed eş-Şâfiî el-Hanefî, *el-Kevseru'l-cârî ilâ riyâzi ehâdîsi'l-Buhârî*, ed. Ahmed Azv İnâye, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1429/2008.
- Likânî**, İbrahim el-Mâlikî, *Menaru usûli'l-Fetvâ ve kavâidu'l-iftâ bi'l-ekva*, thk. Abdullâh el-Hilâlî, Mağrib (Fas), Vezâretü'l-Evkâf ve ŝ-Şüûni'l-İslâmiyye, t.y.
- Malikî**, Muhammed Alî b. Hüseyin el-Mekkî, *Davabitu'l-fetvâ men yecûzü lehû ey-yüftî ve men lâ yecûzü lehû en-yüftî*, İskenderiye, Daru'l-furkan, t.y.
- Mehdî**, Velid, *Buğyetü's-sâil min evâbidi'l-mesâil*, Dâru A'râf, y.y.y., 2018.
- Mergînânî**, Ebü'l- Ma'âlî, Burhaneddin Mahmud b. Sadru'ŝ-şerîa b. Mâre el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-burhânî*, 25 c., 2.bsk., ed. Naîm Eşref Nûr Ahmed, İdâretu'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-islâmiyye, Karâçî, 1439/2018.
- Mergînânî**, Ebü'l- Feth Zeynüddin Abdürrahîm b. Ebûbekir İmâdüddin, *el-Usûlü'l-imadiyye*, y.y.y., y.y., t.y.

- Mizzî**, Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf, Ebü'l-Haccâc, Cemâluddîn İbnü'z-Zekî Ebî Muhammed el-Kudâî el-Kelbî el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 35 c., 1.bsk., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1400/1980.
- Moğultay**, Ebü Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Mısırî el-Hikrî el-Hanefî, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Ebü Abdurrahmân Âdil b. Muhammed ve Ebü Muhammed Usâme b. İbrâhîm, 12 c., el-Fârûk el-Hadîse, y.y, 1422/2001.
- Muhammed b. Ali b. Âdem b. Mûsâ**, *Meşâriku'l-envâri'l-vehhâce ve Matâliu'l-esrâri'l-behhâce fî şerhi Süneni'l-İmâm İbn Mâce*, 1.bsk., Dâru'l-Muğnî, Riyad, 1427/2006.
- Muhammed Harûn b. Muhibi'r-rahmân**, , *el-Fethü'r-Rabbânî*, Karâçî, Mektebetu Zemzem, 1429/2018.
- Muhammed Yüsrî İbrahim**, *el-Fetvâ, ehemmiyetuhâ, zavâbituhâ, âsâruhâ*, 1.bsk, Kâhire, y.y., 1428/2007.
- _____, *Fıkhü'n-nevâzil li'l-ekalliyâti'l-müslime "ta'sîlen ve tatbîkan"*, 2 c., 1.bsk., Dâru'l-Yüsr, Kâhire, 1434/2013.
- Müslim b. el-Haccâc Ebü'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî**, *Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, 5 c., Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.
- Münâvî**, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi 'i's-Sağîr*, 1.bsk, el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır, 1356.
- Nâblusî**, Abdulgani, *Hulâsatü't-tahkîk fî beyâni hukmi't-taklîd*, İstanbul, Hakikat Kitâbevi, 1432/2011.
- Nedvî**, Ebü'l-Hasan Ali el-Hasanî, *Nedvetu'l-ulemâ medresetün fikriyetün şâmîle*, y.y.y., y.y.
- Nesâî**, Ebü Abdirrahman, Ahmed b. Şuayb b. Ali elş-Horasânî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmünim Şiblî, 1.bsk., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1421/2001.
- _____, *el-Müctebâ mine's-Sünen (es-Sünenü's-süğrâ)*, haz. Abdulfettâh Ebü Gudde, 9 c., 2.bsk., Mektebü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Halep, 1406/1986.
- Nevevî**, Ebü Zekerriyya Muhyiddin Yahyâ b. Şeref ed-Dimaşkî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, thk. Muhammed Necîb el-Mutîî, 23c., 1.bsk., Cidde, Mektebetü'l-İrşâd, t.y.
- _____, *Adâbu'l-âlim ve'l-müteallim ve'l-müftî ve'l-müsteftî*, 1.bsk, Tantâ, Mektebetu's-Sahâbe, 1408/1987.
- _____, *Âdâbu'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*, 1. bsk., Dimaşk, Daru'l-Fikr, 1408/1988.
- Osmanî**, Muhammed Takî, *Fıkhü'l-büyü'*, 2 c., Karaçi, Mektebetu Ma'ârifü'l-Kur'an, 1436/2015.

- _____, *et-Ticâra ve 'l-iktisâdü 'l-mu 'âsir fî dav'i 'l-islâm*, arap. çev. Tâhir Sıddık el-Erekânî, 2.bsk., Karaçi, İdâretü'l-Kur'ân ve 'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 2016.
- _____, *Usûlü 'l-iftâ ve âdâbühü*, Karâçî, Mektebetu Ma'ârifî'l-Kur'ân, 1432/2011.
- Örsten**, Seda, *Osmânlı Hukûkunda Fetvâ*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2005.
- Özel**, Ahmet, *Haneî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 4.bsk., Ankara, Türkiye Diyânet Vakfı, 2014.
- Özen**, Şükrü, "Osmânlı Döneminde Fetvâ Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi III/5* [Türk Hukûk Tarihi Sayısı], 2005,
- Râgıb el-İsfahânî**, *Müfredâtu Elfâzi 'l-Kur'ân (el-Müfredât fî garîbi 'l-Kur'ân)*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, 4.bsk., Dimaşk, Dâru'l-Kalem, 1430/2009.
- Rahmânî**, Halid Seyfullah, *Kitabu 'l-Fetâvâ*, ed. Muhammed Abdullâh Süleyman Meazamirî, Karaçi, Zemzem Publişrz, 2007.
- Ramazanoğlu**, Süleyman, "Bilen Konuşur Bilmeyen Susar", *Reyhan Dergisi, İstanbul*, sy. 60, 2019.
- Razî**, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *el-Mahsûl fî 'ilmi udûli 'l-fikh*, thk. Cabir Feyyaz el-Alvanî, 6c., y.y.y., Müessesetu'r-Risale, t.y. .
- Salihî**, Cemâlüddin, İbnü'l-Müberred Yusûf b. Hasan b. İbn Abdülhâdî es-Sâlihî, el-Hanbelî, *Tezkiretu 'l-Huffâz ve Tebsîratu 'l-Eykâz*, thk. Nuruddin Tâlib vd., 1.bsk., Dâru'n-Nevâdir, Süriye, 1432/2011.
- Sallâbî**, Ali Muhammed, *Osmanlı Tarihi, Kuruluştan Bugüne*, çev. Cezayir Polat, 7.bsk., İstanbul, Ravza Yayıncılık, 2016.
- San'ânî**, Muhammed b. İsmâil b. Salâh b. Muhammed el-Hasanî el-Kehlânî es-San'ânî, Ebû İbrâhîm, İzzüddîn, el-Emîr, *et-Tenvîr şerhu 'l-Câmi 'i 's-sagîr*, thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm, 11 c., 1.bsk., Mektebetü Dâri's-Selâm, Riyâd, 1432/2011.
- Sancak**, Yusuf; Kıyak, Emre, "Günümüz Türkçesiyle Mecelle'nin On Altıncı Kitabı Kitâbü'l-Kazâ (Günümüz Düzenlemeleriyle Karşılaştırmalı Bir İnceleme)", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22/2, 19.12. 2014. https://dergipark.org.tr/tr/pub/suhfd/issue/26654/281292_erisim_tarihi_05.05.2021.
- Sehârenfûrî**, Halil Ahmed es-Sehârenfûrî, *Bezlü 'l-mechûd fî halli Süneni Ebî Dâvûd*, ed. Takiyuddîn en-Nedevî, 14 c., 1.bsk., Hindistan, Merkezü'ş-Şeyh Ebi'l-Hasan en-Nedevî li'l-Buhûsi ve 'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1427/2006.
- Selmî**, Ayâz b. Nâmî b. Avz, *Usûlu 'l-Fikh ellezî lâ yeseu 'l-fakîhe cehluhû*, 1.bsk., Dâru't-Tedmiriyye, Riyad, 1426/2005.
- Serahsî**, Ebu Bekr Ahmed b. Ebi Sehl, *Usûlü 's-Serahsî*, thk. Ebü'l-Vefa el-Efganî, , 2 c., 1.bsk, Beyrut, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1993.
- Seylâ**, Abdulvehhâb Osmân Seylâ, *el-Mulahhas fî tahrîc ehâdîsi 'l-Buğye*, (el-Mektebetü'ş-Şâmile), y.y.y., t.y.

- Seyyid Ahmed**, Muâviye Ahmed, “el-Fetvâ ve nakluhâ: Şurût ve Zavâbit”, *Mecelletü Câmi'atü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve'l-ulümü'l-İslâmiyye*, Sayı: 17, 1429/2008.
- Şeşrî**, Sa'd b. Nâsır Ebu Habib, *Bahsu tanzîmi'l-fetvâ âliyyâtühû ve ahkâmühû*, y.y.y., y.y., t.y.
- Suseveh**, Abdülmecid Muhammed, *Zavâbitü'l-fetvâ fi'l-kadâyâ'l-muâsırah*, y.y.y., y.y., t.y.
- Sülemî**, Abdurrahman Nafî, “es-Siyase's-Şer'iyye inde'l-İmâm İbn Kayyim el-Cevziyye”, *Mecelletü Camiati'l-Melik Abdilazîz*, C:XVI, No:1, 1429/2008.
- Sülemî**, İyâz b. Nâmî b. Avz, *Usûlu'l-fikh ellezî lâ yeseu'l-fakîhe cehluhû*, 1.bsk., Dâru't-Tedmuriyye, Riyad, 1426/2005.
- Sübkî**, Mahmud Muhammed Hattab es-Sübkî, *el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd şerhu Süneni Ebî Davud*, 1. bsk, Kâhire, 1351-1353/1932-1934.
- Süyûtî**, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr eş-Şâfî, *Âdâbu'l-fütüya*, thk. Muhyiddîn Hilal Serhân, 1. bsk., Kâhire, Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 1428/2007.
- _____, *el-Câmiu's- sağîr fi ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr*, 2 c., Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433/2012.
- Şâtibî**, Ebû İshâk İbrahîm b. Mûsâ el-Lahmî el-Gırnâtî el-Mâlikî, *el-Muvâfakât fi usûli's-şerîah*, 4 c., Mısır, el-Mektebetu't-Ticâriyye, 1968.
- Şa'bân**, Zekiyyüddin, *Usûlü'l-fikhi'l-islâmî*, thk. Suheyb Molla Muhammed Nuri Ali, Daru Tahkiki'l-Kitab, İstanbul, 1440/2019.
- Şahât**, Abdülmün'im, *el-Fark beyne'l-hukmi ve'l-fetvâ ve tatbîkâtühü alâ vaki'ine's-Siyasî*, y.y.y., y.y., t.y.
- Şahin**, Osman, “İslam Hukukunda Fetvâ Usûlü”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun, 2020.
- Şeyhzade**, Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleymân, *Mecmau'l-ehur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, 4c., 1.bsk., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Şevkânî**, Muhammed b. Alî, *el-Kavlü'l-müfîd*, thk. Abdurrahman Abdu'l-Hâlik, 1.bsk., Kuveyt, Dâru'l-Kalem, 396H.
- _____, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakk min ilmi'l-usûl*, thk. Ebû Hafs Sâmî b. el-Arabî el-Eşerî, 1.bsk., Riyad, Dâru'l-Fadîla, 1421/2000.
- Şinkîti**, Muhammed el-Hadır b. Seyyid Abdillâh b. Ahmed, *Kevserü'l-me'âlî'd-derârî fi keşfi habâyâ Sahihi'l-Buhârî*, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.
- Taberânî**, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutayr el-Lahmî eş-Şâmî, Ebü'l-Kâsım, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Silefî, 25c., 2.bsk., Mektebetu İbn Temiyye, Kâhire, t.y.
- _____, *el-Mu'cemu'l-evsat*, thk. Târik b. İvadullâh b. Muhammed ve Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî, 10 c., Dâru'l-Haremeyn, Kâhire, t.y.

- _____, *el-Mu'cemu'l-sagîr*, thk. Muhammed Şakûr Mahmud el-Hâc Emrîr, 2 c., 1. bsk., el-Mektebu'l-İslâmî, Betrut, 1405/1985.
- Tahâvî**, Ebû Ce'fer Ahmed b. Selâme b. Abdulmelik b. Seleme el-Ezdî el-Hicrî el-Mısrî et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnâvut, 16 c., 1. bsk., Müessesetu'r-Risâle, y.y.y., 1415/1995.
- Tayâlisî**, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî el-Basrî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, 4 c., 1. bsk., Dâru Hecer, Mısır, 1419/1999.
- Tehânevî**, Muhammed b. Alî el-Fârukî, *Mevsûatu keşşâfi istilâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahrûc, 1. bsk., Beyrut, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996.
- Tettevî**, Ebû'l-Hasan Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî et-Tettevî, *Kifâyetü'l-hâce fi şerhi Süneni İbn Mâce (Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni İbn Mâce)*, Dâru'l-Cîl, Beyrut. t.y.
- Tirmizî**, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Mûsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 6 c., Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1419/1998.
- Üzüm**, İlyas, "Hüküm", *DİA*, İstanbul, 1998.
- Yafi'i**, Abdüfettah b. Salih b. Muhammed Kadiş, *et-Temezhiip, dirâse nazariyye nakdiyye*, Müessesetü'r-Risâle Naşirun, y.y.y., 2006.
- Yiğit**, İsmail, "Emevîler", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 1995,
- Yektar**, Osman Nedim, "*Hz. Peygamberin suçta ve Suçluya Bakışı*", (Doktora tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014.
- Zebedânî**, Ömer Envâr, *es-Siyasetüş-şer'iyye inde'l-cüveynî kavaidüha ve mekasidüha*, 1. bsk., Beyrut, Daru'l-Beşairi'l-İslâmî, 1432/2011.
- Zebîdî**, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kamûs*, thk. Abdülmecid Katâmiş, 41c., 1. bsk., Matbaatu'l-Hükümeti'l-Kuveytiyye, Kuveyt, 1422/2001.
- Zehebî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut, 25c., 3. bsk., Beyrut, Müessesetu'r-Risale, 1405/1985.
- _____, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehü rivâye fi'l-kütübi's-sitte*, thk. Muhammed Avvâme Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb, 1. bsk., Dâru'l-Kible, Cidde, 1413/1992.
- _____, *Tarihu'l-iİslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 1. bsk., Beyrût, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- _____, *Zeylû Dîvânî'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî, 1. bsk., Mektebetü'n-Nehdati'l-Hadîsiyye, Mekke, t.y.
- _____, *el-İber fi haberi men gaber*, thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Sâid b. Besyûnî Zağlûl, 4 c., Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- Zehrânî**, Merzûk b. Heyyâs, *el-Kutûfu'd-dâniye fîma'n-ferede bihi'd-Dârimî ani's-semâniyye*, 1428/1998.
- Zemahşerî**, Cârullâh, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed, *Rebü'l-ibrâr ve nusûsü'l-ahyâr*, 5 c., 1. bsk., Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut, 1412/1991.
- Zerkâ**, Ahmed b. Muhammed, *Şerhu'l-kavâidi'l-fıkhiyye*, 2. bsk., Dimaşk, Dâru'l-Kalem, 1428.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh eş-Şâfiî, *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-Fıkh*, 6c. 2.bsk., Mısır, Dâru's-Safve, 1413/1992.

Zeydân, Abdülkerim, *Usûlü'd-da've*, 9.bsk, Beyrut, Mektebetu'r-Risale, 1423/2002.

Zeyla'î, Cemâluddin Ebû Muhammed Abdullâh b. Yusûf b. Muhammed, *Nasbu'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidâye*, 1.bsk, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 1418/1997.

Ziriklî, Hayreddin, *el'A'lam kamûsü terâcîm li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-arab ve'l-müsta'rebîn ve'l müsteşrikiîn*, 8.c., Dimaşk, Daru'l-İlm li'l-melâyîn, t.y.

Ziya el-Makdisî, Ziyâeddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdülvâhid el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtârah*, 13 c., 3.bsk., Dâru Hazır, Beyrut, 1420/2000.

Zühaylî, Muhammed, *Tanzîmu'l-fetvâ ahkâmühû ve âliyyâtühû*, y.y.y., y.y., t.y.

Zühaylî, Muhammed, "Fetvâ ve Takva", çev. Mustafa Ateş, *Diyânet İlmî Dergi*, C:XXIX, No:1, 1993.

LİNKLER:

Cerrâr, Alâ', "el-Lecnetü'd-Dâime li'l-İftâ", <https://mawdoo3.com/%D8%>, erişim tarihi 11.06.2021.

IUMS, "el-İttihâdu'l-Âlemî li Ulamâi'l-Muslimiîn" Resmi Sayfası, <http://www.iumsonline.org/ar>, erişim tarihi 17.12.2020.

"el-İftâ ve's-Siyâsetuş-Şer'iyyeh", <http://dar-aliifta.org/ar/>, erişim tarihi 24 Aralık 2012.

"El-İttihâdu'l-Âlemî li Ulamâi'l-Muslimîn", <https://ar.wikipedia.org>, erişim tarihi 16.12.2020.

"el-Cür'etu ale'l- Fütyâ", <https://ar.islamway.net/> erişim tarihi 2015.

"Uluslararası Müslüman Âlimler Dayanışma Derneği -Hakkımızda", *UMAD* (blog), erişim tarihi 16.12.2020.

Tavîl, Abdülvehhab,, "et-Tecerru' ala'l-Fetvâ biduni'l-İlm Curmun Yüstahaku'l-İkâba", <https://www.aliqtisadalislami.net/> (blog), erişim tarihi 14.12.2015.

Hâlid Sa'd en-Neccâr, "Hutûretüul-Cüreti ala'l-Fetvâ", <http://www.saaaid.net/>, (t.y).

Feysal Mevlevî, "el-Fetvâ ve's-Siyâsah", <https://www.aljazeera.net> , erişim tarihi 24.08.2006.

Özdemir, Ümit "Bilgisizce Fetvâ Vermenin Tehlikesi!", *Beyaz Gazete.com*, erişim tarihi 01.01.2021.

<https://islamqa.info/ar/answers/126014/%> , erişim tarihi 19.04.2021.

<https://islamqa.info/ar/answers/126014/%>, erişim tarihi 21.04.2021.

<https://islamqa.info/ar/answers/126014/%> , erişim tarihi 04.05.2021.

<http://hadithtransmitters.hawramani.com/?p=163627#d585df>, erişim tarihi 01.05.2021